



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇ VE KİMLİK
DENEYİMLERİ: ZORLUKLARIN VE GÜÇLENMENİN
KUŞAKLARARASI AKTARIMI**

Hakan SAKARYA

Doktora Tezi

Ankara, 2025

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇ VE KİMLİK DENEYİMLERİ:
ZORLUKLARIN VE GÜÇLENMENİN KUŞAKLARARASI AKTARIMI

Hakan SAKARYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Hakan SAKARYA tarafından hazırlanan “Bulgaristan Türklerinin Göç ve Kimlik Deneyimleri: Zorlukların ve Güçlenmenin Kuşaklararası Aktarımı” başlıklı bu çalışma, 20 Aralık 2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emrah AKBAŞ (Başkan)

Prof. Dr. Sunay İL (Danışman)

Prof. Dr. Tarık TUNCAY (Üye)

Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU (Üye)

Prof. Dr. Gonca POLAT (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Hakan SAKARYA

“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Sunay İL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

[İmza]

Arş. Gör. Hakan SAKARYA

*Yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda bırakılan, tüm zorluklara direnen
bütün insanlara,*

TEŞEKKÜR

Kimsesizlerin kimsesi olan Cumhuriyet sayesinde sıradan bir ailenin ferdi olarak doktor ünvanını taşımaya hak kazandım. Azimkâr genç bir araştırmacı olarak bana sunulan bu imkânın gelecek nesiller için de var olması, toplumun daha müreffeh hale gelmesi için çalışmayı ebediyen sürdüreceğim. Bu aidiyet ile yüklendiğim kalbî mesuliyet ve bilimsel bilgi üretme sorumluluğunun getirdiği meşakkatli sürecin kolaylaştırıcısı olan, yalnızca bilgisi ile değil zarafeti, nezaketi ve içtenliği ile bana daima örnek olan, kendisini tanımaktan ve birlikte çalışmaktan onur ve mutluluk duyduğum kıymetli danışmanım Prof. Dr. Sunay İL'e minnettarım.

Dört yılı aşkın emeğin ürünü bu tezin mutfaktan tezgâha tüm sürecine tanıklık eden ve zaman zaman yolunu kaybeden çıraklarının yolu bulmasında ustaca yardımcı olan, lisans öğrencisi olduğum yıllardan bu yana muhabbet beslediğim değerli hocalarım Prof. Dr. Tarık TUNCAY ve Prof. Dr. Emrah AKBAŞ'a müteşekkirim. Türk akademisinin yoğun mesaisinde bilabedel zaman ve emeklerini ayıran, kıymetli önerileri ile tezin gelişmesine katkı sunan Prof. Dr. Reyhan ATASÜ TOPCUOĞLU, Prof. Dr. Gonca POLAT, Prof. Dr. Arzu İÇAĞASIOĞLU ÇOBAN ve Doç. Dr. Gökhan TOPÇU'ya teşekkür ederim.

Henüz lisans öğrencisi iken hayalini kurduğum bu mesleği layıkıyla icra etmemi mümkün kılan Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümünde birlikte çalıştığım hocalarıma ve arkadaşlarıma, özellikle de her zaman her konuda desteklerini hissettiğim Prof. Dr. Kasım KARATAŞ, Doç. Dr. Aslıhan AYKARA, Dr. Gökem KELEBEK KÜÇÜKARSLAN ve Arş. Gör. İsmail ORBAY'a teşekkür ederim. Lisans eğitimimden itibaren beni hep destekleyen, yakın zamanda kaybettiğimiz kıymetli hocam Prof. Dr. Ercüment ERBAY'a daima minnettar olacağım.

Son olarak, bu yoğun çalışma sürecinde gösterdiği sınırsız hoşgörü ve duygusal desteği ile daima yanımda olan, yazdığım her satırın ilk okuyucusu olarak düşünsel katkılar sunan güç kaynağım, değerli eşim Aslıhan ÖZTÜRK SAKARYA'ya müteşekkirim.

Hakan SAKARYA

Aralık 2024, Ankara

ÖZET

SAKARYA, Hakan. *Bulgaristan Türklerinin Göç ve Kimlik Deneyimleri: Zorlukların ve Güçlenmenin Kuşaklararası Aktarımı*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu araştırmanın amacı, göç ile bağlantılı zor yaşam deneyimlerinin yalnızca onu doğrudan deneyimleyen kuşakları değil, sonraki kuşakları da etkilediğine ilişkin kabul ile 1989 Göçünü doğrudan ve dolaylı olarak deneyimleyen Bulgaristan Türklerinin kimliklerini ve gündelik yaşamlarını inşa ederken ki güçsüzleştirici ve güçlendirici deneyimlerini keşfetmektir. Araştırma yöntemi olarak, bir topluluğun belirli bir fenomenle bağlantılı subjektif deneyimlerini anlamak ve öznel deneyimleri yeniden inşa etmek için anlatıların analiz edildiği niteliksel araştırma yaklaşımı seçilmiştir. Veri toplama aşamasında, Bulgaristan Türklerinin gücü nasıl kavramsallaştırdıklarının anlaşılması, kuşaklararası aktarım mekanizmaları ve güç kaynaklarının keşfedilmesi için katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşme tekniklerine başvurulmuştur. Bu çerçevede; Ankara, Bursa, İstanbul ve Tekirdağ'da ikamet eden ve 1989 Göçünü doğrudan deneyimlemiş olan on sekiz birinci kuşak Bulgaristan Türk'ü ile onların bu göçü doğrudan deneyimlememiş, günümüzde yetişkin olan ve Ankara, Bursa, İstanbul, Tekirdağ, Londra ve Kırcaali'de ikamet eden çocukları on beş Bulgaristan Türk'ü ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler; fiziksel, duygusal, psikolojik ve tinsel boyutlarda deneyimlenen güçsüzleştirici ve güçlendirici etkilerin yanı sıra aile sistemi, kolektif kimlik, kültürel ve toplumsal bağlamlar da dikkate alınarak analiz edilmiştir. Yerini bulmaya çalışan köksüz ağaç metaforu ile yaşamlarını tanımlayan birinci kuşak Bulgaristan Türkleri; göç öncesinde deneyimledikleri zorlayıcı yaşantılar sırasında büyük bir umut besledikleri meçhulde psikososyal desteklere erişemeyen, bir yandan Türk ve Müslüman kimlikleri ile politik aktörlerin içerici söylemlerine mazhar olurken bir yandan da yabancı oldukları politik ve ekonomik sistem içerisinde yalnız bırakılan ancak her şeye rağmen de güç kaynaklarını keşfeden ve onlardan yararlanarak zorluklar karşısında boyun eğmeyen, güçlenme süreci için âdeta birer model olan öznelardır. Bununla birlikte, bu zorlayıcı yaşantıların mağdurları olmayan ve hatta canlı tanıkları dahi olmayan ikinci kuşak Bulgaristan Türklerinin kuşaklararası aktarım mekanizmaları ile bu yaşantılardan etkilendikleri, kaynakları aynı gibi görünmekle beraber ebeveynleri ile farklı güçsüzleşme ve güçlenme dinamiklerine sahip oldukları ve nihayetinde eksik kamusal hizmetlerden fazlasıyla muzdarip oldukları ortaya çıkmıştır. Son tahlilde, Bulgaristan Türklerine yönelik sosyal hizmet uygulamaları için bir çerçeve oluşturulmuş ve göç yönetimi bağlamında göçmen topluluklara yönelik uzun erimli psikososyal destek hizmetleri ve sosyal politikalara ilişkin öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Bulgaristan Türkleri, göç, kimlik, kuşaklararası aktarım, güçlenme, göçmenlerle sosyal hizmet, nitel araştırma

ABSTRACT

SAKARYA, Hakan. *Migration and Identity Experiences of Bulgarian Turks: Intergenerational Transmission of Hardships and Empowerment*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2025.

The aim of this study is to explore the disempowering and empowering experiences of Bulgarian Turks who directly and indirectly experienced the 1989 migration, in constructing their identities and everyday lives, within the framework of the widely accepted notion that migration-related challenging life experiences affect not only the directly impacted generations but also subsequent ones. A qualitative research approach was employed as the research method to analyse narratives for understanding and reconstructing the subjective experiences of a community related to a specific phenomenon. During the data collection phase, participant observation and in-depth interview techniques were utilized to understand how Bulgarian Turks conceptualize power, investigate intergenerational transmission mechanisms, and identify sources of power. In this context, in-depth interviews were conducted with 18 first-generation Bulgarian Turks residing in Ankara, Bursa, Istanbul, and Tekirdağ, who directly experienced the 1989 migration, as well as 15 second-generation Bulgarian Turks, who did not directly experience the migration but are now adults residing in Ankara, Bursa, Istanbul, Tekirdağ, London, and Kardzhali. The collected data were analysed considering disempowering and empowering effects experienced in physical, emotional, psychological, and spiritual dimensions, as well as within family systems, collective identity, and cultural and social contexts. The first-generation Bulgarian Turks, who metaphorically describe their lives as “rootless trees seeking a place”, emerged as individuals who, despite being unable to access psychosocial support during the challenging experiences before migration, and while being simultaneously included as Turkish-Muslims in the inclusive narratives of political actors yet excluded within unfamiliar political and economic systems, managed to discover and utilize their sources of power to withstand adversity, serving as models of empowerment. On the other hand, it was revealed that the second-generation Bulgarian Turks, who were neither victims nor direct witnesses of these challenging experiences, were nonetheless influenced through intergenerational transmission mechanisms. Despite appearing to share the same resources as their parents, they demonstrated different dynamics of disempowerment and empowerment and were significantly affected by inadequate public services. Ultimately, a framework for social work practices targeting Bulgarian Turks was developed, and recommendations for long-term psychosocial support services and social policies addressing migrant communities were proposed in the context of migration management.

Keywords

Bulgarian Turks, migration, identity, intergenerational transmission, empowerment, social work with migrants, qualitative research

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
ÇİZELGE DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER	4
1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU	4
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	6
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇ BİRİKİMİ	9
2.1.1. 1877-1922 Osmanlı Kimliğinden Müslüman Azınlığa	10
2.1.2. 1923-1944 İskân Kanunun Kadim Dostları	12
2.1.3. 1950-51 Doğu Bloku’ndan Kaçış ve 1968-1978 Yakın Akraba Göçü... ..	15
2.1.4. 1984-1989 Büyük Göç ve Sonrası.....	17
2.2. GÖÇ, KUŞAKLARARASI AKTARIM VE KİMLİK.....	21
2.3. SOSYAL HİZMETTE GÜÇ VE GÜÇLENME YAKLAŞIMI	27
2.3.1. Güç ve Sosyal Hizmet Disiplininde Güç Kavramı.....	28

2.3.2. Güçlenme Yaklaşımı ve Özgün Niteliği	29
2.3.3. Zorlayıcı Deneyimler, Göç ve Güçlenme	33
3. BÖLÜM: YÖNTEM	34
3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ.....	34
3.2. ARAŞTIRMACININ YAKLAŞIMI.....	35
3.3. ARAŞTIRMANIN KATILIMCILARI	36
3.4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE ARAÇLARI.....	43
3.4.1. Saha araştırmasının zamanı ve mekânı	43
3.4.2. Derinlemesine Görüşme.....	45
3.4.3. Katılımcı Gözlem	46
3.5. VERİ ÇÖZÜMLEME SÜRECİ	48
3.6. SINIRLILIKLAR.....	49
3.7. ETİK HUSUSLAR.....	50
4. BÖLÜM: BULGULAR VE YORUM.....	53
4.1. GÖÇ ETMEYE ZORLANMANIN VE GÖÇMEN KİMLİĞİNİN ETKİLERİ	55
4.1.1. Göçü Ortaya Çıkaran Koşulları Tartışmak: Ortaklaşan Duygular, Farklılaşan Tutumlar ve ‘Türkiyecilik’ Umudu.....	55
4.1.1.1. Göç Öncesindeki Yaşam Deneyimleri: “Beş kilometre, o zaman bize uzak gelirdi. Bak şimdi ne oldu?”	56
4.1.1.2. Türk Olmanın Bedeli: Asimilasyon Politikaları ve Direniş Stratejileri.....	62
4.1.1.3. Meçhule Özlem: “Türkiyecilik” Umudu	72
4.1.2. Ne Oralı Ne Buralı: Yerini Bulmaya Çalışan Köksüz Ağaçlar.....	78
4.1.2.1. Göçmenliğin Kaderi: Piyasanın Sömürü Çarkında Ögütölmek	79

4.1.2.2. Planlı Sömürüden Plansızlığın Sömürüsüne Gündelik Yaşam Deneyimleri.....	86
4.1.2.3. Geçmişe Özlem: “İnsan doğduğu yeri de unutamıyor!”	90
4.1.2.4. İspat Çabası: “Biz de Türk’üz, biz de Müslümanız!”	96
4.2. BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÜÇ KAYNAKLARI VE GÜÇLENME DENEYİMLERİ.....	103
4.2.1. Makbullüğün Sınırında Dans Etmek	104
4.2.1.1. Anavatana Kavuşanlar: “Osmanlı torunu Türk oğlu Türk’üz”	104
4.2.1.2. Gurur Vesilesi: Kalkınmaya Katkı Sunan Çalışkan Muhacirler ...	109
4.2.1.3. Boyun Eğmemeyi Öğrenenler: “Annem ve anneannem hayatımda tanıdığım en güçlü kadınlar”	111
4.2.2. Aile ve Göçmen Topluluktaki Dayanışma Becerisi	113
4.2.2.1. Bakım Rollerinin Organizasyonu ve Aile İçi Dayanışmanın Etkisi	114
4.2.2.2. Yeniden Bir Araya Gelmek: Göçmen Mahalleleri	116
4.2.3. Kamusal ve Ulusötesi Alan Deneyimleri.....	120
4.2.3.1. Türkiye’de Kamusal Alanda Temsil: “Yaşananların unutulmaması için çabalıyoruz”	120
4.2.3.2. Bulgaristan’da Kamusal Alanda Temsil: “Artık bizi temsil eden bir parti var”	122
4.2.3.3. Avrupa Birliği Vatandaşı Olmanın Avantajları: “Artık göçmen olduğum için dışlamıyorlar, kıskanıyorlar”	124
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	127
KAYNAKÇA.....	136
EK 1: BİRİNCİ KUŞAK İÇİN DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ	168
EK 2: İKİNCİ KUŞAK İÇİN DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ...	169
EK 3: GÖNÜLLÜ ONAM FORMU	170

EK 4: ETİK KOMİSYON İZNİ.....	171
EK 5: ORJİNALLİK FORMU	172



KISALTMALAR DİZİNİ

- AB: Avrupa Birliği
- APA: Amerikan Psikiyatri Birliği
(*American Psychiatric Association*)
- BKP: Bulgaristan Komünist Partisi
- HÖH: Hak ve Özgürlükler Hareketi
- IFSW: Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu
(*International Federation of Social Workers*)
- IOM: Uluslararası Göç Örgütü
(*International Organization for Migration*)
- TDK: Türk Dil Kurumu
- TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu
- TOKİ: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
- TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
- UN DESA: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı
(*United Nations Department of Economic and Social Affairs*)
- UNHCR: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
(*United Nations High Commissioner for Refugees*)
- WHO: Dünya Sağlık Örgütü
(*World Health Organization*)
- YÖK: Yükseköğretim Kurulu

ÇİZELGE DİZİNİ

Çizelge 1: Katılımcılara dair sosyo-demografik bilgiler	39
Çizelge 2: Yıllara göre araştırma aşamaları.....	44



ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Thompson'ın Güç Modeli	30
Şekil 2: Dominelli'nin Çok Boyutlu Güç Modeli.....	32
Şekil 3: Araştırmanın Ana Temaları, Alt Temaları ve Kategorileri.....	54
Şekil 4: Bulgaristan Türkleri ile Sosyal Hizmet Uygulaması için Bir Çerçeve.....	131



GİRİŞ

Göçün, başta göç eden ya da etmek zorunda bırakılan insanlar olmak üzere eski çağlardan bugüne yaşamı değiştirmiş dönüştürmüş olduğu vurgulanırken son yıllarda, özellikle de küreselleşmenin etkisiyle, sosyal ve ekonomik sonuçlarının muazzam düzeye ulaştığı belirtilmektedir (Castles ve Miller, 2018, s.5). Bununla birlikte, sosyal bilimciler için daima önemli bir araştırma konusu olan göç, son yirmi yılda dünyadaki göçmen sayısının hızla artması ile giderek daha fazla araştırmacının ilgisini çekmektedir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) verilerine göre, son yirmi yılda dünyadaki göçmen nüfusa yüz sekiz milyon kişi eklenmiş olup göçmen nüfusun dünya nüfusuna oranı neredeyse yüzde bir artmıştır (McAuliffe ve Triandafyllidou, 2021, s.10).

Türk akademisindeki hâkim göç literatürü, Türkiye coğrafyasını hem göç rotalarının üzerindeki hem de göç için çekim merkezi oluşturan bir mekân olarak kabul etmektedir (Kaya ve Erdoğan, 2015, s.4). Ancak çokkültürlülüğe dair bu vurgu, Türkiye'de göçe ve göçmenlere yönelik daima olumlu tutum olduğu gibi hatalı bir tahlile neden olmaktadır. Nitekim bu, üç buçuk milyonu aşkın sayıları ile Türkiye'nin 2014 yılından beri dünyada en fazla göçmen nüfusa sahip ülke (McAuliffe ve Oucho, 2024, s.44) olmasını sağlayan Suriyelilerle ilgili araştırmalarda (Atasü-Topcuoğlu, 2019; Bolgün ve Uçan, 2020; Bulgurcuoğlu ve Aykutaalp, 2021; Erdoğan, 2020; Özçürümez, Hoxha ve İçduygu, 2021) görülebileceği gibi bu tezde konu edinilen Bulgaristan Türkleri¹ ile ilgili araştırmalarda (Danış ve Parla, 2009; Hergüvenç, 2020; Korkmaz ve Cingöz-Ulu, 2021; Şirin-Öner, 2015) da görülmektedir. Bu çerçevede, göçü, ulus devletlerin ele aldığı şekilde teritoryal bir mesele ve göçmenlere yönelik hizmetleri de Osmanlı ve İslam medeniyetinin mirası olan hoşgörü geleneği sayesinde iyi tasarlanmış hizmetler olarak kabul etmek yerine göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanan güçlükleri, göçü yaşayanların tanıklıklarına

¹ Bu tez boyunca araştırmaya konu edinilen özneler için 'Bulgaristan Türkleri' ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadenin tercih edilmesindeki başlıca neden, etkileşim kurulan Bulgaristan Türk toplumunun önemli bir bölümünün kendilerini bu şekilde tanımlamasıdır. Buna ek olarak, Bulgaristan Türklerinin göçün ardından ilk dönemlerde bilimsel yayınlarda ve medyada yaygın olarak kullanılan 'Bulgar Türkü' ifadesine karşı tepkili olduklarını henüz araştırma sahası başlamadan dahi bilmekteydim. Arslan'ın (2021) 'Bulgaristanlı Türkler' ifadesinde olduğu gibi hem kimliklerini zedelemeyen hem de Türkiye'ye geldikleri coğrafyayı işaret eden bir ifadenin kullanılması da mümkündü ancak 1989 Göçü ile ilgili önemli yayınlara imza atmış olan Parla (2005; 2006; 2007; 2009; 2019) ile paralel olarak 'Bulgaristan Türkleri' ifadesini kullanmak tercih edilmiştir.

başvurarak keşfetmenin gerekli olduğu ve bu sayede bu hizmetlerin dönüştürülebileceği, geliştirilebileceği düşünülmektedir.

Bu doğrultuda, bu tezde konu edinilen Bulgaristan Türklerinin 1989 yılındaki göç ile bağlantılı yaşantıları göçün öncesindeki, sırasındaki ve sonrasındaki yaşantılar olmak üzere üç evrede ele alınmıştır. 1989 Bulgaristan Göçü; öncesinde Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik uzun süreli ve sistematik baskı ve şiddeti, göç sırasında yaşanan yerden hızla ayrılma ve oraya tekrar dönemeyecek olma duygusunun travmatik etkisini ve göç sonrasında yeniden yaşam ve kimlik inşa etmenin zorluğunun yanı sıra ev sahibi toplum ile asimetrik güç ilişkileri gibi zorlukları barındırmaktadır. Bu yaşantıların ise kaçınılmaz olarak psikososyal destek ihtiyacı ortaya çıkaracağı söylenebilir. Ancak göçün, özellikle de 1989 tarihli göç gibi zorunlu ve kitlesel yaşandığı durumlarda ortaya çıkan barınma, beslenme ve benzeri gibi acilen karşılanması gereken temel insani ihtiyaçlar, ulus devletlerin bilinçli ya da bilinçsiz şekilde göçmenlere yönelik hizmetleri genellikle insani yardım odağı ile ele almasına ve çoğunlukla da yalnızca bununla sınırlamasına neden olmaktadır. Oysa giderilemeyen bu psikososyal destek ihtiyaçlarının, çözülmemeyen zorlayıcı deneyimlerin sonraki kuşaklara aktarılmasını vurgulayan kuşaklararası aktarım fenomeni ile yeni sorunlar ortaya çıkarması işten bile değildir.

Son tahlilde, araştırmanın odağına, ulus devletlerin bilinçli ya da bilinçsiz şekilde gözden kaçırdıkları psikososyal destek ihtiyaçların, çözülmemeyen travmatik deneyimlerin sonraki kuşaklara miras olarak aktarılmasına neden olacağını vurgulayan kuşaklararası aktarım fenomeni yerleştirilmiştir. Bu aşamada, araştırmanın odağına yerleştirilen bu fenomeni incelerken yararlı olacağı düşünülen *baskı*, *güç*, *mekân*, *hafıza*² ve *kimlik* kavramlarının ve *güçlenme*³ yaklaşımının kuramsal birikiminden yararlanılmıştır. Bu çerçevede, beş bölümden oluşan bu tezin ikinci bölümünde araştırmanın öznelere olan Bulgaristan Türklerinin göç birikimi, araştırmanın odağındaki kuşaklararası aktarım

² Burada *hafıza* kavramı, *bellek* kavramı ile eş anlamlı olarak İngilizce *memory* kavramına karşılık olarak kullanılmıştır. Hafıza çalışmalarının modern babası olarak görülen Halbwachs'ın (2018; 2019) kolektif hafızanın yeniden inşa edici işlevine dair tartışmaları kuşaklararası aktarım mekanizmalarına dair ufuk açıcı katkılar sunmuştur.

³ Burada *güçlenme* kavramı, Türkçe sosyal hizmet literatüründe genellikle *güçlendirme* olarak kullanılan (Erbay, 2019; Tuncay, 2009a; 2009b) *empowerment* kavramı yerine kullanılmıştır. 2020 yılında yayınlanan ortak yazarlı makalemizde de belirtildiği üzere, güçlenme kavramının, bireyin sahip olduğu güce vurgu yapan ve birliktelik ve dayanışma niteliklerini öne çıkaran vurgusu ile yaklaşımın özüne daha uygun olduğu düşünülmektedir (Cankurtaran, Akoğlu ve Sakarya, 2020, s.1914).

fenomeni ve araştırmanın dayandığı kavram seti ve güçlenme yaklaşımına dair literatür ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, araştırmanın metodolojik tasarımı, özneler ve saha araştırmasına dair bilgiler ile bulguların analiz edilme yöntemlerine ilişkin detaylar aktarılmıştır. Dördüncü bölümde, derinlemesine görüşmeler vasıtasıyla elde edilen bulgular öznelerin tanıklıkları ile aktararak bilimsel literatür ışığında tartışılmıştır. Son bölümde, bu tez ile ortaya çıkan özgün katkılar somutlaştırılarak göçmenlerle sosyal hizmet uygulamalarına, politikalarına ve araştırmalarına dair çeşitli öneriler sunulmuştur.



1. BÖLÜM

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNU

Bu araştırmanın temel sorunu; göç öncesinde, sırasında ve sonrasında yaşanabilecek zor yaşantılara rağmen göçmenlere yönelik hizmetlerin ulus devletlerin perspektifinden insani yardım odağı ile ele alınması ve diğer tüm ihtiyaçlarının, özellikle de psikososyal destek ihtiyaçlarının, bilinçli ya da bilinçsiz olarak gözden kaçırılmasıdır. Amerikan Psikiyatri Birliği (APA, 2013) tarafından “*yaşamı derinden etkileyen travmatik bir deneyim*” olarak tanımlanan göç, çoğu zaman daha geniş sosyal bağlamdaki etkileri ve fiziksel, psikolojik, duygusal ve tinsel boyutları ile psikososyal destek ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Göç öncesinde sistematik baskı, şiddet, işkence, beden bütünlüğüne yönelik tehdit, ölüm tehdidi, sevilen bir kişinin kaybı ya da kayba tanıklık etmek gibi zorlayıcı yaşantılar (Cheung Chung vd., 2018; Liddell vd., 2019; Sá vd., 2022; Sagaltici, Alpak ve Altindag, 2020), göç sırasında Volkan’ın (1999; 2017) belirttiği gibi en yalın hali ile yaşanan mekândan hızla ayrılma ve bir daha oraya dönemeyecek olma duygusunun zorlayıcı etkisi ve göç sonrasında yaşamı yeniden inşa etme güçlüklerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve kişiler arası etkileşimlerdeki güçsüzleştirici deneyimler göçmenlerin ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir (Bogic, Njoku ve Priebe, 2015; Ikafa vd., 2022; Kartal ve Kiropoulos, 2016; Pena-Sullivan, 2020; Sangalang vd., 2019; Yalim, Zubaroglu-Ioannides ve Sacco, 2021). Buna karşın zorunlu ve kitlesel göçlerin ortaya çıktığı durumlarda barınma, beslenme ve benzeri temel ihtiyaçların acilen karşılanması gerekliliği, hizmetlerin insani yardım odağı ile tasarlanmasına ve çoğunlukla da ulus devletlerin ‘yabancı’ ve ‘öteki’ olarak algıladığı göçmenlere yönelik hizmetleri sosyal içermeyi amaçlamadan oldukça dar kapsamlı yürütme tercihine de imkân sağlamaktadır. Nitekim bütün çokkültürlülük ve küreselleşme çabalarına rağmen kimin göç edip kimin edemeyeceğinin ulus devletler ve özelde sermaye tarafından belirlenmesi de zenginliğin küresel ancak sefaletin yerel olduğu eleştirisini haklı çıkarmaktadır (Bauman, 2018, s.9). Kimlik problemlerinin ortaya çıkardığı göç ve sonrasında göçmen kimliğinin de problem haline gelmesi, ulus devletlerin göç meselesini güvenlik ve uyum dikotomisi ile ele alarak göçmenlere haklara sahip olan öznelere yerine insandışı varlıklarmış gibi muamele etmesi

büyük anlatıların hâkim olduğu sosyal bilimler ve özelde sosyal hizmet disiplini açısından önemli bir sorundur (Atasü Topcuoğlu, 2016). Teoride devletin var oluş amaçları arasında olan ‘insanı iyi yaşatma’ iddiasını da yanlışlayacak şekilde ulus devletler tarafından ortaya çıkarılan bu problemin insanlar için ortaya çıkardığı zorluklara vurgu yapmak yerine göçü yine ulus devletin varlığına yönelik bir tehdit gibi gösteren büyük anlatıların öne çıkarılması insani krizi hümanizmin krizine dönüştürmektedir (Zavirsek, 2017). Dolayısıyla devleti değil, insanı önceleyen göç anlatısına duyulan ihtiyacın da bir gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Küresel ölçekte göç günbegün artarken dünya nüfusunun neredeyse yüzde dörde yaklaşan iki yüz seksen bir milyonluk bölümü göçmen konumundadır (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN DESA], 2021). Dünyada birçok yerde çatışmalar, savaşlar ve soykırım tehditleri devam ederken göç etmek zorunda bırakılan insanlar da farklı coğrafyalarda benzersiz zorlayıcı deneyimlere maruz kalarak başka bir ülkede yeni bir yaşam kurmaya gayret etmektedir. Göçmenlerin psikososyal ihtiyaçlarını görmeyen mevcut göç yönetim politikalarının yalnızca sınırdan içeriye aldığı göçmen nüfusa yönelik değil, aslında zorlayıcı yaşam deneyimlerinin sonraki kuşaklara da aktarılabildiğini gösteren kuşaklararası aktarım fenomeni çerçevesinde sonraki kuşakları da gözetken bir anlayışla koruyucu ve önleyici hizmetler tasarlaması ve hayata geçirmesi gereklidir. Göçmenlerde ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığına ilişkin kapsamlı literatüre (Acarturk vd., 2021; Blackmore vd., 2020; Fazel, Wheeler ve Danesh, 2005; Javanbakht vd., 2019; Mipatrini vd., 2019; Norredam vd., 2009; Peconga ve Thogersen, 2020; Steel vd., 2009) ve kuşaklararası aktarımın olumsuz etkilerini gösteren zengin araştırmalara (Aksu-Kargın ve Trix, 2021; Ariely, 2021; Atallah, 2017; Dalgaard ve Montgomery, 2017; Dalgaard vd., 2016; Denov vd., 2019; Kara ve Stuart, 2021; McCleary vd., 2020; Phipps ve Degges-White, 2014) rağmen 2014 yılından bu yana dünyada en fazla göçmene ev sahipliği yapan Türkiye’de bu konuda literatür önemli ölçüde eksiktir. Bu çerçevede, hem göç hareketlerine hedef olan hem de göçmenler için bir geçiş ülkesi olan Türkiye’de göçmenlerin iyilik hallerine yönelik göç yönetimi süreçlerine katkı sunacak bilimsel araştırmaların olmamasının önemli bir sorun oluşturduğu düşünülmektedir.

Son olarak, bahsi geçen eksiklikleri incelemek amacıyla tezde konu edinilen Bulgaristan Türklerinin, Türkiye’de sosyal hizmet mesleği ve disiplininin neredeyse gündemine hiç

gelmemiş olması da önemli bir sorundur. Bulgaristan Türklerine yönelik psikososyal destek hizmetlerinin varlığına ilişkin herhangi bir emare ile karşılaşılmamıştır. Etnik, dini ve kültürel yönden Türk toplumu ile benzerlikleri ve beşerî sermayeleri ile sosyal sermayelerinin kuvvetli olduğu düşünülerek sosyal hizmetlere duydukları ihtiyacın akut dönemle sınırlı kalacağı yanılgısı ve dönemin ruhu itibariyle kamunun sosyal hizmetlerin sunumundaki rolünü piyasa aktörlerine, aileye ve dayanışma ağlarına devretmeye fazlası ile istekli olduğu bir dönemde göçün yaşanması, psikososyal destek hizmetlerinin var olmasını engellemiş olabilir. Bununla birlikte, göçün, temel unsurları güç, güçsüzlük ve güçlenme olan ve geniş sosyal bağlam içindeki etkileşimleri çok boyutlu analiz eden güçlenme yaklaşımı perspektifinden ele alınmaması önemli bir eksikliktir.

Sonuç olarak, bu araştırmanın ele aldığı temel sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Güçlenme yaklaşımının, göç ve göçle bağlantılı zorlayıcı yaşam deneyimlerine doğrudan ve dolaylı olarak sahip olan insanların gözünden ele alınarak yaklaşımın temel unsurlarının, içsel (fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel) ve dışsal (aile, topluluk, toplum, kültürel, ekonomik ve politik) dinamiklerin etkileşimlerinin derinlemesine kavranmasına ihtiyaç vardır.
2. Güçlenme yaklaşımı temelinde göçmen olmayı, göçmen kimliğini deneyimleyen insanları güçsüzleştiren ve güçlenmelerini sağlayan unsurlara ilişkin sosyal bilim ve özelde sosyal hizmet literatüründe önemli eksiklik bulunmaktadır.
3. Göç hareketlerinin günbegün arttığı ve gerek hedef gerekse geçiş ülkesi olarak Türkiye’de göçmenlerin güçsüzleşmesi ve güçlenmesine kaynaklık eden unsurları keşfederek etkili sosyal hizmet uygulamaları ve politikalarının göç yönetiminde nasıl yapılandırılacağına ilişkin kanıta dayalı araştırmalara gereksinim vardır.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmaya neden ihtiyaç duyulduğunu açıklayan ve yukarıda üç madde halinde ifade edilen sorunlardan hareketle, bu araştırmanın temel amacı, sosyal hizmette güçlenme yaklaşımını göç ve göçle bağlantılı zorlayıcı yaşam deneyimlerinden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen bireylerin gözünden kavramak ve göçmen olma halini, göçmen kimliğini çok yönlü analiz etmektir. Güçlenme yaklaşımının kuramsal çerçevesi dahilinde fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel, duygusal, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarda aileleri,

toplulukları, toplum ve uluslararası alanda göçmenleri güçsüzleştiren ve güçlenmelerini sağlayan yönlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla Bulgaristan Türklerinin;

- Kimliklerini ve gündelik yaşamlarını inşa ederken göç ve göçle bağlantılı güçsüzleştirici deneyimlerinin kaynaklarını keşfetmek,
- Kimliklerini ve gündelik yaşamlarını inşa ederken güç kaynaklarını ve güçlenme süreçlerine etki eden içsel (fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel) ve dışsal (aile, topluluk, toplum, kültürel, ekonomik ve politik) dinamiklerin etkileşimlerini anlamaktır.

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırmanın sosyal hizmet disiplinine kuram, uygulama ve politika yönünden katkı iddialarının yanı sıra araştırmanın katılımcıları olan Bulgaristan Türklerinin, göçmenlik tecrübelerini Suriyeli göçmenler ile kıyaslayan ifadeleri nedeniyle de önemli olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de ve de küresel ölçekte Suriyeli göçmenlerin mazhar olduğu ilginin ne şimdi ne de göç etmek zorunda kaldıkları tarihlerde kendilerine verilmediğini belirterek bundan duydukları rahatsızlığı açıklıkla ifade etmektedirler. Görüşmecilerden Şeftali’nin “*Araştırmanızı ilk duyduğumda çok mutlu oldum, hep Suriyelilerin göçü konuşuluyor. Biraz bizimle bir şey yapılsın, bakalım biz ne söyleyeceğiz? Bizim de anlatacaklarımız var.*” ifadesinde görüldüğü gibi bu araştırma başlı başına konu edildiği deneyimler itibarıyla görülmediğini, duyulmadığını, dinlenmediğini ve ilgilenilmediğini düşünen insanların anlatılarını görünür kılması bakımından önemlidir.

Hiç kuşkusuz bu görülme, duyulma ihtiyacı; etnik, dini ve kültürel yönden Türk toplumu ile benzer niteliklere sahip olmaları ve beşerî sermayeleri ile sosyal sermayeleri kuvvetli bir grup oldukları düşüncesi ile sosyal hizmetlere ihtiyaç duymayacakları varsayımı ya da kolaycılığına karşı da gelişen bir tepkidir ve önemli bir ihtiyacı göstermektedir. Göçün Türkiye’nin neoliberal piyasa ekonomisine entegre olma çabası sırasında gerçekleşmesi, sosyal hizmetlerin sosyal yardımlara indirgendiği ve sosyal hizmetlerin sunulmasındaki sorumlulukların da büyük ölçüde aileye ve dayanışma ağlarına havale ettiği bir dönemde yaşanmasının bu ihmale katkısı olduğu söylenebilir. Ancak baskıya, şiddete, işkenceye, çatışmaya ve sürgüne maruz kalan ya da tanık olan ve göç sonrasında da birçok zorlayıcı

deneyim yaşayan Bulgaristan Türklerinin psikososyal ihtiyaçlarının görülmemesi bugün dahi insanların çözülememiş ruhsal yaralara sahip olmasına neden olmuştur. Güçlenmeyi başaracak bireysel ve kolektif güçlere sahip olmaları neticesinde sosyal, ekonomik ve politik yönlerden halen sosyal hizmetlerle ilişkilenebilir gereksinim duymasalar da bu araştırma, Bulgaristan Türklerinin yaşam deneyimlerini görünür kılmaya, halen süren psikososyal destek ihtiyaçlarına yönelik bir uygulama çerçevesi önermesi ve kitlesel göç ile gelen nüfusların ihtiyaç duyacağı bütüncül hizmetlere ilişkin öğrenilen dersler (*lessons learned*) konsepti ile göç yönetimi ve göçmenlerle sosyal hizmet uygulamalarına katkısı itibarıyla önemlidir.

Son olarak, araştırmanın özgün katkılarından biri yaşanan zorlayıcı deneyimlere rağmen Bulgaristan Türklerinin psikososyal destek ihtiyaçlarının karşılanmamasının, sorunları onlar için ileri tarihlere ertelemenin yanı sıra kuşaklararası aktarım vasıtasıyla sonraki kuşaklar için de yeni sorunlar ortaya çıkarması muhtemel döngüyü ele almasıdır. Sosyal hizmet disiplini, yoksulluğun kuşaklararası aktarımı gibi sosyoekonomik koşulların aile fertleri arasındaki sürekliliğini (Baker Collins vd., 2020; Schiettecat, Roets ve Vandenbroeck, 2015) ve aile içi şiddet mağdurları veya tanıklarının ya da kuruluş bakımı deneyimi olan bireylerin aile ilişkilerini (Mertz ve Andersen, 2017; Meyer, Reeves ve Fitz-Gibbon, 2021; Zhang vd., 2023) konu edinen araştırmalar olsa da göç ve göçle ilişkili zorlayıcı yaşam deneyimlerinin kuşaklararası aktarımını ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır (Denov vd., 2019). Bu araştırma niteliksel yöntemle gerçekleştirildiğinden ötürü sonuçların genellenebilir olduğu iddiasını taşımasa da otuz beş yıl önce yaşanan kitlesel göç örneği üzerinden ulaştığı sonuçlar ile sosyal hizmetler ve göç yönetimi sistemine dair eksiklikleri ve hayata geçirilmesi gerekenleri kuramsal bilgi ışığında saha araştırmasının bulguları çerçevesinde önermektedir. Bu önerilerin, 2014 yılından beri dünyada en fazla sayıda göçmene ev sahipliği yapan, bu göçmenlerin ruh sağlığı sorunlarının hipertansiyon şikayetinden sonra en sık karşılaşılan sağlık sorunu olduğu (Mipatrini vd., 2019) ve bu ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan psikososyal destek hizmetlerinin yetersizliğinin vurgulandığı (Alpak vd., 2015; Küçük, 2020) ve günümüzde en az altı yüz seksen üç bin yedi yüz yetmiş iki Suriyeli bebeğin dünyaya gelmiş olduğu (Aydın, 2021, s.236) Türkiye açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇ BİRİKİMİ

“Muhacirler, kaybedilmiş toprakların aziz hatıralarıdır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Henüz çok da uzak geçmişte olmayan 1989 tarihli göçü incelerken Ağanoğlu’nun (2017) Balkanlara ve dolayısıyla Bulgaristan Türklerine de atfettiği ‘makûs talih’ olarak göç birikimini ele almak gereklidir. Türk tarihçiliğinin önemli ismi Halil İnalcık (2020, s.17) Bulgaristan coğrafyasındaki Türk tarihinin yedinci yüzyıl itibariyle başladığını belirtse de genelde tarih yazınında söz konusu coğrafyanın Osmanlı hakimiyeti altına girdiği on dördüncü yüzyıla referans verilmektedir. Bu araştırmanın konu edildiği 1989 Göçünü ele alırken de bu referans noktası tercih edilmiştir çünkü Bulgaristan Türklerinin anlatıları, kendilerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Karaman’dan Balkanlara iskân edilmiş Türkler olduğu yönünde ortaklaşmaktadır.

Geleneksel toplumlarda toprağa atfedilen gücün, iktidarın ve servetin kaynağı anlamları, Osmanlı’nın fetih ve iskân politikalarını anlamak için önemlidir. İnsan ve mekân arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir araç olarak iskân, çağın ruhuna (*zeitgeist*) uygun şekilde, *fethedilen* toprakları Türkleştirmek ve Müslümanlaştırmak için kullanıldığı gibi, bundan daha önemli bir gerekçe olarak toprağın iktisadi katkısının sürdürülebilirliğini de sağlamaktadır. Bunlara ek olarak, Barkan (1949; 1952; 1953) iskân uygulamalarının, fethedilen toprakların şenlendirilmesi⁴ için bir araç olduğunu söylerken aynı zamanda Anadolu’da tehlike yaratabilecek heterodoks unsurların sürgün edilerek toplumsal güvenliği tahkim edici bir araç olarak kullanılmasına da dikkat çekmektedir. Erder (2018, s.28), Foucault’nun (2009) muktedirin, güçlü olabilmek için nüfusu ve coğrafyayı denetlemesini işaret eden yönetim sanatı (*governmentality*) kavramına atıfla Osmanlı’nın

⁴ Erder (2018, s.36), şenlendirmeyi, fetih ya da başka nedenlerle yönetim boşluğu oluşan yerlerin merkezi idare ile uyumlanmasını sağlamak için yapılan iskân uygulamaları olarak tanımlamaktadır.

iskân uygulamalarının toplumsal tabakalaşma üzerindeki etkilerini ‘*yönetmek için karıştırma*’ ve ‘*yönetmek için ayıklama*’ dönemleri ile ele alarak açıklamaktadır.

Bu çerçevede, araştırmanın odağında yer alan Bulgaristan Türklerinin göç öncesinde Bulgaristan’daki ve göç sonrasında Türkiye’deki yaşantılarını anlamak için mekânla ilişkilerinin niteliğini, bireysel ve kolektif hafızalarındaki imgeleri ve kendi kimliklerini nasıl inşa ettikleri kadar *orada* ve *burada* bulundukları sosyal politik bağlamda başkaları tarafından nasıl görüldüklerini anlamak gereklidir. Örneğin, Barkan (1949) makalesinde Bulgaristan Türklerinden “*alınlarının teri ve bereketli nesillerinin kalabalığı ile bir toprak işçisi olarak şenlendirdikleri ve daha düne kadar ikinci bir Türk Vatanı halinde tuttukları ana-baba yurdlarını bırakıp göçmeğe mecbur bırakılmış*” (s.204) kişiler olarak bahsetmektedir. Bulgaristan Türklerini, iskân edilmelerinin ardından neredeyse beş yüzyıl geçmiş olsa da devlete hizmet eden aktörler olarak gören bu yaklaşımın Türkiye’de kurdukları yeni hayatlarında kolaylaştırıcı bir etki ortaya çıkardığı söylenebilir. Yine de bunun her zaman ve her yerde geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu aşamada, Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen göçleri yaşandığı dönemin özelliklerine göre farklı başlıklar halinde ele almak birikimi, değişimi ve dönüşümü daha iyi anlamak için yararlı olacaktır.

2.1.1. 1877-1922 Osmanlı Kimliğinden Müslüman Azınlığa

İnalcık (2020, s.43), dünyada on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Bulgarların bir millet olarak tanınmadığını ve bugünkü Bulgaristan coğrafyasının Türkler ve Rumlardan oluşan bir yer olarak resmedildiğini belirtmektedir. Buna rağmen, 1848 İhtilâli’nin ve kendilerini Bizans İmparatorluğu’nun mirasçısı olarak gören Rumların Osmanlı’daki nüfuzları ile kendilerini Rumlaştıracığına dair korkuların Bulgarların milli varlıklarını kazanmak için çabalamalarına neden olduğunu savunmaktadır. Osmanlı’nın Tanzimat Fermanı ile çok çeşitli alanlarda reform gerçekleştirme ve ortak bir Osmanlı kimliği oluşturarak devletin bütünlüğünü muhafaza etme çabasına rağmen Bulgarların milli kimliklerini inşa etme çabalarından vazgeçmediklerini belirtmektedir. Şimşir (2009, s.41-43) ise Türklerin, 93 Harbi ile birlikte Bulgaristan’dan Anadolu’ya göç etmeye başladığını ve gerek Rus işgali sırasında gerekse *de facto* Bulgar idaresi sırasında Türklere yönelik sistematik baskı uygulandığını belirtmektedir. Öyle ki, savaş sonrasındaki ilk on yıllık sürede Bulgaristan coğrafyasındaki bin beş yüz kadar Türk okul ve medrese binasının yıkıldığı

belirtilmektedir (Şimşir, 2009, s.44). Modern ulus devletlerin kuruluş aşamasındaki benzer pratiklerden olan yönetmek için ayıklama stratejisi, Bulgar idaresi için özellikle ilk dönemlerde hayati bir öneme sahiptir. Çağın ruhuna paralel şekilde, idari egemenliğin başat koşulu olarak teritoryal egemenlik ve demografik çoğunluğa sahip olmayı, baskı, şiddet ve sürgünle sağlamayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla Bulgaristan'daki Türklerin yaşadığı sorunların kaynağının on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yaşanan yönetim değişikliğinin ardından başlayan sistematik baskı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu başlıkta ele alınan kırk beş yıllık dönemi yalnızca idareye egemen unsurun değişmesi ile açıklamak elbette yeterli değildir. Bu dönem, devlet-toplum ilişkileri kadar toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin de değiştiği bir dönemdir ve aynı zamanda artık müstakil bir devlet olarak Bulgaristan'ın Osmanlı ve diğer devletlerle olan ilişkilerini de içermektedir. Değişen devlet-toplum ilişkisinin ürettiği baskı ve şiddetin, zorlayıcı etken olarak henüz o dönemde altmış beş bin kişinin Bulgaristan coğrafyasından Osmanlı topraklarına göç etmesine neden olduğu bilinmektedir (Şimşir, 2009, s.59). Ancak 93 Harbi sırasında Rus işgal idaresinin ve ardından gelen Bulgar idaresinin, Türk ve Müslüman azınlığa yönelik baskıcı uygulamalarına karşı Osmanlı'nın diplomatik çabalarının, ilk on yıldaki yapı yıkımlarını ve bireylerin gündelik yaşamlarını belirleyen temel alanlardaki kayıpları engelleyemediğini vurgulamak gerekir. Osmanlı, 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan coğrafyasındaki Türk ve Müslüman azınlığın haklarını koruma konusunda imtiyaz sahibi olsa da Rusların ve İngilizlerin desteklediği Bulgar idaresinin yaşattığı zulümleri önlemek için diplomatik müdahaleleri yeterli olmamıştır (Köksal, 2010, s.193).

Öte yandan, Osmanlı'nın Balkan coğrafyasındaki Türk ve Müslüman azınlığın haklarını korumak için yeterli kuvvet ve imkânâ sahip olmadığı da söylenebilir. Nitekim yaklaşık beş yüzyıl Osmanlı egemenliği altındaki Balkan coğrafyasında yeni kurulan devletlerin Osmanlı'ya -ve birbirlerine- karşı egemenlik alanlarını genişletmek için çıkardığı Balkan Savaşları'nda yaşanan kayıplar bunu göstermektedir. Bu savaşlar devletler arasındaki ilişkilerin niteliğini gösterirken aynı zamanda her iki devletin *içerideki* azınlıkları nasıl algılandığına dair de bir perspektif sunmaktadır. İkinci Balkan Savaşı sonrası imzalanan İstanbul Antlaşması'yla yaklaşık elli bin Türk ve Müslüman ile elli bin Bulgar, Osmanlı ve Bulgaristan coğrafyalarında yer değiştirmiştir (Boyar, 2007, s.132). Yer değiştirme, o dönemde etnik ve dini temelli sorunların çözümü için bir anahtar işlevi olarak görülür ve

yönetmek için ayıklama güvenlikçi bir araç haline gelir. Bu tutum yalnızca Türklere karşı da değil, etnik düşmanlık ve ebedi çatışma ruhu gibi Avrupa değerlerinden uzak olarak nitelendirilen ifadeler kullanılarak Balkanlara atfedilmektedir (Keyserling, 1928, s.319-322). Todorova (2020, s.119), Balkanlara atfedilen bu olumsuz anlamlar nedeniyle birçok devletin ‘Balkan’ kavramını kullanmadığını belirtirken yalnızca Bulgarların milli marşlarında dahi yer verecek kadar bu çatışmacı ruh ile kendilerini özdeşleştirdiklerini savunmaktadır.

Bu dönemde yaşanan göçlere yönelik Osmanlı’nın nasıl müdahale mekanizmaları geliştirdiği ve bunların hangi toplumsal kaynaklara sahip olduğu önemlidir. On dokuzuncu yüzyıldaki göç akımlarına dair Osmanlı’daki ilk yasal düzenleme 1857 tarihli Muhaceret Nizamnamesi’dir ve kişilerin Osmanlı topraklarına göç etmesindeki temel kıstas dini ya da etnik kökenleri değil, padişaha bağlılık yemini edip etmediğidir (Erder, 2018, s.46). Bu, imparatorluk anlayışına uygun şekilde oldukça kapsayıcı bir göç politikası olsa da modern ulus-devletlerin ortaya çıktığı dönemde kaçınılmaz olarak uzun erimli olmamış ve zamanla bunun yerini Müslüman göçmenleri geldikleri yerden Osmanlı topraklarına kabul ederken Hristiyan toplulukları da yeni kurulan devletlere göç ettirmeyi esas alan yer değiştirme, mübadele politikası almıştır.

Balkan Savaşları sırasında, dört yüz kırk bini Bulgaristan coğrafyasından olmak üzere (Arslan, 2021, s.24) yaklaşık bir buçuk milyon Türk ve Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır (Karpas, 2004, s.297-298). Tekeli (2008, s.44-48), 1860-1927 tarihleri arasındaki bu göçler için *Balkanlaşma göçleri* kavramını kullanır ve yeni Cumhuriyetin nüfusunun önemli bir bölümünün Balkanlardan göç edenlerden oluştuğunu vurgular. Dolayısıyla bu dönemde, devlet ve toplum, bu kişileri *dışarıdan* gelen göçmenler olarak değil, daha çok kaybedilen topraklardan anavatana dönen kişiler olarak görmektedir. Bu, hiç kuşkusuz o dönemki göçmenler için yaşamlarını yeniden kurarken kolaylaştırıcı olmuştur.

2.1.2. 1923-1944 İskân Kanunun Kadim Dostları⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan önceki on bir yıl neredeyse kesintisiz savaşlarla geçmiş ve hem bu savaşların neden olduğu kayıplar hem de idari egemenliğin yitirildiği

⁵ Bu ifade doğrudan Erder’in (2018, s.143) ifade ettiği şekilde kullanılmıştır.

coğrafyalardaki nüfusun eksilmesi ile insan kaynağına muazzam ihtiyaç duyulmuştur. Shorter'a (1985; 2000) göre, bugünkü Türkiye coğrafyası savaşların ardından yaklaşık iki milyon nüfusunu kaybetmiş, on dört milyon nüfusa sahip ve nüfusunun yalnızca yüzde on altısı kentlerde yaşayan bir tarım ülkesidir. Bu aşamada, yeni yönetimin imparatorluk coğrafyasından gelecek göçleri teşvik etmesinde, üretimin canlandırılması ve toplumsal hayatın yeniden düzenlenmesi süreçlerindeki demografik ihtiyacı kadar (Arı, 1995; Güriz, 1975) politik bir gündemi de takip ettiği vurgulanmaktadır (Karpas, 2004; Kirişçi, 2000). Çağaptay (2002) ise demografik ihtiyacı gözetmeyen bir *göç hiyerarşisi* olduğunu ve Türk soylu ya da Türk kültüründen olmayan eski imparatorluk coğrafyasındaki unsurların kabul edilmediğini belirtmektedir. Karpas'a (2004, s.283-285) göre, Balkan göçmenlerinin büyük bir istekle kabul edilmesinde, kendileri de Balkanlarda doğmuş olan kurucu kadroların bu grubu Osmanlı'nın gerçek mirasçısı olarak görmesi etkilidir. Eroğlu (2019), erken Cumhuriyet döneminde Rumeli⁶ nostaljisini ele aldığı tezinde Rumeliliğin; Avrupalılık, medeniyet, aydınlık, ileri ve açık görüşlülük, hoşgörölülük ve bereket gibi olumlu kavramlarla ilişkilendirilirken Anadolu ve Asya'nın karanlık, gerilik, yobazlık ve fakirlikle ilişkilendirildiğini aktarmaktadır.

Erder (2018, s.154), bu dönemde Balkanlardan Türkiye'ye sekiz yüz altmış bin muhacirin göç ettiğini aktarırken bu göçlerin yaklaşık yarısının Yunanistan'dan, dörtte birinin Bulgaristan'dan olduğu bilinmektedir. Burada, "*Türkiye'de yerleşmek maksadıyla gelmek isteyen Türk soyundan (...) ve Türk kültürüne meskün kimseler*" olarak muhacir tanımını yapan 1934 tarihli İskân Kanunu'na değinmek gereklidir. Aynı kanunun bir sonraki maddesinde; "*Türk kültürüne bağlı olmayanların, anarşistlerin, casusların, göçebe Çingenelerin ve memleket dışına çıkarılmış olanların*" muhacir olamayacağı kesin şekilde belirtilmiştir (Erder, 2018, s.155). Birçok araştırmacı, kanunun bu maddeleri ile hiyerarşinin henüz göçün öncesinde belirlendiğini vurgularken uygulama aşamasında da kimlerin iskânlı kimlerin serbest göçmen olacağının belirlenmesinde de bu hiyerarşinin takip edilerek iskânlı göçmenlere sunulan desteklerden yararlanmaları için Balkan göçmenlerinin öncelendiğini belirtmektedir (Çağaptay, 2002; Kirişçi, 2000).

⁶ Boyar'ın (2007, s.33) açıklamasıyla, Rumeli ve Balkan kavramları aynı şeyi ifade etmektedir. Ancak bu iki kavramın arasındaki farklılık, Rumeli'nin Osmanlı merkezli bir terim iken Balkanların Avrupa merkezli bir terim olmasıdır. Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından Osmanlı merkezli Rumeli kavramı kullanılmaya devam etmediği için bu tez boyunca Balkanlar kavramını kullanmak tercih edilmiştir.

Dolayısıyla bu dönemde Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yönelik göçün memnuniyetle karşılandığını söylemek mümkündür.

Bulgaristan Türklerinin bu dönemdeki durumunu anlamak için Bulgaristan'daki toplumsal ve politik koşullar ile devletler arası ilişkileri de ele almak gereklidir. Balkan Savaşları'nın travmatik mirasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik kuvvetlerde yer alan Osmanlı ve Bulgaristan'ın, savaş sonrası egemen devlet niteliğini de kaybetmiş olmaları dolayısıyla Cumhuriyet kurulana kadar Türk ve Müslüman azınlığının durumu Milletler Cemiyeti'nin azınlık haklarına ilişkin kararları doğrultusunda 1919 tarihli Neuilly Anlaşması ile sağlanmıştır (Kamil, 1980, s.20-22; Şimşir, 2009, s.65). Türk İstiklâl Harbi'nin başarıya ulaşmasının kendi barış şartlarını da iyileştireceği umudu ile Bulgaristan'ın Ankara Hükümeti'ni desteklediğini belirten Köksal (2010, s.195), Mustafa Kemal'in daha önce Osmanlı askeri ataşesi olarak Sofya'da bulunmuş olmasının da iyi ilişkiler geliştirmede katkısı olduğunu aktarmaktadır. Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan ikili antlaşma ile Bulgaristan Türk azınlığı tüzel statüye kavuşurken Türkiye'nin de bu grupla ilişkisi Bulgaristan tarafından resmî olarak tanınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Bulgaristan'daki Stamboliyski yönetimi, çevre ülkelerle barışı inşa etmeyi ve savaşın ülkedeki yıkıcı sonuçlarını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Batı Trakya ve Makedonya üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesi ise 1923 yılında darbe ile yönetimden uzaklaştırılmasında önemli etkenlerden biri olmuştur (Köksal, 2010, s.195). Bulgaristan'da bu tarihten sonra kurulan yönetimler revizyonist politikalar benimsemiş ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde ilk olarak İtalya ile ardından da Almanya ile yakınlaşmıştır. Bulgaristan'ın Balkan Paketi'ne katılmayan tek Balkan devleti olması da bu anlayışın önemli bir göstergesidir (Barlas, 1998, s.132-145). Bununla birlikte, içeride Türk ve Müslüman azınlık için yaşam günbegün zorlaşır ve gerek vergilerin Bulgarlara kıyasla Türkler için daha fazla oranda artırılması gerekse Türk okullarının kapatılması gibi baskıcı uygulamalar kamu gücü ile uygulanırken Rodna Zaştita (*Yurt Koruması*) isimli ırkçı örgüt aracılığıyla da “*Bulgaristan Bulgarlarındır*” sloganıyla şiddet içeren eylemler de sergilenmektedir (Memişoğlu, 1990, s.311-312). Nihayetinde bu etnik ve dini temelli baskıcı ve dışlayıcı politikaların 1934 ile 1938 yılları arasında yaklaşık seksen bin kişinin Türkiye'ye göç etmesine neden olduğu bilinmektedir (Öksüz, 2000, s.180). Erder (2018, s.154), 1923 ile 1949 tarihleri arasında

Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam iki yüz on yedi bin seksen beş kişinin göç etmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

2.1.3. 1950-51 Doğu Bloku'ndan Kaçış ve 1968-1978 Yakın Akraba Göçü

Kostadinova (1995, s.90), İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türk azınlığın cumhuriyet idaresini ve komünist partiyi desteklediğini belirtirken Köksal (2006, s.511) bu tercihin azınlık haklarını geliştireceği düşüncesi ile yapıldığını ancak uzun vadede beklentilerin aksine Türklerin asimilasyonist politikalar ile karşılaştığını aktarmaktadır. Halit Eren (1995), Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasına rağmen Osmanlı'nın millet sistemi anlayışını terk etmediğini ve azınlıkların yönetim usullerini yeni egemen unsurun idaresi ile sürdürdüğünü belirtmektedir. Ancak Kohn (2017) devletlerin vatandaşlık esaslı milliyetçilik anlayışı ile etnik milliyetçilik anlayışı arasındaki tercihlerinin, azınlıkların içerilmesi ya da dışlanması belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Shulman (2002) bu tutumları Doğu-Batı dikotomisinde⁷ incelemiş ve Doğu toplumlarının etnik milliyetçi tutumlara daha fazla sahip olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, Shulman (2002, s.575) Bulgar halkın, devletin azınlıklara yönelik asimilasyonist politikalarını büyük ölçüde desteklediğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya düzeninde komünist bir hükümete sahip olan Bulgaristan'ın Doğu Bloku'nda yer alması, azınlıklara ilişkin politikalar da dahil olmak üzere alınan birçok kararda Sovyetler Birliği'nin etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim Mehmed'in (2015, s.8) Asenov'dan aktardığına göre, Stalin 29 Haziran 1949 tarihinde Bulgaristan Komünist Partisi (BKP)'nin üyeleri ile yaptığı görüşmede, Türkiye sınırına yakın bölgelerde yaşayan Türk ve Müslüman nüfusu işaret ederek "*Türklerden kurtulmalıyız.*" ifadesini kullanmıştır. Bu amaçla hayata geçirilen uygulamalar ise Bulgaristan'daki Türklerin göç etme isteğini artırmış ve amacına ulaşmıştır. Şimşir (2009, s.232); 1946 yılındaki Türk azınlık okullarının devletleştirilmesi kararının, 1947 yılında Türk azınlıktan bazı aydınların haksız şekilde tutuklanmasının ve 1949 yılında

⁷ Bu ifadenin, Said'in (2013) kullanımındaki gibi oryantalist bir çağrışıma sebep olabileceği düşünülerek bu dipnot ile açıklamaya ihtiyaç duyulmuştur. İfade ile ilk temasta bu çağrışım olsa da burada yazar, Doğu olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini işaret ederken Batı ile Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yı kastetmektedir (Shulman, 2002). Dolayısıyla klasik oryantalist bir çağrışım ile algılanmaması gereklidir.

Türk azınlığın topraklarının ellerinden alınmasını amaçlayan kooperatifleştirme kararının Bulgaristan Türklerinin göç etme isteğinin en önemli nedenleri olduğunu belirtmektedir.

Birçok araştırmacı, bu dönemde Türklere uygulanan baskıları ve sonucunda ortaya çıkan 1950-51 tarihli zorunlu göçü Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan ve Türkiye'nin karşıt gruplarda yer almasının sonucu olarak görmektedir (Önal, 2011, s.318; Şimşir, 2009, s.242; Tanoğlu, 1952, s.140). Bu göçün Bulgaristan'ın ulus inşasındaki yönetmek için ayıklama işlevini de unutmamak gereklidir. 50-51 göçünün Türkiye'de nasıl karşılandığı ise Bulgaristan Türklerinin birikimlerini tahlil etmek için önemlidir. Kirişçi'ye (2008) göre bu dönemde Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin kamuoyu tarafından kabul edilmesini sağlamak için komünizm karşıtı söylemden yararlanılmıştır. Bu söylem bir yandan Bulgaristan Türklerini komünistlerin mezalimine uğrayan soydaşlar olarak resmederken bir yandan da komünist olabilecekleri korkusu ile Balkanlardan gelen göçün tehdit olarak algılanmaya başlaması söz konusudur (Erder, 2018, s.168). Nitekim bu dönemde, Türkiye sınırlarda sıkı bir denetim uygulamış ve zaman zaman Bulgaristan makamlarının sahte vizeli veya vizesiz bazı kişileri ve ikili antlaşmaların dışında kalan Çingeneler gibi Türk soylu olmayan toplulukları Türkiye'ye geçirdiği gerekçesi ile sınırı kapatmıştır (Şimşir, 2009, s.243-246). Buna rağmen 1950 ve 1951 yıllarında toplam yüz elli dört bin üç yüz doksan üç kişinin göç etmek zorunda kaldığı bilinmektedir.

Ağustos 1950'de iki yüz elli bin Türk'ün kabul edilmesi için Türkiye'ye nota veren Bulgaristan hükümeti, Kasım 1951'de verdiği pasaportları geri alarak Türklerin göç etmelerini yasaklamıştır. Bu sırada yaklaşık yüz yirmi bin kadar Türk, vize almasına ve göç için hazırlık yapmasına rağmen sınırı geçememiş ve bu kez de Bulgaristan'da yaşamak zorunda bırakılmıştır. Şimşir (2009, s.339), Bulgaristan'ın bu tercihini yine uluslararası konjonktüre atıfla sosyalist bir ülkeden kapitalist bir ülkeye göç etmenin istenmeyecek bir şey olduğunu göstermeye çalışmakla açıklamıştır. Bu dönemde, Bulgaristan'da artık ulusun etnik temelli inşası yerine sosyalist bir ulus oluşturma çabası somutlaşmaya başlamıştır. 1989 Göçü sırasında Bulgaristan Devlet Başkanı olan Todor Jivkov'un 1962'de Başbakanlık görevine gelmesi ile yaptığı '*Bulgaristan'ın artık çok milletli bir devlet olmadığı*' açıklaması bunun bir göstergesidir (Şimşir, 2009, s.342). Bu koşullarda Türklere yönelik baskıların artması ve özellikle dil, din ve mülkiyet haklarına ilişkin zorlayıcı kararlar Türklerin göç etme isteklerini sürdürmelerine neden olmuş ve

Mart 1964'e kadar yaklaşık dört yüz bin kişi göç etmek istediklerini Sofya'daki Türk Büyükelçiliği'ne dilekçe ile iletmışlerdir (Şimşir, 2009, s.340).

Sonuç olarak, 1966 yılında Türkiye ve Bulgaristan arasında göç için görüşmeler başlamış ve 1968 yılında imzalanan antlaşma ile Yakın Akriba Göçü olarak tanımlanan on yıllık süreç ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmaya göre, 1952 yılına kadar Türkiye'ye göç etmiş Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının yakın akrabalarının (karı, koca, anne, baba, büyük anne, büyük baba ve onların anne ve babaları, çocuklar ve torunlar ve onların eş ve çocukları) istedikleri takdirde Türkiye'ye göç edebilmesine karar verilmiştir (Şimşir, 2009, s.345). 1960'lı yıllarda Türkiye'nin sosyoekonomik durumu göz önüne alındığında, devletin göçmenlere daha önce olduğu gibi İskân Kanunu kapsamında sosyal destek sunmasının pek de mümkün olmadığı ve bu dönemde onları serbest göçmen kabul ederek bu desteklerin göçmen dayanışma ağlarına devredildiği görülmektedir. Geray (1970, s.30), İskân Kanunu ile Bulgaristan Türklerinin yerleştirildiği on iki köyde yaptığı incelemelere dayanarak kendisi de yoksul olan halk ile göçmenler arasında, göçmenlere sağlanan ekonomik haklar nedeniyle anlaşmazlıklar yaşandığını belirtmektedir. Dolayısıyla 1950 yılı sonrasında göç eden Bulgaristan Türklerinin artık Cumhuriyetin kurucu unsuru olarak değil, *dış Türkler* olarak görülmesi ve ekonomik koşulların zorluğuna da bağlı olarak Türkiye'deki gündelik yaşamlarının da sosyal içerilmeden sosyal dışlanmaya doğru bir dönüşüm yaşamaya başladığı söylenebilir.

2.1.4. 1984-1989 Büyük Göç ve Sonrası

Kirişçi'nin (1996, s.8) aktardığına göre, 70'li yıllarda artık Bulgar otoriteleri 'birleşik Bulgar sosyalist ulusu' ifadesini kullanmaya başlamıştır. Bu ifade ile etnik temelli ulus inşası yerine sosyalist devlete kolektif aidiyet vurgusu yapan bir vatandaşlık anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Politikaların bu şekilde belirlenmesi ise, azınlık haklarının açıkça tanımlandığı bir anayasadan azınlık ifadesinin olmadığı anayasaya geçişe neden olmuştur (Dayıoğlu, 2005, s.290). Bulgar hükümeti, sosyalist ulus inşasını ise yine kamu gücüne dayanarak uyguladığı baskılar ile gerçekleştirmeyi tercih etmiştir. Petkova'ya (2002, s.46), Bulgaristan'da 70'li yıllarda Pomaklara, Tatarlara ve Romanlara yönelik uygulanan asimilasyon politikalarına karşı Türkiye'nin ve diğer devletlerin tepki göstermemesinin, Bulgar hükümetini baskı ve şiddeti artırma yönünde cesaretlendirdiğini belirtmektedir. Eminov (2000, s.137) ise, Bulgar politbürosunun bu uygulamaları pan-Türkist ve pan-

İslamist propagandaya karşı mücadele olarak gerekçelendirdiğini belirtmektedir. Nitekim Zhelyazkova (1998, s.16-18) ve Petkova (2002, s.46), Bulgar hükümetinin bu süreçte Türk azınlığın haklarını savunmak için gerçekleştirdiği demokratik eylemleri beşinci kol faaliyeti olarak tanımlamaya başladığını belirtmektedir. Öte yandan, Türkiye'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı ile adaya askeri müdahalesinin de Bulgar hükümet yetkililerinde korku yaratmış olabileceği vurgulanmaktadır. Mehmed'in (2015, s.27) aktardığına göre, Jivkov göçün ardından duyduğu memnuniyeti “*on beş yıl içinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi olmamakla*” ifade etmiştir. Yeniden Doğuş Süreci ile 1989 göçünün mimarlarından Bonço Asenov'un “*Türkiye olmasaydı, Bulgaristan'da Türklerin sorun olarak algılanmayacağı*” ifadesi de bununla paraleldir (Mehmed, 2015, s.9).

Sosyalist Bulgar ulus inşasının son hedefi olan Türk azınlık, 1982 nüfus sayımına göre dokuz yüz bin kişilik nüfus ile toplam nüfusun kabaca yüzde onunu oluşturmaktadır (Parla, 2019, s.47) ve Bulgaristan'daki en büyük azınlık topluluktur. Ancak bu dönem, aynı zamanda “*Bulgaristan'da Türk yoktur!*” söylemi ile Türk kimliğinin reddedildiği bir dönemdir (Eminov, 2000, s.141). Öyle ki, yalnızca yaşayanların değil ölümlerin de Türk kimliği reddedilmiş ve mezar taşlarındaki Türkçe isimler değiştirilmiştir (Mahon, 1999, s.157). Ivanova (2017, s.42), Türklerin Bulgar köklerini ortaya çıkarmak için Bulgar akademisinin mobilize edildiğini ve muazzam bir çaba sarfedildiğini belirtmektedir. Bu dönemde Bulgar hükümeti, kendilerini Türk olarak ifade eden toplulukların Osmanlı döneminde Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğunu savunmaktadır. Bazı kaynaklarda “Soya Dönüş Süreci” bazılarında ise “Yeniden Doğuş Süreci” olarak adlandırılan bu baskıcı uygulamalar 1984 yılı Aralık ayı itibariyle başlamıştır.

1989 Göçü'ne neden olan baskıcı uygulamaları ise en temelde; Türkçe isimleri Bulgarca isimlerle değiştirmeye zorlama, kamusal alanda Türkçe konuşmayı yasaklama, dini ritüelleri yasaklama ve şalvar gibi giyim ürünleri de dahil olmak üzere geleneksel kültürel öğeleri yasaklama olarak ifade edilmektedir (Parla, 2019, s.47). Bu süreçte yasakların uygulanmasında devletin tüm unsurları ile baskı kurulduğu ve zaman zaman da şiddete başvurulduğu bilinmektedir. Örneğin, Uluslararası Af Örgütü'nün 1986 tarihli raporunda Aralık 1984 ile Ocak 1985 arasında isimlerini değiştirmeyi kabul etmeyen iki yüz elli Türk'ün hapsedildiği belirtilmektedir (Amnesty International, 1986, s.272). Hoccoğlu

(2011, s.64), isim değişiklikleri sırasında yaygın uygulamalardan birinin, Türk yerleşim bölgelerinin Bulgar asker ve milis kuvvetleri tarafından kuşatılarak Türkçe isimli kimliklerinin toplanması ve ardından Türkiye’de akrabalarının olmadığını, göç etmek istemediklerini ve gönüllü şekilde isimlerini değiştirdiklerini gösteren belgelerin imzalatıldığı travmatik yaşantılar olduğunu belirtmektedir. Kamu gücünün tahakkümü karşısında Türkler şiddet içermeyen direniş pratikleri geliştirmeye çalışmıştır. İsim değiştirme işlemleri için köylerine askerlerin geleceğine dair bilgi alan Türklerin dağlık bölgelere kaçarak isim değiştirmekten kurtulma çabası birçok araştırmada görülmektedir (Ersoy-Hacısalıhoğlu, 2012; Kurtuluş, 2019). Bu gibi direniş pratiklerini etkisiz hale getirmek amacıyla Bulgaristan, Bulgar ismi olmayanların sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlerden, haklarından yararlanmalarını engellemiştir (Yılmaz, 2008, s.50). Bazı durumlarda ise direniş gösteren Türkler toplama kamplarına gönderilmiş ve diğerlerinin korku duyması sağlanarak direnişin kırılacağı umulmuştur. Özkan (2010, s.189), Bulgaristan’ın resmî sayılarına göre isim değiştirmemek için toplama kampına gönderilen beş yüz on yedi kişi olduğunu ancak doktora tezindeki katılımcıların tanıklıklarına göre bu sayının daha fazla olduğunu belirtmektedir.

Bulgaristan hükümetinin “*Bulgaristan’da Türk yoktur!*” anlayışından vazgeçmesi ve Türklerin varlığını kabul edip isteyenlerin Türkiye’ye göç edebileceklerini açıklaması, büyük ölçüde Bulgaristan Türklerinin asimilasyon politikaları karşısındaki direnişleri sayesinde. Bunların en önemlileri, “Mayıs Olayları” olarak adlandırılan ve Türklerin 30 Mayıs 1989 tarihinde Paris’te düzenlenecek Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi İnsani Boyut Konferansı öncesinde Dünya kamuoyunun dikkatini çekmeyi amaçlayan kitlesel barışçıl gösterilerdir (Şimşir, 2009, s.429). Poulton (1998, s.153-158), Bulgar otoritelerinin bu gösteriler karşısında daha fazla şiddete yöneldiğini ve birçok olaya askeri birlikler ile müdahale edildiğini belirtmektedir. Dayıoğlu’nun (2005, s.345) aktardığına göre, 1984-1989 yılları arasında yüz kırk Türk, Bulgaristan güvenlik güçleri tarafından öldürülmüştür. Konukman (1990, s.58) gösteriler sırasında birçok kişinin tutuklandığını ve Belene Toplama Kampı’na gönderildiğini belirtmiştir. Birçok kişinin ise kamplarda açlık grevi yaptığı ve direniş kendi imkânları çerçevesinde devam ettikleri bilinmektedir.

Dünya kamuoyunun da tepkisini çeken bu gelişmeler sonucunda Jivkov, Haziran 1989’da bir televizyon konuşmasında Türk hükümetini sınırları açmaya davet etmiş ve sınırların

açılmasının ardından o dönem için İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan en büyük zorunlu göç meydana gelmiştir. Literatürde çoğunlukla zorunlu göç kavramı kullanılmamış olsa da Kamusella (2020) bu olayın *etnik temizlik* kavramı olarak adlandırılması gerektiğini ısrarla savunmaktadır. Aksine bu göç, Bulgar hükümetinin verdiği üç aylık turistik vizelerle gerçekleştiği için büyük bir yanılgıyla “Büyük Gezi” olarak adlandırılmıştır. Konukman’a (1990, s.61) göre, Mayıs ve Ağustos ayları arasında üç yüz on iki bin dört yüz yetmiş beş kişi Türkiye’ye göç etmiştir ve bu sayı Mayıs 1990’a kadar üç yüz kırk beş bini geçmiştir. Mayıs 1990’da Türkiye’ye yerleşenlerin sayısı göç edenlerin yüzde altmış birini oluştururken (Konukman, 1990, s.71) Ocak 1994’de bu oran yüzde yetmiş birdir (Kirişçi, 1996, s.394). Geriye göçün en büyük nedeni olarak gösterilen Jivkov hükümetinin düşmesinin öncesinde bile yüz elli bin kişi Bulgaristan’a geri dönmüştür. Bu durumun nedenleri birçok araştırmacı için merak konusu olmuştur. Vasileva (1992, s.349) Bulgaristan Türklerinin sahip oldukları niteliklere rağmen düzensiz ve düşük ücretli işlere mahkum edildiğini belirtirken Geray (1989, s.13) da Türk hükümetinin göçü teşvik etmesine rağmen hiçbir hazırlık yapmamış olmasını ve göçmenlerin sorunlarına seyirci kalmasını eleştirmektedir. Cigerci Ulukan (2008, s.226), Bulgaristan Türklerinin çoğunluğunun geri dönüş yerine ulusötesi alanda hareketliliği tercih ettiğini belirtse de göçmenlerin hem toplumdan hem de önceki tarihlerde göç etmiş hemşehrileri tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını belirtmektedir. Çatır (2012, s.231) insani yardım ihtiyacı ve tarihi bağların şekillendirdiği bu koşulsuz kabul politikasının, kısa sürede çok fazla sayıda göçmenin gelmesi, hazırlıkların yetersiz kalması ve ortaya çıkan ekonomik zorlukların da etkisiyle zamanla tersine çevrildiğini ifade etmektedir. Konukman’a (1990, s.70) göre ise, geri dönüşler büyük ölçüde göçmenlerin Bulgaristan’daki mal varlıklarını ve sosyal güvenlik haklarını kaybetmeme amacını taşımaktadır.

Eminov (2000, s.32) göçün büyüklüğünün Bulgaristan’da ekonomik ve toplumsal travma yarattığını ve bunun sonucunda Jivkov hükümetinin Kasım 1989’da parlamento darbesi ile düşmesinin ardından yeni kurulan hükümetin asimilasyon politikasından vazgeçtiğini belirtmektedir. Dayıoğlu (2005) da Bulgaristan’daki demokratikleşme sürecinin ve Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) ile Türklerin siyasi hayata katılımının geri dönüşlerde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkiyi Volkan’ın (2017, s.98) birbirinden aniden uzaklaşma ve ardından yine yakınlaşma döngüsü olarak nitelendirdiği akordeon fenomenine benzetmek mümkündür.

Sonuç olarak, 89 Göçü ile Türkiye'ye yerleşen Bulgaristan Türklerinin sayısı Mayıs 1990 itibariyle iki yüz on iki binden fazladır. Cigerci Ulukan'ın (2008, s.76) aktardığına göre, göçmenlerin yarısından fazlası Bursa ve İstanbul'a yerleşmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun verilerine (2022) göre, günümüzde Türkiye'de ikamet eden nüfusun yüzde üç virgöl yedisi yurt dışı doğumlu iken bunların içinde yüzde on bir virgöl dört ile en fazla paya sahip olan yaklaşık üç yüz altmış bin kişi Bulgaristan doğumludur. Kısacası, 89 Göçü, Türkiye toplumunda demografik özellikler itibariyle de halen önemli düzeyde etkiye sahiptir.

2.2. GÖÇ, KUŞAKLARARASI AKTARIM VE KİMLİK

Günümüzde daha iyi yaşam koşullarına erişmeyi amaçlayan istemli göç ve beyin göçü gibi göç türleri de ilgi çekici araştırma konuları halini alsa da zorunlu ve kitlesel göçler, göç literatüründeki hâkimiyetini sürdürmektedir. 2023 yılı itibariyle dünya genelinde yüz on yedi milyonu aşkın kişinin zorla yerinden edilmiş olduğu ve artan çatışma, şiddet ve savaşlar ile dünyada göçmen sayısının günbegün arttığı bilinmektedir (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2024). Zorunlu ve kitlesel göçlerin altında yatan temel neden ise, genellikle kimlik -çoğunlukla da kolektif kimlik- ve mevcut sosyal ilişkilerde kimliğin problem haline gelmesidir (Hamburger vd., 2019). Göç fenomeninin sosyal hizmet disiplininin gündemine gelmesi ise, devasa insan hareketliliği ile ortaya çıkan sosyal sorunlara çözüm arayışı (Valtonen, 2008) kadar kimliğin problem haline gelmesini önlemek, bunun önlenemediği durumlarda ortaya çıkan sosyal ilişkilerdeki güç eşitsizliklerinin olumsuz etkilerini gidermek amacıdır. İnsan ve onun bireysel ve kolektif kimliği hem sosyal ilişkilerini belirleyen hem de sosyal ilişkileri tarafından belirlenen niteliği ile sosyal hizmet disiplininin odağındaki kavramlardan biridir. Smith (2008), gücün, güçsüzlüğün ve güçlenmenin sahip olduğumuz kimlik ve bunların inşa edilme süreçlerindeki güç ilişkileri ile belirlendiğini vurgulamaktadır.

Bugünkü anlamını modernite ile kazanan kimlik, geleneksel toplumun üyelerine atadığı tanımlı halini aşırp değişkenlik niteliği kazanır bir problem haline geldikten sonra sosyal bilimlerde merkezi bir kavram olmuştur. Bu tezde ele alınan şekli ile kimlik, tam da Bauman'ın (2017, s.25) tanımladığı gibi, *a priori* keşfedilmesi gereken bir şey değil, kişinin yaşamı boyunca inşa ettiği, akışkan ve değişken bir şeydir. Birçok yazar da kimliğin sosyal ilişkiler sırasında yeniden ve yeniden kurulan, esnek ve değişebilir

niteliğine vurgu yapmaktadır (Berger ve Luckmann, 1991; Bilgin, 1994; Castells, 2006; Giddens, 2010; Goffman, 2019). Bu çerçevede, bu tez boyunca kimlik, özcü biçimde değil, sosyal inşacı paradigma ile ben ve diğeri arasındaki ikilikten doğan ve güç ilişkileri ile sürekli müzakere edilen bir olgu olarak ele alınmıştır. Sosyal hizmet disiplininin küresel ölçekte etkili yazarlarından Dominelli (2002, s.41) de kimliğin oluşum sürecini, kişinin diğerleri ile etkileşimi sırasında kendi kimliğini biçimlendiren farklılıkları yaratabilme ve koruyabilme becerisi olarak ifade etmektedir. Benzer şekilde Giddens (2010, s.16) da kimliği, reflektif olarak düzenlenen, tutarlı biyografik anlatıyı sürdürmek için her zaman gözden geçirilen çoğul seçimler olarak tanımlamaktadır. Pek tabii, bu eylemler evrende boşlukta gerçekleşmez. Dolayısıyla kimlik, içerisinde bulunulan sosyal bağlamdan, bireyin çevresi ve daha geniş sosyal sistemler aracılığıyla belirlenen uzlaşımlardan bağımsız değildir.

Bu aşamaya kadar ele alınan kimlik ve kimliğin oluşum sürecinde farklılığa yapılan vurgu bir problem olmaktan uzaktır. Aksine, sosyal hizmet disiplininin değer temelinde yer alan bireyselleştirme ve bireyin biricikliği (Thompson, 2013, s.157) gibi değerler ile ilişkilidir ve sosyal hizmetin küresel tanımında da kullanılan farklılıklara saygı kavramı, olası problemleri engellemek için bir anahtar olarak da görülebilir (International Federation of Social Workers [IFSW], 2014). Dominelli (2002, s.41) kimliğin problem haline gelişini, eşitsiz güç ilişkileri ile bir grubun diğerlerinin farklılıklarına değersizlik atfederek onlara yönelik baskıcı pratikler uygulaması ile açıklamaktadır. Kişinin inşa ederek var oluşunun niteliğini belirlediği kimliğinin problem haline gelmesi ise kaçınılmaz olarak yaşamında travmatik etkiler yaratacaktır.

Bauman (2017, s.30-31), kimliğin de ulusal kimliğin de bir kurgu olduğunu ve kimlik probleminin, ulus ile devletin kusursuz evliliğinde yöneten gücün belirlediği kimlik ile çözülmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu belirleme çabası, kişilerin birer fert olarak kim olduklarını tanımlamakla sınırlı kalmaz ve etkileşim kurdukları tüm sosyal sistemlerdeki konumlarını belirleyen bir güç unsuruna dönüşür. Modern ulus devletlerin ilk kurulduğu dönemde yönetmek için ayıklama işlevinde belirleyici unsur kimlik, çoğunlukla da etnik kimliktir. Bazen kişi aynı kişi, etkileşim içinde olanlar aynı insanlar ve yaşanılan mekân aynı mekân iken kimliğe atfedilen anlamların daha geniş düzeydeki sosyal sistemlerde değişmesi ile sosyal ilişkilerin niteliği değişebilir. Tajfel ve Turner'ın (1979, s.34) sosyal

kimlik kuramı da kişilerin kendi kimliklerini inşa ederken ait oldukları grup kimliğinden ve içerisinde yaşanılan toplumda o gruba atfedilen değerlerden kaçınılmaz olarak etkilendiğini göstermektedir. Nitekim Bulgaristan coğrafyasında Osmanlı idaresinde yaşayan kişilerin kimliklerinin, aynı kişiler olmalarına ve aynı mekânda yaşamaya devam etmelerine rağmen Bulgaristan ulus devletinin inşası sırasında Bulgar milleti ile Türk azınlık olarak ayrıştığı ve buna bağlı olarak ilişkilerin niteliğinin de değiştiği bir önceki başlıkta ele alınmıştır.

Esasen 89 Göçü, Bulgaristan Türklerinin kimlik probleminin neticesidir ve bu problem, kişilerin bireysel kimliklerinden ziyade kolektif kimlikleri ve azınlık grubuna aidiyetleri nedeniyle kamu gücü aracılığıyla uygulanan baskı ve şiddetle ortaya çıkmıştır. Castells'e (2006, s.14) göre kolektif kimlik, iktidar elitleri tarafından *dışarıda* kalanları belirlemek amacıyla güç ilişkileri çerçevesinde inşa edilmektedir. Dominelli (2002, s.45) bu süreci, birey için kamusal yaşamdaki ilişkilerde kilit öneme sahip unsurlardan dışlanması olarak ötekileştirme kavramı ile açıklamaktadır. Memmi (2009) ise ötekileştirme mekanizmasını kolonyalizmden örnekler ile açıklayarak aslında bu mekanizmanın güce sahip olanların diğerlerini insanlıktan çıkarmaya ve bu sayede kitlesel şiddeti dahi meşrulaştırmaya olanak sağladığını belirtmiştir. Nitekim Bulgaristan'da asimilasyon politikalarının hayata geçirildiği 1984 ile 1989 yılları arasında yüz kırk Türkün öldürüldüğü (Dayıoğlu, 2005, s.345) ve resmî verilere göre beş yüz on yedi kişinin, ancak tanıkların anlatılarına göre sekiz yüze yakın kişinin insan onuruna aykırı şekilde toplama kampına atıldığı (Özkan, 2010, s.189) bilinmektedir. Bauman (2017, s.72) Yugoslavya'nın dağılması sırasındaki etnik temizlik çılgınlığını örnek göstererek, bunun ulus yaratma faaliyeti olarak organize edilen ve toplumsal kriz ve güvensizlik ortamında sıradan insanların rıza üretim süreçleri ile kapı komşularını dahi öldürebilecek insanlara dönüşmelerini hatırlatarak ötekileştirme mekanizmalarını açıklamaktadır.

Bulgaristan'da Türk, Müslüman ve yabancı olarak ötekileştirilen insanların Türkiye'de de Bulgar, sosyalist ve yabancı olarak algılanmaları ve yine ayrımcılığa maruz kalmaları (Parla, 2005; 2006, s.546; 2007, s.173) kimliğin değişkenliğine somut örnektir. Üstelik Bulgaristan'da baskı ve şiddetin başladığı Aralık 1984'den itibaren olaylarla yakından ilgilenen Türk hükümetinin, uzunca bir süre *soydaş* söylemi ile Bulgaristan Türklerini anavatana davet etmesine (Şimşir, 2009, s.388-431) rağmen kimlik probleminin 89 Göçü

ile çözüme kavuşmadığı, yalnızca mekân değiştirdiği anlaşılmaktadır. Danış ve Parla (2009, s.132-133) bunu, Agamben (1998, s.8) ve Balibar'a (2004, s.107) referansla, Türkiye'de makbul görülen göçmenlerin dahi *içererek dışlama* stratejisine maruz bırakılması ile açıklamakta ve *nafile soydaşlık* kavramını kullanmaktadır.

Kimlik problemi, çoğunlukla ulus devletlerin büyük anlatıları ile ele alındığı için bireylerin yaşamlarında ortaya çıkardığı zorluklar gözden kaçırılmaktadır. Aslında ulus devletin yaratmış olduğu bu problem, sınır güvenliği ya da uyum gündemi ile yine ulus devlete yönelen ve yalnızca ulus devletin çözmeye muktedir olduğu bir problem olarak gösterilmektedir. Oysa bu perspektif, Arendt'in (1985, s.267) belirttiği gibi, göçmenleri maddi kazanımlarını ve sosyal aidiyetlerini yitirdiği gibi insan haklarını da yitiren insandışı varlıklar olarak görmektedir. Agamben (2013, s.160) yurttaş hakları ile insan hakları arasında ulus devletin kurduğu öncül ilişkiyi göçmenler yararına ortadan kaldırmak gerektiğini vurgular ve göçmenleri haklara haiz insanlar olarak görmeyen dünyada, göçmen ölümlerindeki sorumluluklarını dahi kabul etmeyen devletlerde yaşadığımızı söyler. Oysa baskıya, şiddete, ayrımcılığa ve ötekileştirmeye maruz kalan, çoğu zaman bütün kazanımlarını ve haklarını bırakarak yaşadıkları mekânları terk etmeye zorlanan insanların yaşam deneyimlerini anlamak ve psikososyal ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için öznel ve derinlikli bir anlayışa ihtiyaç vardır. Empati, bu anlayışa ulaşmakta bir araç olabilir (Tuncay ve İl, 2009). Böyle bir anlayışı geliştirebilmek için ise hâkim anlatıdan uzaklaşarak insandışı varlıklar haline getirilen göçmenleri yeniden beşeriyetin sınırlarına dahil etmek gereklidir. Ancak göçmenleri, mekândaki yeni ortaya çıkan varlıkları ile eleştirerek *başka yerlerden gelen, buralı* değil de *oralı* olan, aslında *içeride* ancak aynı zamanda *dışarıda* olan ve kimliğine bu şekilde sürekli meydan okunurken kendisini evinde hissetmesi beklenen bir yabancı olarak görmek (Chambers, 2019, s.19) kimlik problemini çözmez aksine derinleştirir. Pek tabii çözüm üretilmeyen hiçbir sosyal problem kendi kendine yok olmaz, aksine bazen farklı sûretlerle de olsa mutlaka ortaya çıkar. Bu doğrultuda, göçmenlerin kimlik problemini yalnızca 'yeni gelenler' için değil, yeni yerleşilen ülkede dünyaya gelen sonraki kuşaklar için de düşünmek gerekir. Çünkü sonraki kuşaklar da var olan bir kimlik probleminin içerisinde kendi kimliklerini keşfetmek ve bu kimliğin müzakere süreçlerine dahil olarak yeniden inşa etmek gibi zor bir görevi üstlenmiş olurlar. Üstelik Grinberg ve Grinberg'in (2004, s.125) belirttiği gibi, ebeveynler gönüllü ya da zorunlu olarak göç etmiş olabilirler ancak

çocuklar her zaman sürgün edilmişlerdir çünkü ayrılma kararını verenler onlar değildir ve istedikleri zaman da geri dönemezler.

Göç yaşantısının insanların ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu göstergeleri gibi niceliksel göstergeler doğrultusunda yapılan araştırmalarla büyük ölçüde kabul görmüştür (Blackmore vd., 2020; Javanbakht vd., 2019; Peconga ve Thogersen, 2020; Steel vd., 2009). Benzer şekilde, göçmenler ve ev sahibi toplum arasında ruhsal bozukluklara sahip olma oranlarının belirgin biçimde göçmenlerde daha fazla olduğu belirtilmektedir (Acarturk vd., 2021; Fazel, Wheeler ve Danesh, 2005; Mipatrini vd., 2019; Norredam vd., 2009). Baskı, şiddet, işkence, cezalandırılma veya ölüm korkusu ya da sevilen birinin kaybı gibi zorlayıcı yaşantıların (Cheung Chung vd., 2018; Liddell vd., 2019; Sá vd., 2022; Sagaltici, Alpak, ve Altindag, 2020) yanı sıra göç sonrasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve kişiler arası zorlayıcı etkenlerin de ruh sağlığını olumsuz etkileyebileceği belirtilmektedir (Bogic, Njoku ve Priebe, 2015; Ikafa vd., 2022; Kartal ve Kiropoulos, 2016; Pena-Sullivan, 2020; Sangalang vd., 2019; Yalim, Zubaroglu-Ioannides ve Sacco, 2021). Görece daha az zor deneyim içeren iç göçün dahi göç yaşayan çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmektedir (Polat, 2007). Göçün insanların ruh sağlığı üzerindeki yaygın olumsuz etkiye rağmen göçmenlerin ruh sağlığı ihtiyaçlarının bilinçli ya da bilinçsiz olarak devletler tarafından görmezden gelinmesi, çözilemeyen zor yaşam deneyimlerinin sonraki kuşaklar üzerinde de olumsuz etkilere neden olabileceğini gösteren ve kuşaklararası aktarım fenomeni ile açıklanan başkaca sorunları yaratma riski taşımaktadır (Danieli, 1998; Fonagy, 1999; Kellermann, 2001).

Kuşaklararası aktarım fenomeni, Jung'un kolektif bilinçdışı kavramına atıfla bir nesilden diğerine aktarılan kolektif bilgiye dayandırılmaktadır (Ruppert, 2014, s.46). Birçok halk kültüründe yer bulan, "*Armut dibine düşer*" deyişi ile gündelik yaşamda bilgece keşfetmiş bulunduğumuz bu kavram, büyük ölçüde Holokost çalışmaları ile bilimsel araştırmalar için merak öznesi olmuştur. Kuşaklararası aktarım fenomeninin var olup olmadığı ve var ise aktarımın hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğine ilişkin bir model oluşturma çabası ile önemli bir literatür oluşmuştur (Dalgaard ve Montgomery, 2017; Dalgaard vd., 2016; Dalgaard vd., 2020; Flanagan vd., 2020; Mak, Lewis ve Seponski, 2021; Sagi-Schwartz, van Ijzendoorn ve Bakermans-Kranenburg, 2008; Sangalang ve Vang, 2017;

van Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg ve Sagi-Schwartz, 2003). Kellermann (2001) kuşaklararası aktarımın; psikodinamik, sosyokültürel, aile sistemleri ve biyolojik aktarım modellerini değerlendirmiş ve ister kalıtsal ister çevresel nitelikte olsun kuşaklararası aktarımın tek bir modelle açıklanmasının güçlüğüne vurgu yaparak holistik bir değerlendirme yapılması gerektiğini savunmuştur. Kuşaklararası aktarım, bireylerin yaşadığı ruh sağlığı problemlerinin kaynağının yalnızca kendi yaşamlarındaki zorlayıcı deneyimlerden değil, önceki kuşak aile üyelerinin zorlayıcı deneyimlerinden de kaynaklanabileceği düşüncesi ile psikodinamik teori öncülüğünde gelişmiştir ve soykırımdan hayatta kalanlar (Alford, 2015; Amir ve Lev-Wiesel, 2003; Bender, 2004; Bezo ve Maggi, 2015; Braga, Mello ve Fiks, 2012; Dekel, Mandl ve Solomon, 2013; Fossion vd., 2015; Giladi ve Bell, 2013; Greenfeld, Reupert ve Jacobs, 2022; Greenfeld, Reupert ve Jacobs, 2023; Lev-Wiesel, 2007; Lijtmaer, 2017; Rowland-Klein ve Dunlop, 1997; Yehuda, Halligan ve Grossman, 2001), savaş ve çatışma durumlarına maruz kalanlar (Bachem vd., 2017; Castro-Vale vd., 2019; Dekel ve Goldblatt, 2008; Fargas-Malet ve Dillenburg, 2016; Maffini ve Pham, 2016; Solomon ve Zerach, 2020; Özüorçun-Küçükertan, 2013; Volkan, 1979), çocukluk çağı istismarı mağdurları (Ahlf-Dunn, Benoit ve Huth-Bocks, 2022; Berthelot vd., 2015; Cao, Li ve Zhang, 2022; Fitzgerald, London-Johnson ve Gallus, 2020; Gomis-Pomares, Villanueva ve Prado-Gasco, 2021; Meyer, Reeves ve Fitz-Gibbon, 2021; Snyder, 2021; Wang, Lee ve Quinn, 2023), doğal afet mağdurları (Balci, 2016; Güngör, 2018) ve göçmenler (Aksu-Kargın ve Trix, 2021; Ariely, 2021; Atallah, 2017; Dalgaard ve Montgomery, 2017; Dalgaard vd., 2016; Denov vd., 2019; Hocaoglu-Uzunkaya ve Yılmaz, 2021; Kara ve Stuart, 2021; McCleary vd., 2020; Ngameni vd., 2024; Phipps ve Degges-White, 2014) gibi gruplarla birçok araştırmada konu edinilmiştir.

Sosyal bilimlerde kuşaklararası aktarımla ilgili yapılan araştırmalarda öne çıkan etkenler ebeveyn tutumları, aile içi iletişim tarzları ve ebeveyn-çocuk bağlanma stilleri olarak vurgulanmaktadır (Flanagan vd., 2020; Sangalang ve Vang, 2017). Zorlayıcı yaşantıların ve bunların etkilerinin çözümlenmemesi ile ebeveynlerin; çocuk bakım becerilerinin yeterli olmaması, duygusal erişilebilirliklerinin azalması, güvensiz bağlanma stilleri, aile işlevselliğinin azalması ve işlevsel olmayan aile içi iletişim tarzlarının benimsenmesi gibi etkenlerin sonraki kuşaklar üzerinde olumsuz etkisi olduğu belirtilmektedir (Chokshi, vd., 2023; Greenfeld, Reupert ve Jacobs, 2023; Ngameni vd., 2024; Veronese, Mahamid,

ve Bdier, 2023). Aile içi iletişim tarzlarının ve zorlayıcı yaşam deneyimlerinin herhangi bir filtreleme olmaksızın paylaşılmasının çocukların iyilik halleri üzerinde olumsuz etkisi vurgulanmaktadır (Dalgaard vd., 2016). Bununla birlikte, zorlayıcı yaşam deneyimlerinin sahiplenilmemesi, konuşulmaması ve paylaşılmaması da bireylerin ruh sağlığını olumsuz etkileyecek şekilde daha fazla hissedilmektedir (Phillips, 2015). Bu yaşantılarla nasıl baş edeceğini bilmeyen ve herhangi bir psikososyal desteğe de erişemeyen ebeveynlerin bu yaşantılardan çocuklarını korumak için üstlendikleri sessizlik sözleşmesinin ise tüm bu sakınma çabasına karşın hem kendilerini hem de çocuklarını olumsuz etkilemeye devam etmektedir (Lijtmaer, 2017; Wiseman, Metzl ve Barber, 2006). Ebeveynleri göç ve göçle ilişkili zorlayıcı yaşantılar nedeniyle travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon gibi belirtilere sahip olan çocukların da ebeveynlerinin etkisi ile ruh sağlıklarının olumsuz etkilendiği vurgulanmaktadır (East, Gahagan ve Al-Delaimy, 2018; Eruyar, Maltby ve Vostanis, 2018). Bu çerçevede, ikinci kuşak Bulgaristan Türklerinin önceki kuşakların zorlayıcı yaşam deneyimlerini nasıl miras aldıklarını ve gündelik yaşamlarını nasıl inşa ettiklerini keşfetmek amaçlanırken yalnızca bir modeli takip etmek değil, deneyime sahip insanların anlatıları ile holistik bir perspektif benimsenmek tercih edilmiştir. Nitekim bu yaklaşımın hem bireyin biricik olduğuna vurgu yapan sosyal hizmet disiplinine hem de bireylerin yaşantılarını keşfetmeyi amaçlayan nitel araştırma yaklaşımına daha uygun olduğu düşünülmektedir.

2.3. SOSYAL HİZMETTE GÜÇ VE GÜÇLENME YAKLAŞIMI

Güç kavramını ve insan ilişkilerinde güç analizini merkezine alan güçlenme yaklaşımı, insanların kendi yaşamları üzerinde kontrol kapasitelerini artırmayı hedefleyen, bağlama göre değişen, dinamik bir tasarımdır. Sosyal hizmet disiplininin bilgi ve değer temeline önemli katkılar sunan bu yaklaşım, özgürleştirici yaklaşımların gelişmesiyle bütün sosyal bilimciler için önemli bir dayanak olmuştur. Bu başlıkta, yaklaşımın kuramsal çerçevesi göç bağlamında Bulgaristan Türkleri için ele alınırken güç kavramının niteliği ve sosyal hizmet disiplinde güç kavramının nasıl algılandığı, güçlenme yaklaşımının özellikleri ve özgün niteliği ve zorlayıcı bir yaşam deneyimi olarak göç sürecinde güçsüzleşme ve güçlenme konu edinilmiştir.

2.3.1. Güç ve Sosyal Hizmet Disiplininde Güç Kavramı

Türk Dil Kurumu'na (2024) göre, “fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği” olarak ifade edilen güç kavramına ilişkin tarihsel gelişimi ve farklı disiplinlerin gücü algılayış biçimlerini ele almak gereklidir. Modernist paradigmanın etkili olduğu dönemde devletin gücü nasıl kullandığı ve nasıl kullanması gerektiğine ilişkin tavsiyeler çerçevesinde ele alınan güç (Hobbes, 2016; Machiavelli, 2015), Weber'in bürokrasi ve otorite kavramları ile ilişkilendirmesiyle egemenlik faktörü olan merkezi güç anlayışı olarak somutlaşmıştır (Dahl, 1961). Gücün kişisel ve yapısal boyutlarını bir arada ele almak amacıyla Giddens'in (1982; 1984) ortaya attığı yapılaşma kuramında (*structuration theory*) ise güç, insanların niteliği ya da toplumsal yapıdaki konumları değil, özne olarak bireyle daha geniş sosyal çevreleri arasındaki etkileşimlerin belirleyicidir. Güç kavramına ilişkin tartışmalar kişisel ve yapısal boyutların etkileşimi ile şekillendiği için büyük ölçüde siyaset felsefesinin ana konusu olsa da sosyal hizmet disiplini tarafından da detaylıca ele alınmıştır (Bar-On, 2002). Burada yalnızca psikolojik, duygusal, sosyal ve tinsel yönlerden güçlü olma vurgusuyla bireysel bir güçlenmeden söz edilmez. Aksine “bireylerin yaşam koşullarını geliştirmek üzere harekete geçebilmeleri için kişisel, kişiler arası ve politik güçlerinin artması” (Gutiérrez, 1990, s.149) ve “sosyal hizmet uygulamasında bireylerin, ailelerin, grupların ve toplulukların kişisel, kişiler arası, sosyo-ekonomik, kültürel ve politik güçlerini artırmalarına ve koşullarını geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlayan bir süreç” (Barker, 2013, s.153) şeklinde tanımlanmaktadır. Tuncay'ın (2009a, s.16) yaklaşımın fikir öncüsü olarak gördüğü Paulo Freire'nin uygulamalarına göre, güçlenme; baskı altındaki bireylerin sosyal eşitsizliklerle ilgili eleştirel bilinç kazanmaları ve onları ezen toplumsal koşullara karşı harekete geçmelerine yardımcı olan özgürleştirici bir yaklaşımdır (Freire, 2013; Lee, 2001). Sosyal hizmetin temel hedefine ulaşmakta etkili bir yaklaşım olarak vurgulanmaktadır (Tuncay ve Erbay, 2006).

Nitekim, sosyal hizmet disiplininde güç kavramı ve güçlenme yaklaşımı 1960'lı yılların özgürlükçü sosyal bağlamı ile konu edinilmeye başlanmış ve içsel ya da dışsal bütün baskıların ortadan kaldırılması hedefi vurgulanmıştır (Adams, 1996; Gutiérrez, 1990; Gutiérrez, Parsons ve Cox, 1998; Lee, 2001; Rappaport, 1981; Solomon, 1976). Sosyal hizmet disiplini, birlikte çalıştığı grupların ‘güçsüzlüğünün’ kaynaklarını da güç ve gücün kullanımı ile ilişkili insan etkileşimlerinde aramıştır. Güçsüzlüğün üç potansiyel kaynağı

da sosyal etkileşimlere vurgu yapmaktadır: bireylerin uğradıkları baskıcı güç nedeniyle benliklerine ilişkin olumsuz değerlendirmeleri, baskıya uğrayan bireylerin çevreleri ile etkileşimlerindeki olumsuz deneyimler ve daha geniş ölçekte yapısal engeller. Smith (2008) güçsüzlüğün sahip olunan kimlik ve bunların inşa edildiği, değiştiği, dönüştüğü sosyal bağlam içerisindeki güç ilişkileri ile belirlendiğini belirtmektedir.

Bununla birlikte, ezilenler ve ezilenler yararına güç ilişkilerini değiştirmek, dönüştürmek olarak gündemini belirleyen sosyal hizmet disiplinde güç, baskıcı olabileceği gibi potansiyel güç kaynağı ve kolektif güçlenmenin unsuru da olabilir (Dominelli, 2002, s.17-18; Thompson, 2007). Smith (2008, s.9) etkili bir sosyal hizmet uygulamasının ancak mevcut sosyal bağlam içerisinde güç kaynaklarının ne olduğu ve güce kim ya da kimlerin erişebildiğinin analiz edilmesi ile başlanarak gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Güçlenmeyi sağlayan mekanizmanın, güç hakkında bilgi sahibi olmakla yetinmeyip onu yapısökümüne uğratmak olduğu vurgulanmaktadır (Fook, 2002). Bu aşamada, güçlenme yaklaşımı ve yaklaşımın özgün niteliğini ele almak gereklidir.

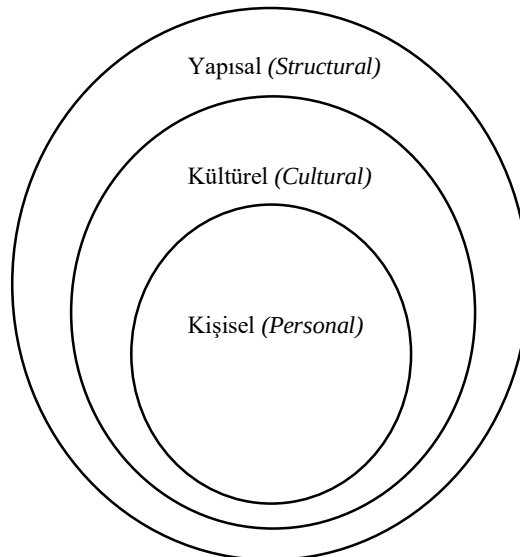
2.3.2. Güçlenme Yaklaşımı ve Özgün Niteliği

Güçlenme yaklaşımı, bireyin güçsüzlüğünü ve de güçlenmesini onun bireysel özellikleri çerçevesinde açıklayan ve sosyal hizmet uzmanı ile müracaatçı arasında yardım ilişkisine odaklanan geleneksel yaklaşımlara alternatif olarak gelişen ve güç kavramını merkezine yerleştirerek bireysel özellikler kadar yapısal faktörlere de vurgu yapan, güç ilişkilerinin analizine odaklanan özgürleştirici yaklaşımlardan biridir (Boehm ve Staples, 2002; Dominelli, 2009; Pinderhughes, 1983). Bu çerçevede, radikal sosyal hizmet (Bailey ve Brake, 1975), eleştirel sosyal hizmet (Fook, 2002), yapısal sosyal hizmet (Mullaly, 1997), ayrımcılık karşıtı sosyal hizmet (Dalrymple ve Burke, 1995; Thompson, 2016) ve baskı karşıtı sosyal hizmet (Dominelli, 2002; Mullaly ve West, 2017) gibi kuramların kavram repertuarından da yararlanmaktadır. Akbaş (2014, s.15) bu kuramları, eleştirel sosyal bilimlere atıfla sosyal hizmette çağdaş eleştirel perspektifler olarak ifade ederek ortak paydalarının güçlenme ve özgürleştirme olduğunu belirtmektedir. Payne (2016, s.33) sosyal hizmet uygulamasında eklektisizme dikkat çekerken bu yaklaşımların tamamının güçlenmeyi ve sosyal değişimi hedefledikleri için bir arada kullanılmalarının uygun olduğunu belirtmektedir.

Lee'nin (2001, s.60) "*İnsanlar kendi kendilerini güçlendirir, sosyal hizmet uzmanları yalnızca yardım etmelidir.*" vurgusu güçlenme yaklaşımının özgün niteliklerinden biridir. Sosyal hizmet uzmanı, edilgen durumdaki müracaatçılar için çözümler üreten ve her şeyi bilen uzman yerine, kolaylaştırıcı olarak bireyleri güçlenme sürecine etkin bir biçimde dahil eden bir tutum benimsemelidir (Gutiérrez, 1990). Güçlenmenin felsefesine uygun olan tarz da kuşkusuz sosyal hizmet uzmanının, uzmanlıktan gelen gücünü dahi mesleki müdahalede baskıcı bir bağlam oluşturmaması adına bireylerle etkin ve eşitlikçi bir ilişki kurulmasıdır. Güçlenme yaklaşımı, sorunlardan çok çözümlere odaklanan ve insanların güçlü yanlarına, haklarına ve yeteneklerine dikkat çekerek güçlenme sürecini inşa eden (Kieffer, 1984; Gutiérrez ve Ortega, 1991) ve aynı zamanda aktörler arasında gücün paylaşıldığı bir süreçtir (Gibson, 1991; Hegar ve Hunzeker, 1988).

Güç ve güç ilişkilerindeki eşitsizliklerle ortaya çıkan baskıcı unsurların bireyleri olumsuz etkilediği ve hayatları üzerindeki kontrol kapasitelerini azalttığı yönündeki kabul, bireyi çevresi içinde ele alan ve baskıcı sosyal yapıları keşfetmeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan sosyal hizmet disiplini için muazzam bir atılım sağlamıştır. İnsanların etkileşime girdiği bağlam önemli hale gelir çünkü bu zamanı ve mekânı aşan sosyal düzenlemeleri ve her bireyin etkilendiği kamusal yaşamın belirleyicisidir (Dominelli, 2002). Baskı ve bağlamı dikkate alan bu yaklaşım sosyal hizmet mesleğini diğer bakım veren mesleklerden ayırt edici bir özelliktir (Dominelli, 1997; Younghusband, 1978). Thompson'ın (2003, s.14) gücü; kişisel, kültürel ve yapısal boyutları ile ele aldığı modelde (Bkz. Şekil 1) yapısal boyut bağlamı çevreleyen en geniş halkadır ve bireyin sınıf, ırk, etnisite, cinsiyet ve inanç gibi çeşitli boyutlarda bireyin sosyal hiyerarşideki konumunu belirtmektedir (Thompson, 2007, s.18-20).

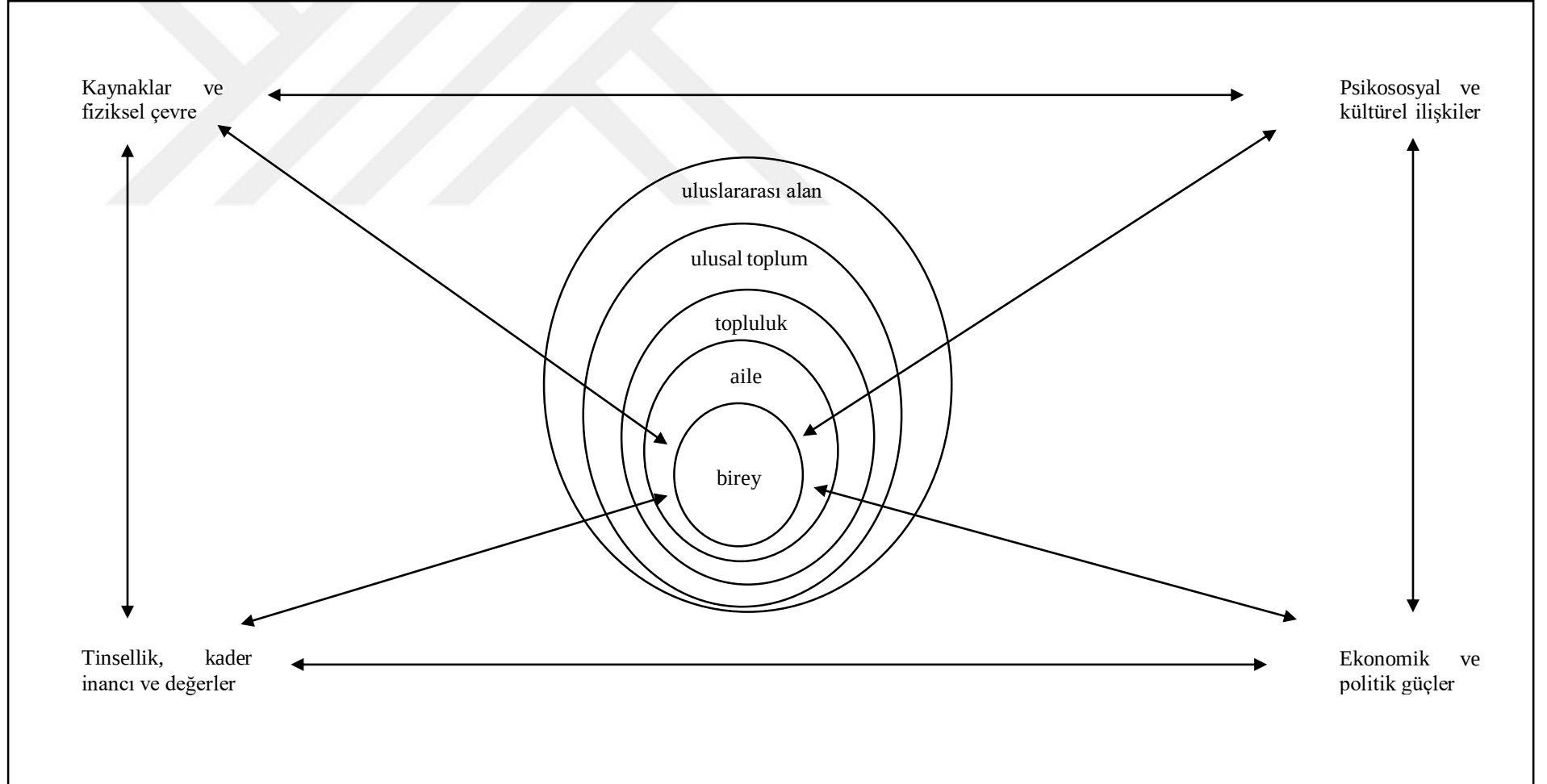
Şekil 1: Thompson'ın Güç Modeli



Dominelli (2002, s.24) ise etkileşimlerin yaşandığı bağlamında çok katmanlı olduğunu vurgulayarak Thompson'ın güç modelinden daha karmaşık bir yapının var olduğunu savunmaktadır (Bkz. Şekil 2). Bu model, birey ile başlamaktadır çünkü kimlik, belirli bir grubun içinde yer aldığı anda dahi ilk olarak kişisel düzeyde deneyimlenmektedir. Bununla birlikte, çoğunlukla sosyal hizmet müdahalesinin başladığı yer de bu düzeydedir. Bireyi etkileşimlerin yaşandığı bağlamdan soyutlayan geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak modelin merkezindeki bireyi daha geniş düzeyler ile etkileşim süreçleri içerisinde ele almaktadır. Dolayısıyla güçlenme yaklaşımı, bireyin içerisinde bulunduğu bağlamlarda yer aldığı tüm pozisyonlarda değişiklik öngördüğü için sosyal hizmet uzmanı birey için, onun yerine bir şeyleri yapamaz (Oliver, 1990). Profesyonelin yapması gereken şey, güç ilişkilerinin müzakeresini kolaylaştırmak ve bireyin kendini geliştirebileceği bir ortam sağlamaktır (Dominelli ve Gollins, 1997).

Smith (2010) gücün kişisel yönünü temsil eden kimliğin başkası ile kurulan etkileşimin en önemli belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kimliğin inşası yapısal düzeyde etkileşimlerin baskıcı nitelikte geliştiği, üstün ve üstün olmayan, onlar-biz dikotomisinin yaratıldığı bir ortamda belirlenebilir. İçine doğduğu ailede ve toplumda arzu edilmeyen, üstün olmayan özelliklere sahip bireyler dışlanır, ötekileştirilir ve hiç şüphesiz kimliği bu etkileşimlerden etkilenir. Etnik, dini ve kültürel özellikleri nedeniyle baskıya maruz kalan Bulgaristan Türklerinin deneyimleri bu durumun somut örneklerinden biridir. Bağlam bireyin etrafında gelişse de baskıcı ilişkilerin inşa edildiği fiziksel çevre, kültürel ilişkiler, ekonomik ve politik etkileşimler ve tinsellik dikkate alınmazsa sorunların kaynağı birey olarak görülüp kurbanı suçlama (*victim blaming*) hatasına düşülebilir (Davis ve Garrett, 2004). Bu hata güçlenme açısından etkili bir kaynak da oluşturan tinselliğin sosyal hizmet müdahalesinde kullanılmasını engelleyebilir (Tuncay, 2007). Bu hatayı yapmamak için sosyal hizmet uzmanları mesleki uygulamalarında güç ilişkilerine çok odaklı bakmayı başarabilmelidir (Rajan-Rankin, 2015).

Şekil 2: Dominelli'nin Çok Boyutlu Güç Modeli



2.3.3. Zorlayıcı Deneyimler, Göç ve Güçlenme

Göç öncesinde kimliklerine yönelen baskılar ve Türk olmanın, Müslüman olmanın, şalvar giymenin ya da ibadet etmenin içinde bulunulan sosyal bağlamda değersizlik atfedilen nitelikler olması kişisel alanda bireyin kendisine atfettiği değeri de olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte, göç sırasında birçoğu doğdukları büyüdükları mekânı apar topar terk etmek zorunda bırakılan ve bir daha oraya dönememe hisleri ile baş etmek zorunda kalan Bulgaristan Türklerinin tinsel boyutta zor deneyimlere sahip olduğu da vurgulanmalıdır. Göçün yaşandığı durumlarda ise çoğunlukla bütün ekonomik kazanımlarını, vatandaşlık haklarını ve insan haklarını kaybetmiş gözükten insanların yeniden yeni bir yaşam inşa etme çabaları da kuşkusuz zorlayıcı bir deneyimdir. Üstelik özlem duydukları meçhul anavatanda farklılıklarının farkına varan ve aslında orada da kimliğinin problem haline getirildiği ve kişiler arası etkileşimlerde güçsüzleştirici bazı deneyimler yaşadıkları da ortadadır. Güçlenme yaklaşımı, bireyin yaşamı üzerinde kontrol sahibi olmayı güce sahip olması ile eşdeğer görürken (Thompson, 2007, s.18) Bulgaristan Türklerinin mevcut durumda güçsüzleşmelerine neden olan çok boyutlu etkilerden söz edilebilir.

Neyse ki nerede yaşayacaklarına karar verme iradeleri dahi ellerinden alınan bu insanların güçlenme imkânları da mevcuttur. Sosyal inşacı perspektifle bağlamsal, dinamik ve çok boyutlu yapısı ile güç, belirli bir alanda güçsüzlüğü deneyimlerken diğer alanlarda güce sahip olabilmeyi de mümkün kılmaktadır (Smith, 2008, s.13). Nerede yaşayacaklarına karar verme gücüne sahip olmadıkları güçsüzleştirici deneyimler yaşamış olsalar da aynı zamanda baskı ve şiddet ortamında hayatta kalmak ya da ekonomik kazanımlarını terk etmek zorunda kalmışken yerleştikleri yeni mekânlarda yeniden yaşam inşa edebilmek için kaynakları oluşturabilme gücüne sahiplerdir. Bu çerçevede, güçlenme yaklaşımı, gücün çok boyutlu analiz edilmesine imkân sunarak Bulgaristan Türklerinin güçsüzleştiği ve güçlendiği alanları ve güçlenmenin içsel ve dışsal dinamiklerini keşfederek bireylerin hayatları üzerindeki kontrol duygusunu artıracak mesleki müdahaleyi inşa etmeye imkân sağlamaktadır.

3. BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmanın modeli, araştırmanın amaçları ve araştırmanın dayandığı teorik yaklaşımlar dikkate alarak nitel araştırma yaklaşımı olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada, 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin göç öncesi, göç sırası ve göç sonrasındaki zorlayıcı yaşam deneyimlerini keşfetmek amaçlanırken aynı zamanda göçü doğrudan deneyimlemeyen ikinci kuşakların da bu deneyimlerden nasıl etkilendiğini ve kendi gündelik yaşamlarını nasıl inşa ettiklerini anlamak amaçlanmıştır. Bu çerçevede, bir topluluğun belirli bir fenomenle bağlantılı subjektif deneyimlerini anlamak ve öznel deneyimleri yeniden inşa etmek için anlatılarının analiz edildiği nitel araştırma türü olan yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşım (Creswell, 2014; Patton, 2001; Smith, Flowers ve Larkin, 2009) tercih edilmiştir.

Bu araştırma yaklaşımı, araştırmanın teorik dayanağı olan güçlenme yaklaşımı ile uyumlu olduğu kadar, van Manen'in (1990) öze ulaşmak için deneyimlerin yanı sıra deneyimlerin hangi sosyal bağlam içinde geçtiğine dair farkındalıkla analiz edilmesi gerektiği vurgusu ile de uyumludur. Çünkü güçlenme yaklaşımı, bireyi çevresi içinde ele alan temel kabulün ötesinde bireylerin yaşadığı sorunların kaynağını yapısal unsurların bireyler üzerinde oluşturduğu baskıda arar. Bu teorik zeminin sağladığı düşünme pratiği, mevcut görünümü görme biçimini değiştirmek için önemli katkılar sunmuştur (Berger, 1986).

Yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımın kullanıldığı çalışmalarda, araştırmacı, konu edinilen fenomenle ilgili deneyime sahip olan bireylerden veri toplar ve bu deneyimlerin özünü içeren holistik bir değerlendirme ortaya koyar. Bu değerlendirme, bireylerin 'neyi', 'nasıl' deneyimlediğini ortaya koyar ancak yalnızca insanların anlatılarına dayalı bir betimlemeyi değil, yaşanmış deneyimlerin anlamına ilişkin araştırmacının yorumlarını da içerir (van Manen, 1990; Moustakas, 1994). Fenomenolojinin kurucusu kabul edilen Edmund Husserl'in (1999) '*şeylerin özüne dönmek*' olarak tanımladığı fenomenoloji, özün araştırmacı tarafından birçok etken göz önüne alınarak analiz edildiği bir yöntemdir.

Nitel araştırma yaklaşımları, araştırmacıyı, sosyal alanda eyleyen ve aynı zamanda sosyal alandan etkilenen bir aktör olarak konumlandığı için araştırmanın güvenilirliği ile ilgili çekincelerden bahsedilir. Bu sorunu aşmak için Husserl (1999) ‘ön yargılardan sıyrılma’ ve ‘paranteze alma’ yöntemlerini önermektedir. Araştırmacının, araştırdığı fenomeni daha önce kendisi deneyimlemiş olsa dahi ideal bir araştırma sürecinde bu ön kabulleri araştırmaya yansıtması gerektiği vurgulanır (Creswell, 2014). Bu noktada, araştırmacı olarak benim, göç fenomeniyle ilgili doğrudan ya da ikincil bir deneyime sahip olmamam bir avantaj olarak kabul edilebilir. Ancak sosyal varlık olarak yaşam boyunca inşa edilen ve göçmenlerle etkileşimin kaçınılmaz olduğu sosyal hayatın varlığında diğer potansiyel ön yargılarla baş etme gerekliliğinin farkında olarak araştırmanın her aşamasında azami ölçüde çaba sarf edildiğini belirtmek gereklidir.

Fenomenolojik yaklaşımı kullanan araştırmalarda veri toplama süreci, genellikle ilgili fenomeni deneyimleyen bireylerle görüşmeleri/mülakatları içerir. Ancak bazı çalışmalarda doküman, içerik ve benzeri veri kaynakları da kullanılabildiği gibi gözlem ve katılımcı gözlem sonucu elde edilen veriler de analize dahil edilebilir (Creswell, 2014). Bu doğrultuda, araştırma konusunun belirlendiği 2021 yılı Ocak ayından itibaren çeşitli vasıtalarla Bulgaristan Türkleri ile etkileşim kurulmuştur (Bkz. 3.4.3. Katılımcı gözlem). Bu etkileşimler, araştırma sürecini reflektif kurgulama çabasının sonucudur ve araştırma süreci boyunca refleksivitenin önemi, hem fenomenolojik yaklaşımın önemli isimleri (Heidegger, 2018; Husserl, 1999; Kierkegaard, 2009; Sartre, 1948) hem de sosyal hizmet disiplininin önemli isimleri (Fook, 1999; Payne, 2016) tarafından da vurgulanmaktadır.

3.2. ARAŞTIRMACININ YAKLAŞIMI

Genç bir sosyal bilimler ve sosyal hizmet araştırmacısı olarak göç alanında doktora tezi hazırlamamın temel sebebi aslında iş sözleşmemdir. Aralık 2017’de Resmî Gazete’de ilan edilen, Ocak 2018’de bilim sınavını kazandığım ve Mayıs 2018’de atanarak çalışmaya devam ettiğim araştırma görevlisi kadrosu, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Öncelikli Alanlar Projesi kapsamında göç çalışmaları alanında doktora tezi hazırlanmasını zorunlu kılmaktaydı. Otuz iki yıllık yaşamını henüz Ankara ili dışında ikamet ederek geçirmeyen ve Ankara’dan ayrılma düşüncesinin dahi zor geldiği bir araştırmacı olarak insanların göç yaşantılarını keşfetmek üzere yola çıkmanın hem bazı avantajlar ve hem de dezavantajlar içerdiği düşünülmektedir. Ülke içinde dahi yer değiştirmekten kaçınan birisi olarak

ulusötesi ve kitlesel bir zorunlu göçü araştırmanın, bu deneyime sahip insanlarla mülakatlar yapmanın dolaylı travmatik etkisi kuşkusuz bir dezavantajdır. Bununla birlikte, incelenen fenomen hakkında deneyimden gelen bilgiye sahip olmamanın da avantaj oluşturduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla aslında Türkiye’deki hiçbir göçmen toplulukla ortaklaşan nitelikte göç deneyimine sahip olmadığımdan herhangi bir topluluk ile araştırma yapmam mümkündü ancak derinlemesine görüşmeleri tercüman aracılığıyla gerçekleştirmenin zengin veri elde etmek açısından sınırlılık ortaya çıkaracağı düşünüldüğünden ortak dil kullanılan Bulgaristan Türkleri ile araştırma yapmak tercih edilmiştir.

Ocak 2021 itibariyle başlayan doktora tez süreci boyunca tanıklık ettiğim yaşantılar, inandığım bazı değerleri yeniden sorgulamama ve gelişmeme imkân sağlamıştır. Böylece başlanan ve bitirilen anlar göz önüne alındığında araştırmacı olarak yaşadığım değişim, beklentilerimin dahi üzerindedir. Bağlılık duyduğum nosyonların değişimi, araştırmada elde edilen verileri farklı kavramlarla yeniden ele almaya imkân sağlayarak araştırmayı zenginleştirmiştir. Araştırmacının yaklaşımı başlığının yazılmasının gerekçelerinden biri de göçün yalnızca travmatik olaylar dizisi barındıran güçsüzleştirici, zorlayıcı bir yaşantı olmadığına, aksine içinde fırsatlar da barındıran bir güçlenme deneyimi olabileceğine dair katılımcıların nosyonlarını da keşfetmiş olmaktır.

3.3. ARAŞTIRMANIN KATILIMCILARI

Araştırmanın katılımcıları seçilirken dikkate alınan kriter 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye zorunlu göçe tabi tutulan ve göç sırasında iki yaşını aşmamış çocuğa sahip ya da göç sonrasında Türkiye’de doğmuş çocuğa sahip olan Bulgaristan Türkleri olması idi. Böylesine geniş dahil etme kriterleri nedeniyle de katılımcıların farklılıklarını görünür kılmak amacıyla maksimum çeşitlilik ve amaçlı örnekleme kullanılmıştır (Patton, 2002, s.243). Katılımcılara daha önce belirtildiği gibi, Bulgaristan Türk’ü kilit bilgi kaynakları, Balkan göçmen dernekleri ve Bulgaristan Türklerinin yoğunlukla yaşadığı mahallelerin muhtarları aracılığıyla ulaşılmıştır. Erişim kolaylığı katılımcıların seçiminde önerilen bir parametre (Ritchie, Lewis ve Elam, 2013) olsa da olabildiğince zengin veri elde etmek amacıyla ikamet ettiğim Ankara dışında Bursa, İstanbul ve Tekirdağ illerinde ikamet eden katılımcılara da ulaşılmıştır. İkinci kuşaklardan iki katılımcı, Bulgaristan vatandaşlığına ve dolayısıyla Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde serbest dolaşım hakkına sahip

olmalarının kolaylaştırıcı etkisiyle Kırcaali, Bulgaristan ve Londra, Birleşik Krallık'ta ikamet ediyordu. Sınırlar nedeniyle bu katılımcılarla (Erik ve Portakal), henüz birkaç aylık bebeğine bakım verirken dışarıda görüşme yapmayı tercih etmediğinden Çilek ile ve Bursa'da iken daha önce sözleşilen görüşme gün ve saati ertelenmek zorunda kalınan Kızılağaç ve Muz ile Zoom aracılığıyla çevrimiçi görüşmeler yapılmıştır.

Katılımcıların kimliklerini gizlemek amacıyla her katılımcıya birer mahlas verilmiştir. Bu mahlaslar görüşmemiz esnasında kendilerini (Bulgaristan Türklerini) *köksüz ağaçlara* benzeten Sarıçam'ın ifadesinden etkilenerek 2020 Türkiye Orman Varlığı (Orman Genel Müdürlüğü, 2021, s.29) belgesinde yer alan asli ağaç türlerinden seçilmiştir. Böylece, görüşmeler sırasında kökenlerinin Anadolu'ya, Konya Karaman'a dayandığını ifade eden katılımcıların, köklerini işaret ettikleri mekân ile bağları metaforik olarak işaret edilmeye çalışılmıştır. Bu türlerin sayısı bütün katılımcılar için yeterli olmadığından ikinci kuşak katılımcıların mahlaslarını meyve ağaçlarının isimlerinden seçmek tercih edilmiştir. Katılımcılara dair sosyo-demografik bazı bilgiler Çizelge 1'de yer almaktadır.

Derinlemesine görüşme gerçekleştirilen birinci kuşak Bulgaristan Türklerinin yaşları kırk beş ile altmış üç arasında değişmektedir. Dolayısıyla araştırmanın katılımcıları arasında göçü on bir yaşında deneyimleyen de yirmi dokuz yaşında deneyimleyen de vardır. Bu çerçevede, göç öncesindeki zorlayıcı yaşantılardan bazı katılımcıların diğerlerine göre daha fazla etkilenmiş olabileceğini varsaymak mümkündür. Görüşme gerçekleştirilen birinci kuşak Bulgaristan Türklerinin onu kadın, yedisi erkektir ve bunlar arasında üç eş bulunmaktadır. Katılımcıların birçoğu hâlihazırda Tekirdağ'da ikamet etse de geçmişte İstanbul, Edirne veya Bursa'da ikamet ettikleri ve zaman zaman aile bütünlüğü olmadan farklı bu şehirlerde bulundukları da anlatılarda görülmektedir. İkinci kuşak Bulgaristan Türklerinin yaşları ise yirmi ile otuz altı arasında değişmektedir. Katılımcılar, dahil etme kriterlerinde belirtildiği gibi, göçün yaşandığı sırada iki yaşını geçmemiş çocuklar ile çoğunluğu Türkiye'de doğmuş olanlardan oluşmaktadır. Görüşme gerçekleştirilen ikinci kuşak Bulgaristan Türklerinin dokuzu kadın, altısı erkektir. Katılımcıları tanıtan kısa bilgiler aşağıda paylaşılmaktadır:

Sahilçamı; altmış üç yaşında, ziraat teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Halen işçi olarak çalışmakta ve Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir. Fıstıkçamı ile evlidir ve üç çocuk sahibidir. Göç sırasında yirmi dokuz yaşında olan Sahilçamı, Bulgaristan'da isim

değiştirme uygulamalarına karşı düzenlenen gösterilere katılması gerekçe gösterilerek ailesine haber verilmeksizin sınır dışı edilmiştir. Türkiye'ye geldikleri ilk yıllarda çalışma amacıyla aile bütünlüğü olmaksızın Fıstıkçamı ile birlikte bir süre İstanbul'da, Bursa'da ise bir süre tek başına ikamet etmiştir. Vişne dokuz yaşına gelinceye kadar yalnızca hafta sonları, çalışmadığı ve izinde olduğu dönemlerde ailesi ile birlikte olabilmıştır.

Fıstıkçamı; altmış yaşında, ziraat teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve kadındır. Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir ve emeklidir. Sahilçamı ile evlidir ve üç çocuk sahibidir. Eşinin sınır dışı edilmesinin ardından kök ailesi ve eşinin kök ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmiştir. Türkiye'ye gelir gelmez çalışmaya başlamıştır. Bir dönem çocuklarına kök ailesi bakım verirken Sahilçamı ile birlikte İstanbul'da çalışma amacıyla ikamet etmişlerdir.

Vişne; otuz dört yaşında, üniversite mezunu ve kadındır. Tekirdağ'da ikamet etmektedir ve yeni bebek sahibi olduğu için hâlihazırda çalışmamaktadır. Göçün yaşandığı sırada henüz bebek olan Vişne'nin bakımını Türkiye'de büyük ölçüde anneannesi sağlamıştır.

Dişbudak; elli altı yaşında, veteriner teknikeri unvanı ile lise mezunu ve kadındır. Emekli olan Dişbudak, hâlihazırda Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir. Göç sırasında bekardır ve yirmi iki yaşındadır. Hâlihazırdaki eşinin, o dönemdeki sevgilisinin göç sırasında askerlik görevini yapmakta olduğunu ve bu nedenle kitlesel göçün ardından Türkiye'ye kendisi ile evlenmek amacıyla göç ettiğini belirtmiştir.

Erik; otuz iki yaşında, lise mezunu ve erkektir. Yazılımcı olarak çalışmakta ve Londra'da ikamet etmektedir. Göç yaşandığı sırada henüz hayatta değildir, Türkiye'de doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile Bulgaristan vatandaşlığına da sahip olan Erik, bunu avantaj olarak görmektedir ve bu sayede Avrupa'da yaşamayı tercih ettiğini belirtmiştir.

Ladin; elli üç yaşında, orman teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Hâlihazırda emekli olan Ladin, Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir. Göç sırasında on dokuz yaşındadır ve iki çocuk sahibidir. Göç sonrasında Isparta'ya iskân edilmeyi kabul etmemiş ve kök ailesi ve çekirdek ailesi ile birlikte Tekirdağ iline yerleşmiştir.

Çizelge 1: Katılımcılara dair sosyo-demografik bilgiler

	Birinci kuşak Bulgaristan Türkleri							İkinci kuşak Bulgaristan Türkleri						
	Mahlas	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	İkamet yeri	Görüşme mekânı	Mahlas	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	İkamet yeri	Görüşme mekânı
1.	Sahilçamı	Erkek	63	Ziraat teknisyeni	İşçi	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Vişne	Kadın	34	Mimarlık	Çalışmıyor	Tekirdağ	Görüşmecinin ailesinin evi
	Fıstıkçamı	Kadın	60	Ziraat teknisyeni	Emekli									
2.	Dişbudak	Kadın	56	Veteriner teknikeri	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Erik	Erkek	32	Lise mezunu	Yazılımcı	Londra	Zoom
3.	Ladin	Erkek	53	Orman teknisyeni	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	İncir	Erkek	36	Eczacılık	Eczacı	Tekirdağ	Görüşmecinin iş yeri
4.	Sarıçam	Kadın	51	Veteriner teknikeri	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Kayısı	Kadın	28	Diş hekimliği	Çalışmıyor	İstanbul	Görüşmecinin ailesinin evi
5.	Kayın	Erkek	56	Ziraat teknisyeni	Emekli	Tekirdağ	Dernek binası	Kiraz	Kadın	30	Lise mezunu	İşçi	İstanbul	Görüşmecinin evi
6.	Meşe	Erkek	64	Orman teknisyeni	Muhtar	Tekirdağ	Muhtarlık binası	Çilek	Kadın	29	Anestezi teknikerliği	Çalışmıyor	Tekirdağ	Zoom
7.	Gökmar	Erkek	62	Fabrika müdürü	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Ayva	Kadın	36	Endüstri mühendisliği	Çalışmıyor	Tekirdağ	Görüşmecinin ailesinin evi
8.	Defne	Kadın	51	Lise terk	Çalışmıyor	Bursa	Beytepe, Araştırmacının ofisi	Şeftali	Kadın	28	Moda tasarımcılığı	Üniversite öğrencisi	Ankara	Görüşmecinin evi
9.	Karaçam	Erkek	58	Sağlık teknikeri	Memur	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Nar	Erkek	36	Lise mezunu	Lojistik	Tekirdağ	Görüşmecinin ailesinin evi
	Kızılçam	Kadın	57	Öğretmen	Emekli									
10.	Gürgen	Kadın	62	Sağlık teknikeri	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Limon	Kadın	35	Lise mezunu	Çalışmıyor	İstanbul	Zoom
11.	Ardıç	Erkek	56	Orman teknisyeni	Emekli	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Elma	Erkek	31	Bilgisayar programcılığı	Yazılımcı	Tekirdağ	Görüşmecinin ailesinin evi
12.	Kestane	Erkek	54	Ziraat teknisyeni	İşçi	Tekirdağ	Görüşmecinin evi	Portakal	Kadın	26	Lise mezunu	İşletmeci	Kırcaali	Zoom
	Fındık	Kadın	52	Lise terk	İşçi									
13.	Sedir	Kadın	47	Lise mezunu	Çalışmıyor	İstanbul	Görüşmecinin evi	Armut	Erkek	20	Gemi mühendisliği	Üniversite öğrencisi	İstanbul	Görüşmecinin ailesinin evi
14.	Kızılğaç	Kadın	45	Lise mezunu	Çalışmıyor	Bursa	Zoom	Muz	Erkek	24	Makina mühendisliği	Üniversite öğrencisi	Bursa	Zoom
15.	Kavak	Kadın	48	Lise mezunu	Çalışmıyor	Ankara	Beytepe, Araştırmacının ofisi	Üzüm	Kadın	21	Endüstri mühendisliği	Üniversite öğrencisi	Ankara	Beytepe, Araştırmacının ofisi

· Ailenin birinci kuşak olan iki üyesi de Bulgaristan Türk'ü idi ve görüşmeyi birlikte gerçekleştirdik.

· Ailenin birinci kuşak üyesi ile görüşme yaparken önceki kuşak bir üye daha görüşmenin yapıldığı ortamda bulunuyordu.

İncir; otuz altı yaşında, üniversite mezunu ve erkektir. Göçün yaşandığı sırada henüz iki yaşını doldurmamış bir çocuk olan İncir, halihazırda evli ve iki çocuk babasıdır. Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir ve eczacılık yapmaktadır. Eşi de 1978 tarihinde Bulgaristan'dan göç eden bir ailenin çocuğu olan İncir, çifte vatandaşlığa sahiptir.

Sarıçam; elli bir yaşında, veteriner teknikeri unvanı ile lise mezunu ve kadındır. Emekli olup Tekirdağ'da ikamet etmektedir. Göç sırasında on yedi yaşındadır ve bekardır. Kök ailesi ile birlikte göç etmiş olup Türkiye'de evlenmiştir ve iki çocuk sahibidir.

Kayısı; yirmi sekiz yaşında, üniversite mezunu ve kadındır. Diş hekimi olan Kayısı, yeni bebek sahibi olduğu için hâlihazırda çalışmamaktadır ve İstanbul'da ikamet etmektedir. Göç sırasında henüz hayatta değildir, Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir.

Kayın; elli altı yaşında, ziraat teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Emekli olup Tekirdağ'da ikamet etmektedir. Göçün yaşandığı dönemde yirmi iki yaşında olan Kayın, evli ve iki çocuk babasıdır.

Kiraz; otuz yaşında, lise mezunu ve kadındır. Göç sırasında henüz hayatta olmayan Kiraz, Türkiye'de doğmuştur. İşçi olarak çalışmaktadır ve İstanbul'da ikamet etmektedir. Kiraz, Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir.

Meşe; altmış dört yaşında, orman teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir ve muhtarlık yapmaktadır. Bulgaristan'da da muhtar olan Meşe, göç sırasında otuz yaşındadır ve çekirdek ailesi ve kök ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmiştir.

Çilek; yirmi dokuz yaşında, yüksekokul mezunu ve kadındır. Anestezi teknikeri olan Çilek, yeni bebek sahibi olduğu için çalışmamaktadır ve Tekirdağ'da ikamet etmektedir. Derinlemesine görüşme, Çilek'in talebi doğrultusunda Zoom aracılığıyla yapılmıştır. Göç sırasında henüz hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir.

Gökmar; altmış iki yaşında, lise mezunu ve erkektir. Bulgaristan'da fabrika müdürlüğü yapmıştır. Türkiye'de dönem dönem çeşitli sektörlerde kendi namına çalışmıştır. Emekli olan Gökmar, Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir ve üç çocuk sahibidir.

Ayva; otuz altı yaşında, üniversite mezunu ve kadındır. Endüstri mühendisi olan Ayva, üniversite eğitimini Bulgaristan'da tamamlamıştır. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir. Eşi, 1978 Bulgaristan göçmeni bir ailenin çocuğudur ve evlendikten sonra bir süre Bursa ilinde bir süre de çalışma amacıyla Mısır'da ikamet etmişlerdir. Hâlihazırda yeni bebek sahibi olduğu için çalışmayan Ayva, geçici olarak Tekirdağ ilinde kök ailesinin yanında ikamet etmektedir.

Defne; elli bir yaşında, lise eğitimini tamamlamamış ve kadındır. Bursa ilinde ikamet etmektedir ve bir çocuk sahibidir. Göç sırasında on yedi yaşında olan Defne, kök ailesi ve dayısının ailesi birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'ye geldiği ilk yıl evlenmiştir ve eşi de 1978 Bulgaristan göçmeni bir ailenin çocuğudur. Göç nedeniyle Bulgaristan'da lise eğitimini tamamlayamayan Defne, Türkiye'de eğitimini sürdürmemiştir. Ücretli bir işte hiç çalışmamıştır. Kızı Şeftali iniversite eğitimi nedeniyle Ankara'da yaşamaktadır ve derinlemesine görüşme kızını ziyarete geldiği bir tarihte Beytepe'de araştırmacının ofisinde gerçekleştirilmiştir.

Şeftali; yirmi sekiz yaşında, üniversite öğrencisi ve kadındır. Ailesi Bursa'da ikamet eden Şeftali, üniversite eğitimi nedeniyle Ankara'da tek başına yaşamaktadır. Göç sırasında henüz hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına sahip değildir ancak vatandaşlık hakkı kazanmak amacıyla dava işlemlerini başlattığını ifade etmiştir.

Karaçam; elli sekiz yaşında, sağlık teknikeri unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir ve hâlihazırda memur olarak görev yapmaktadır. Göç sırasında yirmi dört yaşındadır, Kızılçam ile evlidir ve iki çocuk sahibidir. Göçün ardından yedi yıl kadar ailece İstanbul'da yaşamışlardır, daha sonra Tekirdağ'a taşınmışlardır.

Kızılçam; elli yedi yaşında, lise mezunu ve kadındır. Bulgaristan'da öğretmen olarak görev yapan Kızılçam, Türkiye'de de öğretmen olarak çalışmıştır. Hâlihazırda emeklidir. Göç sırasında henüz bebek olan oğlu Nar'ın bakımını büyük ölçüde birlikte göç ettikleri eşinin kök ailesinin üstlendiğini belirtmiştir. Göç sonrasındaki ilk dönemde henüz meslek unvanına ilişkin denklik almadan önce formasyonuna uygun olmayan, alt kademe işlerde uzun süreler çalışmak zorunda kalmıştır.

Nar; otuz altı yaşında, lise mezunu ve erkektir. Tekirdağ'da ikamet etmektedir, bekardır ve kendi namına çalışmakta, lojistik hizmeti sunmaktadır. Göç sırasında henüz iki yaşını doldurmamıştır.

Gürgen; altmış iki yaşında, sağlık teknikeri unvanı ile lise mezunu ve kadındır. Emeklidir ve Tekirdağ ilinde ikamet etmektedir. Göç sırasında yirmi sekiz yaşındadır ve evlidir. Hâlihazırda üç çocuk sahibidir.

Limon; otuz beş yaşında, lise mezunu ve kadındır. Hâlihazırda ücretli bir işte çalışmayan Limon, evlidir ve üç çocuk sahibidir. İstanbul ilinde ikamet etmektedir. Göçün yaşandığı sırada bir yaşındadır ve Bulgaristan vatandaşlığına sahiptir.

Ardıç; elli altı yaşında, orman teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Tekirdağ'da ikamet etmektedir ve emeklidir. Göç sırasında yirmi iki yaşındadır ve evlidir. Kök ailesi, çekirdek ailesi ve kardeşlerinin ailesi ile birlikte göç etmişlerdir. Halihazırda iki çocuk sahibidir, üç yıl önce eşi vefat etmiştir.

Elma; otuz bir yaşında, yüksekokul mezunu ve erkektir. Hâlihazırda bekardır, babası ve ablası ile birlikte Tekirdağ'da ikamet etmektedir. Göçün yaşandığı sırada hayatta değildir, Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir.

Kestane; elli dört yaşında, ziraat teknisyeni unvanı ile lise mezunu ve erkektir. Göçün yaşandığı sırada yirmi iki yaşındadır ve evlidir. Çekirdek ailesi, kendi kök ailesi ve eşinin kök ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelmişlerdir. Bir süre istihdam fırsatlarının çok olması nedeniyle İstanbul'da ikamet etmişlerdir, daha sonra Tekirdağ'a taşınmışlardır. İki çocuk sahibidir ve çocukları Bulgaristan'da ikamet etmektedir. Eşi ve kendisi Tekirdağ'da işçi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Fındık; elli iki yaşında, lise eğitimini tamamlamamış ve kadındır. Göç sırasında on sekiz yaşındadır ve evlidir. Kestane ile evlidir ve iki çocuk sahibidir. Çocukları Bulgaristan'da ikamet etmektedir, eşi ve kendisi ise Tekirdağ'da işçi olarak çalışmaya devam etmektedir.

Portakal; yirmi altı yaşında, lise mezunu ve kadındır. Göç sırasında hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir. Bu sayede Bulgaristan'da yaşamayı tercih ettiğini belirtmiştir. Derinlemesine görüşme Zoom aracılığıyla çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmiştir.

Sedir; kırk yedi yaşında, lise mezunu ve kadındır. Göç sırasında on üç yaşındadır ve kök ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmiştir. İstanbul'da ikamet etmektedir ve iki çocuk sahibidir.

Armut; yirmi yaşında, üniversite öğrencisi ve erkektir. Göçün yaşandığı sırada hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir. İstanbul ilinde ailesi ile birlikte yaşamaktadır.

Kızılağaç; kırk beş yaşında, lise mezunu ve kadındır. Bursa'da ikamet etmektedir ve bir çocuk sahibidir. Göçün yaşandığı sırada on bir yaşındadır ve ailesi ile birlikte Türkiye'ye göç etmiştir.

Muz; yirmi dört yaşında, üniversite öğrencisi ve erkektir. Bursa'da ikamet eden Muz, ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Göç sırasında hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Ancak Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir.

Kavak; kırk sekiz yaşında, lise mezunu ve kadındır. Ankara'da ikamet etmektedir ve daha önce hiçbir ücretli işte çalışmamıştır. Göçün yaşandığı sırada on dört yaşındadır ve kök ailesi ile birlikte göç etmiştir. Eşi de 1989 Bulgaristan göçmeni bir ailenin çocuğudur ve bir çocukları vardır.

Üzüm; yirmi bir yaşında, üniversite öğrencisi ve kadındır. Göç sırasında hayatta değildir ve Türkiye'de doğmuştur. Bulgaristan vatandaşlığına da sahiptir. Hâlihazırda Ankara'da ailesi ile birlikte ikamet etmektedir.

3.4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE ARAÇLARI

3.4.1. Saha araştırmasının zamanı ve mekânı

Saha araştırması, bence her şeyden önce tanıklık anlamına gelmektedir. Bu doktora tezi olmasa tanık olunamayacak yaşantılara önce araştırmacı daha sonra okuyucular tanıklık ederler. Yapılan görüşmeler, iştirak edilen etkinlikler, kaydedilen ses ve fotoğraflar birer kanıt oluşturma sürecinde tanık olunan şeylerin izlerini sürmeyi de mümkün kılan birer araçtır. Bu araçlar bilimsel yöntemler doğrultusunda seçilmiş olsa da tanık olunanları anlamlandırırken bilinçli olarak ya da bilinç dışı düzeyde bir süzgeçten geçirildiği ifade edilebilir. Nitekim nitel araştırmanın doğası gereği araştırmacı ve katılımcılar arasında

refleksif, diyalojik, deneyimsel ve yorumsamacı bir etkileşim olması gerektiği vurgulanır (Clifford, 1983, s.142).

Bu çerçevede, tez öneri aşamasının ardından Ocak 2021 itibariyle Bulgaristan Türkleri ile her fırsatta etkileşim kurulmaya çalışılmıştır. Tarih itibariyle ilk dönemde Covid-19 pandemisinin gölgesinde olsa da Bulgaristan Türkleri ile ilgili bilimsel ve kültürel birçok toplantıya, Bulgaristan Türkleri için bazı özel günlerdeki kutlamalara ve anma törenlerine iştirak edilmiştir. Bu sıralarda tanışılan kıymetli birçok insan, ileride saha araştırmasında katılımcı ya da katılımcılarla ilişki kurulmasını sağlayacak kilit bilgi kaynağı olarak katkılarını belirtmek gereklidir. Derinlemesine görüşmeleri gerçekleştirmek amacıyla Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 28 Mart 2023 tarihinde alınan iznin (Bkz. Ek 4: Etik Komisyon İzni) ardından çeşitli tarihlerde Bursa, İstanbul ve Tekirdağ illerine seyahat edilmiştir. Bununla birlikte, hâlihazırda araştırmacının ikamet ettiği Ankara'da da derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bazı illerdeki görüşmeler, daha önce tanışılan Bulgaristan Türkleri sayesinde henüz o ile gidilmeden organize edilmiş olsa da bazı zamanlarda organize edilmiş bir görüşme olmamasına rağmen gittikten sonra o ildeki Balkan göçmen dernekleriyle iletişim kurularak ya da Bulgaristan Türklerinin yoğunlukla yaşadıkları bilinen mahallelerin muhtarları ile iletişim kurularak organize edilmiştir. Aşağıda yer alan Çizelge 2, bu tezin geçirdiği tüm aşamaları yıllara göre tasnif edilmiş şekilde göstermektedir.

Çizelge 2: Yıllara göre araştırma aşamaları

Tezin aşamaları		2021	2022	2023	2024
Tez önerisi		✓			
Literatür tarama		✓	✓	✓	✓
Saha araştırması	Derinlemesine görüşme			Ankara Bursa İstanbul Tekirdağ	Ankara
	Katılımcı gözlem		Ankara İstanbul	Ankara Bursa İstanbul Tekirdağ	Ankara
Yazma	Komite raporları	✓	✓	✓	✓
	Tezin yazılması	✓	✓	✓	✓

3.4.2. Derinlemesine Görüşme

Bu tezin saha araştırmasında on beş aile olmak üzere toplamda otuz üç Bulgaristan Türk'ü ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Nitel yaklaşımlarda sıklıkla kullanılan bu araç, bireyin kuşatan sosyal çevredeki görünür olguların, süreçlerin ve ilişkilerin özüne inmeyi, bunları detaylıca kavramayı ve bireyi merkeze alan bütüncül bir çerçevede anlamayı sağlamaktadır (Kümbetoğlu, 2008, s.72). Derinlemesine görüşmeyi sıradan bir sohbetten ayıran özelliklerin bilincinde olarak görüşmeler sırasında katılımcıların rahatça özenle ve içtenlikle kendilerini ifade edebilecekleri bir bağlam oluşturmaya çalışılmıştır. Görüşmeler; Bulgaristan Türk'ü kilit bilgi kaynakları, Balkan göçmen dernekleri ya da kendileri de Bulgaristan Türk'ü olan mahalle muhtarları aracılığıyla organize edildiği için görüşmeler başlamadan önce de güven ilişkisini tesis edecek yollar oluşmaya başlamıştı. Şeftali ile derinlemesine görüşme öncesinde ise, Bulgaristan Türkleri için kültürel bir öge olan ve ikimizin de bileklerinde bulunan marteniçka⁸ önemli bir bağ kurma aracı olmuştu. Görüşmeler esnasında iyi ve duyarlı bir dinleyici olmaya, dinlerken geri besleme yöntemleri kullanmaya ve katılımcıları daha istekli paylaşmaya sevk etmeye çalışılmıştır. Ancak yine de elde edilen verilerin niteliğinin katılımcıların paylaşmak istedikleri kadar ile sınırlı olduğunu vurgulamak gereklidir.

Katılımcılarla çoğunlukla kendilerinin ya da ailelerinin evlerinde, bazıları ile Hacettepe Üniversitesi Beytepe Kampüsü'ndeki ofisimde, bazıları ile Zoom aracılığıyla çevrimiçi olarak, Meşe ile muhtarlık binasında ve Kayın ile dernek ofisinde derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Kendi evlerinde ya da muhtarlık ve dernek binası gibi katılımcıların tercih ettiği mekânlarda kişiler kendi doğal ortamlarında olduklarından ötürü rahatları ve görüşme mekânına ilişkin daha önce hazırlık yapma gereksinimi olmamıştır. Ofisimde gerçekleştirilen üç görüşmede ise araştırmacı ve katılımcının eşit konumlarda bulunması amacıyla çalışma masasının arkasındaki sandalye yerine misafir sandalyelerinden birini kullanmak ve katılımcılar ile karşılıklı konumlarda yer almak tercih edilmiştir. Görüşme sırasında katılımcıların rahat hissedebileceği, temiz, havadar ve su, çay, kahve ve benzeri

⁸ Kırmızı ve beyaz renklerden oluşan ip bileklik olan marteniçka, baharın gelişini kutlamak için kullanılan kültürel bir öğedir. Sağlığı, gücü ve uzun ömrü simgelediği belirtilen marteniçka, baharın gelişini kutlamak amacıyla Nevruz geleneği olarak Bulgaristan Türkleri tarafından yaygın şekilde kullanılmaktadır. Detaylı değerlendirmeler için Avcı (2021), Kaytan (2023) ve Özkan'ın (2020) araştırmaları incelenebilir. Buna ek olarak, Güzel ve Akyurt Kurnaz (2023) bu kültürel ögenin Bulgaristan coğrafyasına özgü niteliğini vurgular ve Pomaklar tarafından da kullanıldığını belirtirler.

ihtiyaçların karşılanabileceği bir ortam hazırlanmıştır. Derinlemesine görüşmeler en az kırk iki, en fazla yüz kırk sekiz dakika sürmüştür ve ortalama görüşme süresi altmış yedi dakika olarak hesaplanmıştır.

Görüşülen katılımcıların tümünün duygu ve düşüncelerini paylaşmaya istekli oldukları gözlemlenmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılara olabildiğince kısa, sade ve açık uçlu sorular yöneltilmiş ve onların anlatılarına mümkün olduğunca müdahale etmemek tercih edilmiştir. Katılımcıların yanıtları karşısında hiçbir yargılayıcı ifade, tavır ya da tutumda bulunulmadığı gibi sorular da yönlendirici şekilde sorulmamıştır. Görüşmelere başlarken araştırmanın amacı, kapsamı, hedefleri ve etik hususlara dair katılımcılara yeniden bilgi verilmiş ve onamları alınmıştır. Görüşmeler, araştırma amaçları doğrultusunda hazırlanan iki farklı yarı yapılandırılmış görüşme yönergesi (Bkz. Ek 1: Birinci Kuşak İçin Görüşme Yönergesi ve Ek 2: İkinci Kuşak İçin Görüşme Yönergesi) vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

3.4.3. Katılımcı Gözlem

Bu tezin saha araştırmasında birincil veri toplama aracı derinlemesine görüşmeler olsa da katılımcı gözlem tekniği de kullanılmıştır. Katılımcı gözlem; araştırmacının dinlemenin yanında olguları çevreleyen koşulları anlamasında, davranışların nasıl olup bittiğini kavramasında ilk elden verileri kendi gözlemlerine dayanarak yapması ve yalnızca anlık oluşları değil, belirli örüntülere sahip aktiviteleri de görmesini ve kaydetmesini sağlayan bir tekniktir (Kümbetoğlu, 2008, s.126). Bu çerçevede, Bulgaristan Türklerinin göçmen olma hallerini daha derinlikli kavrayabilmek amacıyla onları evlerinde, mahallelerinde, ikamet ettikleri illerde, Bulgaristan Türk topluluğu içinde ve Türk toplumunun geneli ile etkileşimlerinde gözlemlene fırsatına sahip olunmuştur. Kültürel ve bilimsel nitelikteki toplantılara ve Bulgaristan Türkleri için önemli kutlama ve anma törenlerine katılmanın, duygu yüklü etkileşimleri gözlemlene ve ‘içeriden’ bakışla bir kavrayış geliştirebilmenin son derece değerli olduğu düşünülmektedir.

Katılımcıların önemli bölümünün Tekirdağ’da ikamet etmeyi tercih etme nedenleri, diğer Bulgaristan Türkleri ile bir arada olma ve Bulgaristan’daki gibi müstakil bir evde yaşama istekleridir. Bir arada olma ihtiyacı derinlemesine görüşmelerde sıklıkla dile getirilen ve deneyimledikleri ayrımcılıklar karşısında güçlenme sürecinin bileşeni olarak tercih edilen bir şey olsa da müstakil evde yaşama isteklerinin kaynağı, Bulgaristan’da saha araştırması

imkânı olmadığından gözlemlenememiştir (Bkz. Sınırlılıklar). Literatürde sıklıkla vurgu yapıldığından dolayı Toplu Konut İdaresi (TOKİ) vasıtasıyla yapılan *Göçmen Konutları* olarak anılan yerleşimleri inceleme arzusu, Bulgaristan Türklerinin müstakil evde yaşama isteğinin keşfi ile perçinlenmiştir. Esasen derinlemesine görüşme aşamasından önce de Ankara ili Pursaklar ilçesinde bu konutların bulunduğu mekânlarda gözlem yapılmıştır. Bursa ve Tekirdağ'da da bu konutların bulunduğu mekânlarda bulunulmuş olup Çorlu'da derinlemesine görüşme yapılan katılımcılardan birinin aracılığı ile uzak bir akrabasına ait göçmen konutlarındaki hane ziyaret edilmiştir. İki oda ve bir salondan oluşan bu konutlar kuşkusuz göçün ardından sıfırdan bir yaşam kurma çabasındaki Bulgaristan Türkleri için kolaylaştırıcı olsa da hanehalkının genişliği ve her aileye konut imkânının olmaması gibi nedenlerle ailelerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır.

Tez önerisinin ardından Bulgaristan Türkleri ile her fırsatta ilişki kurma çabası bazen beklenmedik şekilde Bulgaristan Türk'ü bir ailenin akşam yemeği davetine icabet ederek kebabçe⁹ yeme fırsatı bulduğum, bazen ise katılımcıların derinlemesine görüşmelerde Bulgaristan'daki kahvaltılarının vazgeçilmez ikilisi olarak tanıttıkları banička¹⁰ ve bozayı tatma isteği ile kendimi Çorlu'da 78 Bulgaristan göçmeni bir ailenin oldukça rağbet gören işletmesinde bulduğum bir süreci doğurmuştur. Bunlarla birlikte, derinlemesine görüşme sırasında evlerinde bulunduğumuz bazı katılımcılar Bulgaristan'dan getirdikleri ürünler ikram ettiler ve çocukluklarından beri severek yediklerini belirttikleri kimi kurabiye, bisküvi, gofret ve benzerlerini tatma imkânım da olmuştur. Bu ev ziyaretleri sırasında yeme içme kültürünü paylaştığımız kadar aile üyeleri arasındaki etkileşim dinamiklerini de kavramaya ve mekân olarak evlerin nasıl tasarlanıp kullanıldığına da dikkat ederek anlamlandırmaya gayret edilmiştir.

Bulgaristan Türkleri ile etkileşim kurma çabası yalnızca 89 göçmenlerini değil, imkân olduğu ölçüde Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalan bütün Türkleri kapsamıştır.

⁹ Detaylara hâkim olmamanın eksikliği ve gurme olmamanın hoyratlığı ile Bulgaristan Türklerinin kebabçe olarak adlandırdıkları yemeğin daha tombul bir versiyon İnegöl köfteye benzediğini söyleyebilirim. Bulgaristan Türklerinin göç sonrasında yeme içme kültürlerinde bazı değişimler olsa da kebabçenin yerini koruduğu belirtilmektedir (Vatansever, Özkök ve Sünnetçioğlu, 2023).

¹⁰ Banička, Bulgaristan'a özgü bir börek çeşididir. Vatansever, Özkök ve Sünnetçioğlu (2023) baniçkanın da halen Bulgaristan Türklerinin yeme-içme kültüründe yerini koruduğunu vurgulamaktadır. Adiloğlu ve Eklemezler (2018) ulusötesi alanda yoğun hareketliliğe sahip olan Bulgaristan Türklerinin baniçkayı Bulgaristan'dan da getirdiğini belirtirken Cumhuriyet, Bingöl ve Sevim (2023) göç sonrası kültürel aidiyetlerin sürdürüldüğünü ve Bulgaristan'a özgü bazı ürünlerin üretildiği mekânlar ile somutlaştığını göstermektedir.

Bunun nedeni, zaman zaman 89 göçmenleri için güçlenmelerine katkı sağlayan dayanışma ağları oluşturmaları kadar zaman zaman da kitlesel ve zorunlu 89 göçü ile karşılaştırıldığında devlet tarafından verilen hizmetlerin kendilerine verilmemiş olduğu vurgusu ile ikircikli tutumların varlığını da gözlemleme isteğidir. Örneğin, Tekirdağ'da saha gözlemleri sırasında muhtarlarla etkileşim kurarken o bölgede 78 göçmenleri ile 89 göçmenlerinin ayrı mahallelerde yerleşmeyi tercih ettiklerine tanıklık edilmiştir.

Son olarak, Bulgaristan Türklerinin örgütlenme ve politika kabiliyetlerinin ve kamusal alanda temsil güçlerinin etkileyici olduğu düşünülmektedir. Mübadeleden bu yana dönem dönem göçlerin yaşanması, hâlihazırda var olan birçok derneğin 89 göçünün öncesinde kurulmuş olmasını sağlamış ve aslında 89 göçünü yaşayanlar açısından kolaylaştırıcı bir unsur da olmuştur. Evden uzakta evde hissetmek bu kolaylaştırıcılığın kanıtıdır (Arslan, 2023). Mahallelerde bir arada yaşamının ötesinde yerel, ulusal ve ulusötesi alanda var olmanın, insan olarak haklarını savunabilmenin ve birlikte güçlenmenin bir aracı olarak dernekler, Bulgaristan Türklerinin yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Ortak fikirler, değerler ve simgeler ile etkileşimlerin sahnesi olan bu yapılar (Faist, 2000) kimliklerinin şekillenmesine katkı sunan düzey ve alanları da içermektedir.

3.5. VERİ ÇÖZÜMLEME SÜRECİ

Veri çözümleme süreci, saha araştırmasında derinlemesine görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarının yazılı çözümünün yapılması ile başlamıştır. Görüşmelerden bir süre sonra ses kayıtlarını dinlemenin ve yazıya dökmenin, Braun ve Clarke (2006, s.87) tarafından tematik analizin ilk aşaması olarak ifade edilen veriyle yakınlık kurmaya katkı sağladığını belirtmek gereklidir. Elbette metinler daha sonra tekrar ve tekrar okunarak anlatılara aşinalık artırılmış ve bu aşamada oluşan ilk fikirler not edilmiştir. Metinler detaylıca, kelime kelime ve satır satır okunarak açık kodlama yapılmıştır. Bu sırada katılımcıların güçsüzleşme ve güçlenme deneyimlerini anlamak ve anlamlandırmak amaçlanmıştır. Ortaya çıkan kategorilerin oluşturacağı potansiyel temalar keşfedilmeye çalışılmış ve bu süreçte yeniden ve yeniden değerlendirme yapılmıştır. Bu çerçevede, araştırmanın teorik kaynakları da dikkate alınarak temalar belirlenmiş ve adlandırılmıştır.

Niteliksel yaklaşımın doğası gereği araştırma sonuçlarını genelleme çabası gösterilmese de araştırmanın bilimsel niteliğini ve dolayısıyla saygınlığını belirleyen geçerli (*validity*)

ve güvenilir (*trustworthiness*) olma ölçütleri dikkate alınmıştır. Bu nitelikleri sağlamak amacıyla çeşitleme (*triangulation*) stratejilerinden (Patton, 2002, s.247-256; Creswell, 2014, s. 250) yararlanılmıştır. Bu çerçevede; derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlem teknikleri kullanılarak veri kaynakları çeşitlendirilmiş, birden çok teorik yaklaşım benimsenerek çoklu bakış açısı geliştirilmiş ve doktora tez izleme komitesi toplantıları vasıtasıyla veriler uzman değerlendirmesine tabi tutulmuştur (Denzin, 2009, s.301-313). Bunlarla birlikte, araştırmacının aynı zamanda akademik personel olmasının da katkısı ile çeşitli zamanlarda farklı uzmanlarla araştırmanın içeriğine dair etkileşimler yaşanmış ve bunların veri çözümleme sürecine katkısı olmuştur. Bunlara ek olarak, araştırmacının bakış açısını genişleten akran değerlendirmelerinden de yararlanılmıştır.

Creswell (2014, s.247) veri çözümleme sürecini, araştırmacıların kendi ön yargılarının ve kişisel özelliklerinin süreci nasıl etkilediğinin farkında olduğu, refleksif bir süreç olarak tanımlamaktadır. Denzin (2009, s.8-9) bazı sosyal bilimcilerin saha araştırmasına başlarken gördükleri gerçekliği anlatmaya izin vermeyecek ön yargılarla başlamasını eleştirmektedir. Patton (2002, s.21) bunu aşabilmek amacıyla katılımcıların duygularını, kendi dünyalarını düzenleme biçimlerini, olup bitenler hakkındaki düşüncelerini, deneyimlerini ve algılarını ortaya koyan ve niteliksel sorgulamanın temel veri kaynağı olan doğrudan alıntılarının kullanılabileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, araştırmanın bulgular ve yorum başlığında Bulgaristan Türklerinin kendi cümlelerini aktarmaya özen gösterilmiştir. Elde edilen veriler bilimsel kanıtlarla desteklenip tartışılırken bu iki yönlü bir doğrulama aracı olarak kullanılmıştır.

3.6. SINIRLILIKLAR

Bu tezin hazırlanma aşamasında üç temel araştırma sınırlılığı ile karşılaşmıştır. Bunların ilki, yaşadıkları mekânı terk etmek zorunda bırakılan insanların hafızalarında yer eden ve kimliklerini inşa ederken sürekli referans oluşturan Bulgaristan'ı, Bulgaristan Türklerinin demokratik kitlesel gösteriler düzenledikleri meydanları ve halen yoğun olarak Türklerin yaşadığı köyleri ziyaret etme ve gözlem yapma hedefini gerçekleştirememektir. Bu amacı da içeren girişimim sayesinde Berlin'de bir üniversiteden ziyaretçi araştırmacı pozisyonu için kabul alsam da Almanya Büyükelçiliği tarafından vize başvurumun reddedilmesi nedeniyle Bulgaristan'da gözlem yapmam mümkün olmamıştır. Buna ek olarak, tezin tasarım aşamasında Bulgaristan'da gerçekleştirmek istediğim saha gözlemini gerekirse

kişisel mali imkânlarımla karşılamayı planlasam da tez önerisi aşamasında Türk Lirasının Bulgar Levası karşısında üç katı aşkın değere sahip olduğunu ancak savunma aşamasında bu dengenin tersine döndüğü ve yaklaşık on dokuz kat olduğunu vurgulamak gereklidir. Dolayısıyla ekonomideki olağandışı gelişmeler, tezin saha araştırması aşamasında etkili bir sınırlılık oluşturmuştur. Son olarak, belirli bir fenomen odağında derinlikli kavrayış geliştirme amacıyla niteliksel yöntemle tasarlanıp uygulanan bu araştırmada, elde edilen veriler katılımcıların paylaşmak istedikleri ile sınırlıdır. Bu sınırlılığın giderilmesi için katılımcı gözlem de bir araç olarak kullanılmış ve derinlemesine görüşmelerin öncesinde de katılımcılar ile ilişki kurularak görüşmeler sırasında öznel deneyimlerini olabildiğince açık ve ayrıntılı paylaşımları için koşullar geliştirilmeye çalışılmıştır.

3.7. ETİK HUSUSLAR

Bu doktora tezinin her aşamasında, bilimsel bilgi üretmenin yüklediği ağır sorumlulukla etik hususlara azami ölçüde özen gösterilmiştir. Tezin saha araştırması aşamasından önce Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan araştırmanın etik açıdan uygun olduğuna dair Ek 4'te yer alan izin alınmıştır. Araştırmanın odağındaki göç fenomeninin travmatik yaşantılar içerebileceğinin bilincinde olarak derinlemesine görüşmeler sırasında zarar vermeme ilkesine öncelik verilmiştir. Derinlemesine görüşmeler öncesinde, katılımcılara istedikleri an görüşmeye ara verebilecekleri ya da görüşmeyi sonlandırabilecekleri ve bu isteklerinin kendileri için herhangi bir sorun oluşturmayacağı belirtilmiştir.

Neuman'ın (2014, s.593-596) saha araştırmalarında ortaya çıkabilecek etik açmazlara ilişkin uyarıları dikkate alınarak görüşmeler öncesinde katılımcılar; araştırmanın amacı, kapsamı ve verilerin nasıl kullanılacağına dair bilgilendirilmiştir. Görüşmeyi ses kaydına almak üzere görüşme öncesinde katılımcıların onayları alınmış ve talep etmeleri halinde ses kayıtlarının ve/veya çözümlemelerinin kendileri ile paylaşılacağı taahhüt edilmiştir. İsteyen katılımcılara tezin son versiyonunun elektronik posta ile gönderilebileceği ifade edilmiştir. Saha araştırma sırasında suç teşkil eden bir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Saha raporunun yayınlanması koşulu, bu tezin kamuya açık şekilde YÖK Tez Merkezi'nde yayınlanması ile sağlanmış olacaktır.

Katılımcıların kimlik bilgileri, kendileri gizlenmesine ihtiyaç duymadıklarını belirtse dahi gizlenmiştir ve detayları daha önce belirtildiği üzere herkese bir mahlas atanmıştır.

Katılımcılara ilişkin tanıtıcı bilgiler yalnızca araştırmanın amaçları doğrultusunda gerekli olan bilgiler ile sınırlı tutulmuş olup kimliklerinin tespit edilmesine imkân sağlayacak hiçbir ayrıntı paylaşılmamıştır.

Bunlara ek olarak, katılımcılarla aramızda oluşabilecek eşitsiz güç ilişkilerinin mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırılmasına azami ölçüde dikkat edilmiştir. Türkiye’de doğmuş ve daha önce de belirttiğim üzere, ülke içinde dahi yer değiştirmekten imtina eden birisi olarak zorunlu göçe tabi tutulmuş, Bulgaristan’da da Türkiye’de de ayrımcılığın çeşitli biçimlerini deneyimlemiş insanlarla etkileşimlerimizde, hiyerarşi hissedilmesine dahi neden olacak hiçbir jest, mimik veya davranışa izin verilmemiştir. Bu meseleye bir de literatürde sıklıkla üzerinde durulan görüşmeyi başlatan ve yönlendiren otorite olmak ve saygın bir üniversiteden gelen ‘hoca’ olmak gibi unsurları da eklemek gereklidir. Bunların aksine, derinlemesine görüşmeler sırasında deneyimledikleri onlarca güçlüğe rağmen hayatta kalmayı başarmış ve muazzam güçlenme deneyimlerine sahip olan katılımcılar karşısında hayatının hiçbir döneminde kimliğine yönelik hemen hemen hiçbir saldırı yaşamayan, başka bir ülkede azınlık olmayı deneyimlemeyen, şiddete uğramayan, göç etmek zorunda kalmayan ve göçmen olmanın dezavantajlarını yaşamayan birisi olarak güçsüz olanın kendim olduğunu fark ettim. Katılımcıların anlatılarını desteklemek ve tüm düzeylerde eşitlikçi ilişki kurmak amacıyla katılımcıların deneyimlerinden faydalanmayı arzulayan genç araştırmacı konumunu üstlenmek tercih edilmiştir. Bununla birlikte, görüşme sırasında Kestane’nin de değindiği Aliya İzzetbegoviç’in Srebrenitsa Soykırımına ilişkin “*Ne yaparsanız yapın soykırımı unutmayın. Çünkü unutilan soykırım tekrarlanır.*” ifadesine referansla yaşananların unutulmaması için çabalayan araştırmacı konumunun katılımcılarla güven ilişkisindeki önemli katkısını da not etmek gereklidir.

Duygusal yüklerin fazla olduğu derinlemesine görüşmelerde katılımcıların tercihlerini de dikkate alarak baş başa olmak tercih edilmiştir. Saha araştırmasının ilk aşamasındaki bazı görüşmelerde aile üyelerinin tamamı hazır bulunsa da bu ortamın ikinci kuşak katılımcılar için duygularını ifade etmede güçlük oluşturabileceği fark edilmiştir. Çünkü ikinci kuşak katılımcılar, özellikle çocukluk dönemlerinde, ebeveynleri tarafından ihmal edildiklerini hissetmektedir ve günümüzde de bundan ötürü ebeveynleri ile çatışmalar yaşamaktadır. Bu durumun ikinci kuşak için kendilerini ifade etmekten kaçınma ve görüşmenin geneli açısından odağı kaybetmeye neden olacak düzeyde iletişim problemleri ortaya çıkardığı

düşünülerek derinlemesine görüşmeler Ardıç hariç bütün katılımcılar ile baş başa gerçekleştirilmiştir. Ardıç ile görüşme sırasında araştırma örneklemine dahil olmayan bir önceki kuşaktan bir aile üyesi, görüşme ortamında bulunmuştur ancak derinlemesine görüşmeye müdahil olmamıştır. Saha araştırmasının ilk aşamasındaki aile görüşmeleri bu tezin bulgularına dahil edilmemiştir. Derinlemesine görüşmeler planlanırken bu unsurlara dikkat edilmiş ve görüşmeden bir süre önce katılımcıların tercihleri doğrultusunda zaman ve mekân konusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.



4. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, baskı, şiddet ve göç gibi zorlayıcı yaşam deneyimlerine doğrudan ve dolaylı şekilde sahip olmanın ve göçmen kimliğinin ortaya çıkardığı güç eşitsizliklerinin, ayrımcı ve dışlayıcı söylem ve pratiklerin güçsüzleştirici etkileri ile Bulgaristan Türklerinin güç kaynakları ve güçlenme süreçleri ele alınmaktadır. Bu çerçevede, göç ve göçle bağlantılı zorlayıcı yaşam deneyimlerinin aktarılması, paylaşılması ve göçmen olma hali, farklı kuşakların anlatılarıyla bir arada değerlendirilmektedir. Böylece kuşaklar arası ortaklık ve farklılıklar da görünür kılınarak göçün süregelen etkileri ve göçmenlere yönelik psikososyal destek hizmetlerinin nasıl daha iyi planlanabileceği ve uygulanabileceği tartışılmaktadır.

Bu analiz, güç kavramını merkezine koyarak bireyin güçsüzleşmesini ve güçlenmesini bireysel özellikleri kadar çevresi ile etkileşimin gerçekleştiği sosyal bağlamdaki unsurlara da vurgu yapan güçlenme yaklaşımı ve Dominelli'nin önerdiği Çok Boyutlu Güç Modeli (2002, s.24) ile yapılmıştır. Bu çerçevede ortaya çıkan temalar, alt temalar ve kategoriler Şekil 3'te yer almaktadır. Buna göre, "Göç Etmeye Zorlanmanın ve Göçmen Kimliğinin Etkileri" ve "Bulgaristan Türklerinin Güç Kaynakları ve Güçlenme Deneyimleri" başlıklı iki tema oluşturulmuştur. Birinci temada, Bulgaristan Türkleri için güçsüzleştirici olan deneyimler ele alınırken ikinci tema Bulgaristan Türklerinin güç kaynakları ve güçlenme deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu deneyimler iki temada da içsel (fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel) ve dışsal (aile, topluluk, toplum, kültürel, ekonomik ve politik) dinamiklerin etkileşimleri bağlamında ele alınmaktadır.

Şekil 3: Araştırmanın Ana Temaları, Alt Temaları ve Kategorileri

Temalar	Alt temalar	Kategoriler
Göç Etmeye Zorlanmanın ve Göçmen Kimliğinin Etkileri	Göçü Ortaya Çıkaran Koşulları Tartışmak: Ortaklaşan Duygular, Farklılaşan Tutumlar ve “Türkiyecilik” Umudu	Göç Öncesindeki Yaşam Deneyimleri: “Beş kilometre, o zaman bize uzak gelirdi. Bak şimdi ne oldu?” Türk Olmanın Bedeli: Asimilasyon Politikaları ve Direniş Stratejileri Meçhule Özlem: “Türkiyecilik” Umudu
	Ne Oralı Ne Buralı: Yerini Bulmaya Çalışan “Köksüz Ağaçlar”	Göçmenliğin Kaderi: Piyasanın Sömürü Çarkında Ögütölmek Planlı Sömürüden Plansızlığın Sömürüsüne Gündelik Yaşam Deneyimleri Geçmişe Özlem: “İnsan doğduğu yeri unutamyor!” İspat Çabası: “Biz de Türk’üz, biz de Müslümanız!”
Bulgaristan Türklerinin Güç Kaynakları ve Güçlenme Deneyimleri	Makbullüğün Sınırında Dans Etmek	Anavatana Kavuşanlar: “Osmanlı Torunu Türk Oğlu Türk’üz” Gurur Vesilesi: Kalkınmaya Katkı Sunan Çalışkan Muhacirler Boyun Eğmemeyi Öğrenenler: “Annem ve anneannem hayatımda tanıdığım en güçlü kadınlar”
	Ailedeki ve Göçmen Topluluktaki Dayanışma Becerisi	Bakım Rollerinin ve Gündelik Yaşamın Yeniden Organizasyonu Yeniden Bir Araya Gelmek: Göçmen Mahalleleri
	Kamusal ve Ulusötesi Alan Deneyimleri	Türkiye’de Kamusal Alanda Temsil: “Yaşananların unutulmaması için çabalyoruz” Bulgaristan’da Kamusal Alanda Temsil: “Artık bizi temsil eden bir parti var” Avrupa Birliği Vatandaşı Olmanın Avantajları: “Artık göçmen olduğum için dışlamıyorlar, kıskanyorlar”

4.1. GÖÇ ETMEYE ZORLANMANIN VE GÖÇMEN KİMLİĞİNİN ETKİLERİ

Bu tema, Bulgaristan Türklerinin mevcudiyeti arzu edilmeyen bir topluluk olarak gerek Bulgaristan’da gerekse Türkiye’de karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık, baskı ve şiddet gibi güçsüzleştirici deneyimleri ve bunlardan nasıl etkilendiklerini kavrama çabası ile ortaya çıkmıştır. Katılımcıların anlatıları büyük ölçüde göç öncesindeki ve sonrasındaki yaşam deneyimlerinde ortaklaştığı için iki alt tema oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, sonucunda göç etmeye zorlandıkları asimilasyon politikaları karşısında Bulgaristan Türklerinin ortaklaşan duygularının, durumlar karşısında farklılaşan tutumlarının ve yeri geldiğinde koruyucu bir aktör yeri geldiğinde ise özlem duyulan anavatan olarak ‘*Türkiyecilik*¹¹’ umudunun tartışıldığı “Göçü Ortaya Çıkaran Koşulları Tartışmak: Ortaklaşan Duygular, Farklılaşan Tutumlar ve ‘*Türkiyecilik*’ Umudu” alt temasıdır. İkinci alt tema, Sarıçam’ın ifadesiyle Bulgaristan Türklerinin “*köksüz ağaç(lar) gibi*” hissetmelerine neden olan Türkiye’de karşılaştıkları güçsüzleştirici deneyimler ve bunlardan nasıl etkilendiklerinin ele alındığı “Ne Oralı Ne Buralı: Yerini Bulmaya Çalışan Köksüz Ağaçlar” alt temasıdır.

4.1.1. Göçü Ortaya Çıkaran Koşulları Tartışmak: Ortaklaşan Duygular, Farklılaşan Tutumlar ve ‘*Türkiyecilik*’ Umudu

Bu alt temada yer alan anlatılar, göç öncesinde Bulgaristan’daki zorlayıcı deneyimler ile ilişkili olsa da kümelenen anlatılar dikkate alınarak üç kategori halinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, göç ve göçün yaşanmasına neden olan asimilasyon politikalarından önce Bulgaristan Türklerinin gündelik yaşam deneyimleri “Göç Öncesindeki Yaşam Deneyimleri: ‘*Beş kilometre, o zaman bize uzak gelirdi. Bak şimdi ne oldu?*’” kategorisinde, kimliklerine yönelen baskı ve bunun etkileri “Türk Olmanın Bedeli: Asimilasyon Politikaları ve Direniş Stratejileri” kategorisinde ve meçhul anavatanın

¹¹ Burada Türkiyecilik ifadesi yeni bir kavram önermek amacıyla kullanılmamıştır. Yalnızca katılımcıların ifadelerini doğrudan aktarma amacı taşımaktadır. Bu ifade ile Mehmed’in (2015) yüksek lisans ve Özkan’ın (2010) doktora araştırmalarında da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ifadenin Bulgaristan Türkleri tarafından yaygın şekilde kullanıldığı düşünülmektedir. İfadenin kullanıldığı sosyal bağlam dikkate alınırsa o dönemde *Türkiye taraftarı olan ya da Türkiye’ye göç etmek isteyen insanlar* için kullanıldığı anlaşılabilir. Katılımcıların ilgili kategoride yer alan anlatıları incelendiğinde, ifadenin nasıl bir anlam içerdiğini daha iyi kavranacaktır.

belirsizliğine ilişkin endişeler “Meçhule Özlem: ‘Türkiyecilik’ Umudu” kategorisinde ele alınmıştır.

4.1.1.1. Göç Öncesindeki Yaşam Deneyimleri: *“Beş kilometre, o zaman bize uzak gelirdi. Bak şimdi ne oldu?”*

Hâkim göç literatürünün göçü sıklıkla ya devletler arasındaki ilişkiler ya da göçmenlerin yeni yerleştikleri mekânlardaki yaşamlarına entegrasyonu açısından ele alması, önemli bir kısıtlılık oluşturmaktadır. Bu devlet merkezli yaklaşım, göçmenlerin gündelik yaşam deneyimlerinin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. Neticede göçmenlerin insani özellikleri daha büyük sosyal politik meselelerin nesneleri haline getirildikleri ve bir ucunda iyi niyetli olduğu umulan sosyal uyum ve bütünleme, diğer ucunda ise göçmen karşıtlığı olan kısır tartışmalar arasında unutulup gitmektedir. Oysa insanların göç öncesi yaşamlarına dair bilgiler, yaşadıkları kayıpların boyutlarını daha iyi anlamayı ve insani bağlar ile onları beşeriyetin içinde tutmanın etkili bir yöntemidir. Örneğin, gelecekte ülke sınırlarını aşan bir göç yaşayacaklarından habersiz şekilde kendi çocuklarının evlilik vasıtasıyla en yakınlarındaki köye dahi taşınmalarını istemeyen insanların mekâna duydukları aidiyet, göçün bu insanlar için ne kadar zor bir deneyim olduğunu daha iyi anlamaya imkân sağlamaktadır:

“Benim ablam beş kilometre komşu köye gelin gitti. Annem babam ‘uzak, burada kalsaydın’ dediler. Ablam ‘ben haftada iki sefer geleceğim’ diye ikna etti. [...] Beş kilometre, o zaman o bize uzak gelirdi. Bak şimdi ne oldu?”
(Gürgen)

“Annemle babamın köylerinin arasında arabayla beş altı dakika mesafe var. Anneannem ‘ben o kadar uzağa veremem’ demiş. Beş altı dakikalık mesafeye veremem diyormuş ama 82’de evlenmişler, 89’da göç ediyorlar arada sınırlar oluyor.” (Ayva)

Sorun odaklı ve devlet merkezli yaklaşımları benimsemek Bulgaristan Türklerinin göçün öncesindeki gündelik yaşamlarına güç ilişkilerinin analizi odağıyla değil, göç fenomeni gölgesinde bakılmasına neden olmaktadır. Oysa bireylerin gündelik yaşamlarındaki dönüşümün niteliği yalnızca ayrılmak zorunda kaldıkları mekâna dair özlemlerini değil, aslında hayatlarında değişen her şeye duydukları özlemi görünür kılmaktadır. Volkan

(1999) yaşadıkları mekândan ayrılmak zorunda bırakılan, sürgün edilen insanlarda yas tutma davranışının yaygın şekilde görüldüğünü belirtmektedir. Bulgaristan Türkleri ile gerçekleştirilen bazı araştırmalarda, göç öncesindeki gündelik yaşamın güzel yönlerine vurgu yapan bazı anlatılar, üzerinden yıllar geçse de yas tutmanın bitmeyebileceğini göstermektedir (Eklemezler, 2018; Hergüvenç, 2020). Sahilçamı ve Sarıçam'ın gündelik yaşama ve toplumsal ilişkilere dair anlatıları da duydukları özlemi göstermektedir:

“84’e kadar normal bir hayatımız vardı bizim, her şey normaldi. Herkesle geçinirdik biz ister Bulgar olsun ister Çingene olsun. Zaten bütün komşular momşular Bulgardı. [...] Biz devamlı gidip gelirdik birbirimize. Ava da beraber çıkardık, arkadaştık. Herkes iç içeydi, Bulgar mı Türk mü anlamazdın yani.” (Sahilçamı)

“Bizim büyüdüğümüz köyde ağırlık Bulgar’dı ve biz o insanlarla kardeş gibi büyüydük. Bizim halk olarak, yani her zaman olduğu gibi halk olarak hiçbir sıkıntımız yoktu. [...] Bizim o isimler falan değiştiği zaman, ben o zaman mesela 14-15 yaşındaydım. Onlar da bizimle birlikte ağladılar. Uzun bir süre böyle bize Bulgar isimlerimizle hitap etmediler, hatta hiç hitap etmediler. [...] Sonra mecbur kaldılar.” (Sarıçam)

“Bu planlardan önce hiçbir yerde bir şey yoktu, herkes çok iyiydi. Millet yani o biçim çalışıyor, durumlar çok iyi. Herkesin evi var, işi var, eşitlik var. Komünist dönemde herkes iyi, herkes üç aşağı beş yukarı aynıdır. Müdürün gittiği lokantaya sen de gidersin yemek yersin, arkadaşlarıyla gidip kahve içersin, sinemaya gidersin, tiyatro olur tiyatroya gidersin.” (Meşe)

“Bulgar halkına ben söz söylemem. Annemin Bulgar komşusu vardı, onlar da göç yaşamışlar. Romanya göçmeniymiş. Eşya taşınırken o gelmiş yardım etmeye. Bazı eşyaları görmüş ‘Onlar şimdi size lazım değil, sizi kamplara yerleştirirlerse şunlara ihtiyacınız olacak’ demiş doldurmuş kamyonu. O an insan düşünemiyor, o yardımcı olmuş.” (Fıstıkçamı)

Göç öncesindeki gündelik yaşamın güzel yönlerini hatırlamanın yanı sıra Bulgaristan Türklerinin anlatıları, göçü de ortaya çıkaran baskıcı koşulların kamu gücüne dayanarak bütün sosyal bağlamı yapısal ayrımcılıkla şekillendirdiğini göstermektedir. Bulgaristan

Türkleri kamusal hizmetlerden yararlanmak istediklerinde ya da gündelik yaşamlarında kamusal alanlarda bulunurken etnik ve/veya dini kimliklerinden dolayı maruz kaldıkları ayrımcılıkları yoğun duygularla aktarmaktadırlar:

“.. farklıyız zaten, onu hep hissediyorsun. Çünkü bir daireye gidiyorsun. Bulgarlara başka davranılıyor, sana işte Defne deyince çat diye tavırları, hareketleri değişiyor yani. Her şey değişiyor. [...] İsimler değişince biraz ayırt edememeye başladılar ama gene de tanıyan bilen olunca farklı şey yapılıyordu.” (Defne)

“Bizim köyümüz hep Türk’tü. Bir hane Bulgar vardı, üç hane Ermeni vardı. E bunlar da cahil bile olsa Hristiyan oldukları için köyün önderi olurlardı. [...] Bulgaristan’da o yönden kayırma vardı.” (Gürgen)

Öte yandan, bu ayrımcı söylem ve pratiklerin yalnızca Türklere yönelik olmadığı, Bulgar ve Hristiyan olmayanlara doğru zaman içinde genişlediği de belirtilmektedir.

“Biz göç neydi Bulgarların arasındayken bilirdik, burada yaşadık. Bizim Bulgarlarda bir Romanya göçmenleri vardı bir de yerli Bulgarlar vardı. Yerli Bulgarlar Romanya göçmenlerini hiç sevmezlerdi. [...] Komşumuzun bir damadı vardı, çok beğendim. ‘Ne güzel damat buldun abla kendine’ dedim, ‘Ah’ dedi burun kıvırdı, ‘göçmen o’ dedi.” (Fıstıkçamı)

“Ben en son ikinci ya da üçüncü sınıftayken Türkçe okumuştum. Ondan sonra kaldırdılar. Sonra da bu isim değiştirme meseleleri oldu ama ta 60’larda başlamıştı zaten. Önce Pomakların isimlerini değiştirmişlerdi, sonra da Çingenelerinki değişti, sıra bize gelince biz de üzüldük.” (Gürgen)

“Pomaklara daha 71 yılında böyle bir şey uygulanmıştı. Pomaklar dilini vermiş, dinini vermemiş. Onlar çok Müslümanlar, halen de öyleler ama dilleri Bulgarca. [...] 71’de ben daha anaokulundaydım, köye beş Pomak aile getirdiler, dağıttılar onları. Bizim köyde Bulgarlar kalabalıktı, onları kontrol etsinler diye buraya getirdiler.” (Ladin)

Geçmişin güzel yanlarını özlemle hatırlamalarının yanı sıra Bulgaristan Türklerinin göç öncesindeki gündelik yaşamları asimilasyon politikalarının uygulanmasından önce de

ayrımcılıkla bezenmiş durumdadır. Vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları devlet ve yüz yıllardır birlikte yaşadıkları insanlar tarafından bu muamelelere maruz kalmak zaman zaman duygusal zorluklar yaratsa da mekânla kurdukları aidiyetin azalmadığını anlamak mümkündür. Örneğin, Kestane *“Askerde bize silah vermezlerdi. Atış yaparsan ancak poligonda yaparsın, o zaman da muhakkak bir subay başında dururdu. Güven meselesi. [...] Bizi tren yollarında, inşaatlarda çalıştırırlardı.”* ifadesi ile yalnızca etnik kimliği nedeniyle farklı bir muameleye maruz kaldığını belirtir ancak bu durumun gerekçesinin kendisi için kabul edilebilir olduğunu da aktarır. Karaçam ise farklı bir deneyime sahip olsa da aynı duyguları paylaşmaktadır: *“Silahlı askerlik yaptım ben, Türklere öyle kolay kolay yaptırmazlar. [...] Mesela adam ‘senin Diyarbakır’da dayın var’ demişti bana. Nereden biliyor? E devlet inceliyor, araştırıyor. Aslında sana güvenmiyor. Çünkü atıyorum Türkiye ile bir savaş çıksa sen ne yapacaksın? Karşında Türk askeri var, ne yapacaksın?”.* Yine Karaçam Bulgaristan devletinin Bulgaristan Türkleri ile kurduğu ilişkide hâkim unsurun güvensizlik olduğunu belirtmektedir: *“Okuyan, mesleğini alan çalışıyordu ama Türklerin en fazla olacağı da ya öğretmen ya da doktordu. Öyle vekil olamazsın, polis olamazsın, asker olamazsın. Çünkü bir güven meselesi vardı.”.*

İncir ise kamu gücü ile şekillenen ayrımcılığın çoğunlukla kişiler arası ilişkilere sirayet etmediğini ancak devletin bütün ihtişamı ile yaşamın bütün boyutlarında belirleyici olma çabasını gösteren anlatı sunmaktadır: *“Babam askerliğini Razgrad’da yapmış, annemin olduğu yerde. Annemin köyü de Türk köyü. Askerler bir bakıyor, böyle eşarplı, çemberli kadınlar tarlalarda, bahçelerde çalışıyorlar. Komutanı babama ‘sen de mi bunlardansın?’ demiş. Babam da ‘ben Türk’üm demiş’, o zamana kadar arkadaşları anlamamışlar Türk olduğunu. Araları o kadar iyiymiş.”.* Meşe ise bunun devlet açısından işlevsel şekilde kullanılmasına dikkat çekmektedir: *“Türkleri askere alırlardı ama yüzde doksan dokuzunu öyle normal asker gibi kullanmazlar. Kırk gün askerlik eğitimi verirler. Ondan sonra yirmi dört ay var, üç ay da uzatma ile yirmi yedi ay askerlik yaptırırlar. İşlerde çalıştırırlar.”*

Bulgaristan’ın o dönemde komünizm ile yönetildiğini ve bütün ekonomik sistemlerini de bu rejime özgü araçlarla oluşturduğunu unutmamak gereklidir. Bu, üretim merkezleri ile birlikte kamusal hizmetleri de etkin şekilde kırsal alana taşıyarak nüfusun toprakla ve tarımsal üretimle ilişkisini kesmeden fabrikalarda çalışmasını mümkün kılan köylü-işçi

(*peasant-worker*) emek biçimini (Meurs, 2002, s.219; Schierup, 1999, s.50; akt: Cigerci Ulukan, 2008, s.157) beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, bu emek biçiminin Bulgaristan Türklerinin gündelik yaşamlarına etkileri ve onlar tarafından anlamlandırılışı farklıdır.

“Bizim oralarda [Bulgaristan’da] genelde bizim vatandaşlar tarımla uğraşırdı. İyi taraflarımızdan biri çalışkanlığımız, herkes işe giderdi. Ülkenin kalkınmasına çok katımız olmuştur. [...] Tabi Bulgar da biraz şey yapıyor [sömürüyor]. Sopayla değil ama böyle mecbur ediyor. Fabrikadan sonra devlet için tütün yapacaksın, çilek toplayacaksın, domates toplayacaksın. Parasını veriyor tabi ama az.” (Meşe)

“Bulgaristan’ın ekonomisini çeviren Türklerdi. Orada cebren tütün işletirlerdi bize. Fabrikada çalışıyorsun, mecbur tütün de yetiştirip biçmek zorundasın. Evde kaç kişi varsa kişi sayısına göre ne kadar yapacağını da söylüyorlar sana. [...] Mesela orada üç ay okullar tatil olur, ormancı gelirdi babam derdi ki Kestane’yi çam biçmeye vereceksin. Öyle yevmiye falan da soramazsın, ne verirse.” (Kestane)

“İşimiz hep koşturma, hep çalışmakla geçerci. Bulgaristan’da iş sabah yedi buçuktan akşam beşe kadar. Eve gittikten sonra mısır tarlası, domates tarlası, çim biçmeye, hayvanların peşine. Günün her saati doluydu, hep çalışırdık.” (Gürgen)

Meşe’nin işçi-asker Türkler yorumunda olduğu gibi Gürgen de köylü-işçi emek biçiminin işlevsel yönünün yanında dışlayıcı bir mekanizma da olduğunu belirtmektedir: *“Önce iyi yerler hep Bulgar milletinin, onlar yetmezse Türklerden alırlar. Yönetim hep Bulgarların olurdu, Türkler hep işçi kesimiydi.”*. Meşe de toplumsal tabakalaşmadaki dışlayıcı dinamikleri vurgulamaktadır: *“İnsanlar arasında çok bir şey [sorun] yoktu. Bizim köyümüz zaten Türk köyü olduğu için çok bir şeyimiz [ilişkimiz] de yoktu, Bulgarlar ilçedeydi. Ama şöyle bir şey vardı, emniyette sadece onlar, ileri gelen bütün işlerde onlar. Anlıyor musun? Bizim insanlarımız böyle tek tük vardı, pek fazla ilerletmezler. Herkes okurdu ama liseye kadar. Sonrası için ya çok zeki olacaksın ya da ailen komünist partiye üye olacak ki öncelik verecekler.”*. Karaçam da bölgesel gelişme ve kalkınma açısından

yatırımların, imkânların belirli amaçlarla yönlendirilebildiğini belirtmektedir: *“Bizim ilçe başkanı vardı mesela, önceki başkan da yakın bir köydendi. O insanlar Türk köylülere çok destek oldular. Nasıl diyeceksin şimdi, mesela köyümüze iki fabrika yaptılar. Burada kim yaşıyor diye bakmadı bu insanlar ama işin başında Bulgar olsaydı farklı olabilirdi. Birini yapardı, birini yapmazdı mesela.”* Dolayısıyla, insanların yalnızca kimliklerinden ötürü devlet eliyle sosyal ve ekonomik açıdan geride bırakılmak için özel politikalara maruz kaldıklarına ya da kalacaklarına dair endişeleri vardır.

Toplumsal tabakaların etnik ve/veya dini kimliklere bağlı olarak nasıl eşitsiz kurulduğu ve düzenlendiği bu anlatılar ile görülürken hiyerarşinin daima ezilen tarafında yer alan Bulgaristan Türklerinin bunu nasıl içselleştirdiğini anlamak için Defne’nin anlatısı son derece etkileyicidir:

“.. babam şeydi, burada şey diyorlar ya, ustabaşı gibiydi. İşçileri vardı, böyle belediyede çalışıyordu ve babamı çok seviyordu herkes. Yani Türk olmasına rağmen babamın çok seveni vardı. O da çok güzel Bulgarca konuşurdu. Yani ismini söylemeden kimse onun hani şey olduğunu, Türk olduğunu anlayamıyormuş.” (Defne)

Bulgaristan’da hükümetin kararıyla 1984 yılında başlayan asimilasyon politikalarından önce de var olan ve çoğunlukla kamu gücüne dayanarak uygulanan yapısal ayrımcılıklar Bulgaristan Türklerinin değişen sosyal bağlam karşısında kültürlerini muhafaza etmek amacıyla özel alanlarında gündelik yaşam pratiklerini düzenlemelerine yol açmıştır.

“Bulgarla evlenmek çok ayıplanan bir şey. Kimse kabul etmez. Kız olsun, erkek olsun, yedi göbek fark etmez. Bir de akraba da olmaz, biz burada çok şaşırmiştık. Akrabandan, kendi kanından insanla evleniyorsun yani. Biz kuzenlerimizle falan aynı evde büyüdük, kardeşiz biz.” (Kızılçam)

“.. babam çok kızardı, biz ablamla o kadar alıştıyorduk ki evde de Bulgarca konuşmaya başlıyorduk ama farkında bile değiliz yani. Ama babam hemen uyarırdı bizi ‘Türkçe konuşun, evin içinde neden Bulgarca konuşuyorsunuz!’ derdi. [...] Anneannem bize sürekli dua öğretme derdindeydi. Anneannem oruç tutar, namaz kılar ama biz bilmiyoruz, yapmıyoruz da o zaman zaten.

Annemler de çalıştığı için onlarda görmezdik ama anneannem hep bunları öğretmek için çabalardı.” (Defne)

“Annemler orada gerçekten kaliteli bir hayat yaşıyorlarmış. Yani on yedi on sekiz yaşında bir insanın siyaseti ne kadar bilmesi gerekiyorsa o kadar biliyorlar mesela. Rusçayı, Bulgarcağı çok iyi biliyorlar ama evin içinde anneannem Türkçe konuşturuyor. Evin içinde dikkat edilen bazı şeyler var, işte Müslüman olduklarını, Türk olduklarını hatırlatacak şeyler sürekli devam ediyor.” (Şeftali)

4.1.1.2. Türk Olmanın Bedeli: Asimilasyon Politikaları ve Direniş Stratejileri

Balkan coğrafyasındaki herhangi bir ülkede azınlık olarak yaşamak birçok etnik unsur açısından bugün dahi fevkalade bir durum değildir. Ancak farklı etnik unsurların millet sistemi ile barış içinde yaşadığı bir toplumsal düzeni ifade eden Osmanlı barışı (Ortaylı, 2018) kavramının uzağında, çatışmaların ve savaşların yaşandığı yirminci yüzyılda Bulgaristan Türklerinin etnik kimliklerinden dolayı tabiri caizse bedel ödediklerini ifade etmek mümkündür. Azınlık olmanın dahi haklar çerçevesinde korunduğu bir toplumsal düzende hâlihazırdaki statülerini kabullenmiş olan Bulgaristan Türkleri, sosyal bağlamın ileride baskıya, şiddete ve nihayetinde göçe neden olacak şekilde değiştiğinin farkına varamadıklarını belirtmektelerdir:

“Jivkov tek millet tek devlet diye söylemişti o zaman, biz hiç böyle olacağını düşünmemiştik. Bizim köye gelene kadar biz hiç anlayamadık olayların bu kadar büyük olduğunu.” (Gürgen)

“Kırcaali’de olaylar oluyor diye duyuyoruz ama onlar Pomak’tır diye düşünüyoruz. Öncesinde Türklere yönelik hiçbir şey yoktu. Yapmazlar diye düşündük, hiç aklımıza gelmedi. Bunlar bize gelecek diye kimsenin aklına gelmedi.” (Ladin)

Bulgaristan hükümetinin Türklere yönelik asimilasyon politikalarını hayata geçirirken ilk aksiyonları, bu insanların etnik olarak Türk olduklarını reddetmek ve aslında Türkleşmiş Bulgar olduklarını onlara kabul ettirmektir. Althusser’in (2019) ideolojik aygıtlar olarak kavramsallaştırdığı dini kurumlar, okullar ve benzerleri aracılığıyla telkine dayalı bir

program izlenmiştir (Ivanova, 2017, s.42). Fıstıkçamı'nın *"Bulgarlara sorsan boğazdan bu tarafa sadece asker ayağı basmış, Türk kadınının ayağı basmamış bu tarafa. Onlara sorsan dedelerimiz babalarımız Türk ama kadınlar hep Bulgar olduğu için biz de Bulgar'ız. Tarihi kendileri için çeviriyorlar."* anlatısı ise ileride telkinin ötesine geçecek asimilasyon politikalarının teorik arka planını göstermektedir. İncir'in *"Benim dedem hem Romanya'da hem Bulgaristan'da askerlik yapmış, sınır değişince Bulgaristan tarafında kalmışlar. O zamandan baskılar başlamış, işte 'Siz Türk değilsiniz, Bulgarsınız. Müslümanlığı seçtiğiniz için böylesiniz.' diye."* anlatısı ise bu asimilasyonist anlayışın köklerini keşfetmeye önceki kuşakların yaşantılarından aktarımla yardımcı olmaktadır. Meşe, bu eylemlerin Bulgaristan'ın devletleşme sürecinin haksız şekilde Osmanlı ve Türk düşmanlığı ile kurgulanmasından kaynaklandığını düşünmektedir: *"Bulgaristan'daki tarih derslerinin hepsi yalanmış, yüzde sekseni Türklerle ilgiliydi, hep Türk düşmanlığıydı. Osmanlı zulmetmiş, onları köle etmiş. Hepsi yalan! Adamın toprağı var, evi var, Osmanlı onları kaymakam yapmış, iş vermiş, her şeyi yapmış. Kimsenin örf adetlerine karışmamış. Eğer karışsa beş yüz yıl orada kalmış, bir tane kilise kalmazdı orada. Ama onlar kabul etmiyorlar, ondan kızıyorlarmış bize."*

Telkin edici politikalardan baskı ve şiddete geçiş ise Bulgaristan Türkleri için zorlayıcı olmuştur. Bireysel ve kolektif kimliklerinin tüm öğelerine karşı amansız bir saldırıya girişen kamu gücünün, isimleri başta olmak üzere konuştukları dil, inandıkları din, giydikleri kıyafetler ve gerçekleştirdikleri ibadetler üzerinde tasarruf sahibi olma iddiası insanların bugün dahi üzüntü ile hatırladıkları deneyimleri ortaya çıkarmıştır:

"Benim şimdi hatırladığım, bir sabah kalktık böyle köyün içi tankla dolu. İşte kırmızı bereli askerler falan. O zaman ben mesela ergenlik çağında olduğum için halen böyle üniformalı insanlar gördüğüm zaman çok çekinirim. Hep o anlar gelir aklıma. İnsanları nasıl topladılar mesela evin önüne geliyorlar bir minibüsle, içinde işte köyün muhtarı var, kalaşnikoflu askerler var. İki tanesi dış kapıda durdu, iki tanesi iç kapıda durdu. Geldiler işte annemi, babamı, dedemi aldılar ve biz bilmiyoruz bile nereye gittiklerini. Ben kaldım evde, o anları hiç unutamıyorum. Onları aldılar götürdüler, muhtarlığa götürüyorlarmış işte. İsim seçtiriyorlarmış ama silahla.." (Sarıçam)

“Benim babam ziraat teknisyeniydi, köyün başıydı. O gün ben babamla işe gitmiştim, adcılıklar da o gün başlayacaktı. Öğlen yemeğe gideceğim, babamı aradım ki birlikte gidelim diye. Oradan dediler ‘Polis götürdü onu’ diye. Askerler sarıverdi etrafı, herkes geldi gitti, babam en son çıktı. Kendi babası ölmüştü, amcasına gittik. O zaman demişler ki ‘Mecbur herkes verecek adını, sen de izah edeceksin halkına yoksa yüzde otuz beşini öldürecekler bak’ diye. Babam ‘Ben nasıl diyeyim, nasıl izah edeyim, bu izah edilecek şey mi, ben nasıl çıkayım millette öüne çıkıp ne diyeyim’ diye ne kadar ağladı o gece.” (Fıstıkçamı)

“Beni görevden almaya geldiler. Niçin? Karşı gittik ya, ondan. Beni emniyete götürdüler, anladım artık bir şey yapamayacağımı teslim olduk. Muhtarlıkta sekreterim vardı, aynı zamanda kooperatif başkanıydı. ‘Muhtar [isim] almadıysa biz niye alalım?’ demişler, onlar da zannetmiş ki ben organize ediyorum. Halbuki ben organize yapmadım, biz kendimizin derdindeydik. Karakoldan gelince anneme babama ‘İşler ciddi, karşı gitmekle olmayacak’ dedim. Bizim ileri gelen Türk arkadaşlar vardı, büyüklerimiz. Beni uyardılar, ‘Ne yapıyorsun sen, dikkat et. Bak biz de razı değiliz ama bizi akşam geçirdiler. Devlet bunun kararını almış, bunu yapacak.’ dediler. Biz elimize ne bir silah aldık ne bir sopa aldık. Üzüldük, kahrolduk ama bizim insanlar öyle devlete silahla falan şey yapmadılar. [...] Köye muhtar bulamadılar, bana ‘Sen yeniden görevine başla’ dediler. Ben ‘Dönmem’ dedim, kurtuldum oradan. Neden istemedim? Herkesin adlarını değiştirdiler ya, o kimlikleri, pasaportları muhtar dağıtacak. Herkese ben gideceğim ‘Hasan ağa sen olmuşsun Ivanov’ diyeceğim, bu benim ağırımaya gider. ‘Ben vicdanıma uygun görmüyorum, yapamam’ dedim.” (Meşe)

“Ben liseye başladığım sene, ikinci döneme geçtiğimde adlarımız değişti. [...] Kötü bir şey, kolay bir şey değil yani. Çok zorluklarla karşılaştık. Defterlere baktılar sürekli hani bütün isimler değişti mi diye, böyle yapışkanlar olurdu ya üstünde. İlla ki hepsi değişecek! [...] Lisedeyken yurttaki kalıyordum. [İsimleri değiştirmek için] köye geldikleri haftayı biliyorlar, adımın değiştiği belgeyi istediler. Ben de yanıma almamışım, müdür beni yurda almıyordu.

‘Bari bu akşam kalayım, yarın getireceğim’ dedim. Ertesi gün köye tekrar o belgeyi almak için gittim.’ (Dişbudak)

Büyük teoriler yerine insanların bu yaşantıları nasıl anlamlandırdıkları, bunlardan nasıl etkilendikleri ve bunların olumsuz etkileri ile nasıl baş ettikleri gibi konular anlatıların değer kazanması ile ancak ön plana çıkmıştır. Örneğin Defne için bu yaşantılar yalnızca politikaların değişikliğini, baskıyı, şiddeti ve göçü hatırlatan olaylar değil, babasının hasta olmasına ve ölümüne neden olan daha büyük anlamları barındırmaktadır: *“Babam rahmetli isim değişikliğinden çok etkilendi. Çöktü! Babam bitti yani. Biz anlam veremiyorduk o zaman, ‘Baba ne olacak ya? İsim isimdir’ diyorduk ama babam böyle hiç uyumazdı, sürekli sigara içerdi. Çok etkilendi, çok içerledi. Şimdi düşününce anlıyoruz, o zaman çocukmuştuk anlayamamışız.”*

Doğal olarak Bulgaristan Türkleri asimilasyon politikaları karşısında direniş sergilerler. Kış aylarında köyler arasındaki iletişimin seyrekleşmesini ve Noel ile yılbaşı kutlamaları gibi tatil dönemini fırsat olarak değerlendiren Bulgar otoriteleri Aralık 1984’de isim değişiklikleri için harekete geçmiştir. Bulgaristan Türklerinin asimilasyon politikalarına karşı düzenlediği demokratik kitle gösterileri ise şiddetin ortaya çıkmasına vesile olur. 24 Aralık 1984’de düzenlenen ilk büyük kitlesel gösteriden sonraki gün yüzlerce Türk’ün tutuklandığı, işkence gördüğü ve Belene Toplama Kampı’na gönderildiği belirtilmektedir (Yıldırım, 2023, s.126). Günümüzde Bulgaristan Türklerinin halen anma programları gerçekleştirdiği, 26 Aralık 1984’deki gösteriler sırasında Bulgar asker ve milislerin açtığı ateş sonucu annesinin kucağında öldürülen Türkan bebek direnişin sembollerinden biri olmuştur. Ladin, isim değişikliklerinin ilk olarak Türk nüfusun yoğun olduğu Kırcaali bölgesinde yapılmasının da bir strateji çerçevesinde olduğunu düşünmektedir: *“Kırcaali bölgesinde çok baskı yaptılar, ilk onlara yaptılar. Orada bizim insanlar büyük darbeler yediği için bizim tarafta fazla ayaklanma olmadı. Bizim babalarımız oradakileri duydukları için karşı gitmediler. Neticede adamlar silahlı, tanklı ama sende bir şey yok. [...] Zaten tepkiyi ölçmek için önce oralarda yaptılar, Kırcaali’de yaparsak diğer taraflarda daha kolay uygularız diye düşünüyorlardı.”*. Kestane de Ladin ile aynı şekilde düşünmektedir: *“Öğretmenler, doktorlar, hep beyinli insanları götürdüler. Onları çekince zaten toplumdan bir şey kalmıyor yani. Onları çektikten sonra diğerlerini de*

şiddetle dağıtırız diye düşünüyorlar. Zaten öyle de yaptılar, annesinin kucağında bebek vuruldu. Türkan bebek...”

İsim değişikliklerinin yapıldığı ilk dönemde Bulgaristan’da zorunlu askerlik görevini yerine getiren Kayın’ın tanıklığı da Bulgaristan Türklerinin direnişini kırmak için Bulgar otoritelerin kullandığı şiddeti gözler önüne sermektedir: *“Ben askerdim, yol yapıyorduk. Hani tren yolunun zeminini hazırlıyoruz. Böyle çakılla başlıyorsun, büyük çakıllar, sonra toprak, sonra kum, sonra ince mıcırın üstüne ray döküyorlar. Kepçeyle kamyonları dolduruyorlar ya yola dökmek için, Kırcaali’de ve Haskova’da [isim değişikliklerine] tepki gösteren bazılarını gözaltına almışlar, onları getirdiler. Kepçeyi kenara çektiler, kış günü hava eksi yirmi beş derece, bunlara kamyonları elle doldurttular. Neymiş? Cezaymış. Kenarda askerler ellerinde silahla bekliyorlardı, mecburlar. Onlara öyle eziyet çektiyorlardı.”*. Benzer deneyimler birçok bilimsel araştırmada da görülebileceği gibi (Demirhan, 2019; Özkan, 2010; Yıldırım, 2023) katılımcıların bazıları şiddete ya da işkenceye maruz kalmamış olsalar da akrabaları ya da arkadaşları aracılığıyla duydukları hikayelerin ikincil etkilerini hissetmekteledir:

“Volkswagen’de çalışırken bir tane meydancı abimiz vardı, hatta babamla tanışıyorlarmış. Bir gün böyle makinaların arasını süpürürken aniden düştü, krize girdi. Ondan sonra adam hayat hikayesini anlatmıştı bize, neler yaşamış neler. Belene’de yatmış, böyle bataklıkta duruyormuşsun. Bulaşık suyu gibi bir şeyle kuru ekmek veriyorlarmış. Artık hali kalmayan insanları da [yesinler diye] domuzların önüne atıyorlarmış. Adam ancak Belene kapandığı zaman çıkmış oradan. Bir sürü işkence görenler oldu, ölenler oldu.” (Sarıçam)

“Bu isim değişikliğine karşı çıktıklarında, yürüyüşlerde babamın dayısını alıp hapse atmışlar. Belene’ye. Belden aşağısı suyun içinde aylarca tutmuşlar insanları, ondan sonra çıksalar ne olacak? Böbrekten ölüyorlar yani, aslında öldürüyorlar insanları.” (Ayva)

Şiddete uğramanın, işkence görmenin ve hürriyetinden yoksun bırakılmanın yanı sıra belirsiz akıbetlere sürüklenmenin kalanlar üzerindeki etkisi muazzamdır. Fıstıkçamı’nın *“Sahilçamı’nı gönderdiler, benim sütüm kesildi. Uşağım aç kaldı! Kolay mı? Altı aylıktı*

daha, emmedi ondan sonra.” anlatısı büyük resmin ardında unutulmuş öznel yaşantıları hatırlamamız için imkân sağlamaktadır.

“O dönemde mağdur olan çok insan oldu. Ben şahsen gördüm mesela, benim arkadaşımın dayısını yürüyüşte alıyorlar. Adamın ne ölüsünden ne dirisinden haber yok. Annesi halen kapının önünde onu bekliyor, adam yok oldu! Nerede olduğu belli değil.” (Sarıçam)

“Yürüyüşlerde önder olanları ailelerinden habersiz aldılar, götürdüler, sınır dışı ettiler. Hatta onları ilk buraya da göndermediler, Türkiye daha sınırları açmamıştı. Bir uçak mı, iki uçak mı Viyana’ya gönderdiler. Aileleri bilmiyor o zaman bu insanlar öldü mü, kaldı mı?” (Ladin)

Tüm bu insanlık dışı muameleye rağmen Bulgaristan Türkleri, isimlerini muhafaza etmek için Bulgar otoritelerine yakalanmamaya ve sivil itaatsizlik (Thoreau, 2024) olarak tanımlanabilecek Fındık’ın *“İnsanlar sırf isimleri değişmesin diye ormanda yattılar. Sonra kimse başka yere gidemesin diye yolları kapattılar. Baktık kaçıışı yok, herkesin ismini değiştirdiler en sonunda.”* ve Kızılçam’ın *“Bu isimler olduğu zaman biz kabullenemedik. Kış ayındaydık, baraj buz tutmuştu. Erkeklerin hepsi baraja gitmişti, askeri jiplerle pasaportları almak için topladılar hepsini oradan.”* anlatılarındaki gibi direniş stratejilerini dahi denemişlerdir. Nihayetinde olacakların aslında herkes farkındadır ve mecburi bir kabulleniş katılımcıların anlatılarında görülmektedir:

“Bunlar güzel şeyler değil ama ne yapacaksın? Silahlar, tanklar, işkenceler... Mecbur katlanmak zorundasın.” (Dişbudak)

Kayın’ın *“Bizim köyde [isim değişikliğine] tepki gösterenler olmuş. Bizim muhtar hep Türk olurdu ama o dönem bir Bulgar gelmişti, çok da iyiydi. O birkaç kişiyi toplamış, ‘Arkadaşlar bakın hiç ileri geri yapmanıza gerek yok. Ben de sizin tarafınızdayım, ben de istemiyorum ama tepedekiler böyle istiyorlar. Buna karşı koyma şansınız yok.’ demiş.”* anlatısı, asimilasyon politikaları başlamadan önce aynı mekânı paylaştıkları Bulgarlardan teskin edici ancak aynı zamanda da mevcut durumu kabullenmeleri için telkin edici olan cılız desteği göstermektedir. Benzer deneyimleri Fıstıkçamı ve Sarıçam da anlatmaktadır:

“Lisede beden eğitimi dersine giren bir öğretmenimiz vardı. En korktuğumuz öğretmendi, bastı mı yeri titreten böyle heybetli biriydi. Adçılıktan sonra ister assınlar ister kessinler hiçbir Türk’ü Bulgar adıyla çağırdığını görmedim. Bize ne yaptıysa yukarısı yaptı!” (Fıstıkçamı)

“Bizim büyüdüğümüz köyde ağırlık Bulgar’dı ve biz o insanlarla kardeş gibi büyüdük. Bizim halk olarak, yani her zaman olduğu gibi halk olarak hiçbir sıkıntımız yoktu. İsimlerimiz değiştiği zaman mesela ben 14-15 yaşındaydım, onlar da bizimle birlikte ağladılar. Uzun bir süre bize Bulgar isimlerimizle hitap etmediler ama sonra mecbur kaldılar. Çünkü cezası var, onlara da hapis cezası veriyorlardı.” (Sarıçam)

İsim değişiklikleri ile başlayan ancak gündelik yaşamın içsel ve dışsal tüm dinamiklerine karşı amansız bir saldırıya girişen kamu gücü, kişiler arası ilişkileri ve sosyal bağlamı da yeniden düzenleme iddiasındadır. Beşeriyetin sınırlarının dışına konumlandırılarak insan oldukları dahi inkâr edilen ve dolayısıyla kolektif şiddetin hedefi haline getirilen insanlar açısından sosyal bağlamın değiştiği unutulmamalıdır. Bu süreçte, Bulgaristan Türkleri için gündelik yaşam artık her an bir başkası tarafından kimliklerine karşı saldırıların söz konusu olduğu bir deneyimdir.

“Bulgarlar bize bunu yaptığında benim eski bir komşum vardı, adı Anuş’tu. Biz onunla beraber büyüdük. Böyle toprak sobalarımız vardı bizim, üstünde ekmek kızartırız, kaz yağı olur onu üstüne sürüp lahana turşusuyla yerdik. [...] Ad değişiminde ‘Ne iyi oldun! Çok güzel oldun!’ dedi. ‘Ne olmuş Anuş abla?’ dedim. ‘Ne olacak’ dedi, ‘Zamanında Türkler bizi Türkiye’den nasıl kovmuş, ne iyi yaptı Bulgar sizin adınızı değiştirerek!’ dedi. Böyle bir bakır kaynar su döküldü üstüme. Bir daha hiç konuşmadım onunla.” (Gürgen)

“Ben sekizinci sınıftaydım mesela o sene, isimlerimizi değiştirdiler. Her saat başında kaldırıyorlar seni ‘Bulgar ismini söyle’ diye. On beş yirmi dakika geçiyor, tekrar öğretmene kendini tanıtıyorsun. Sanki sürekli söylemekle mi Bulgar yapacak beni yani! Kendi ismini söyleyemiyorsun ya ama o çok koyuyor insana...” (Fındık)

“Türkçe konuşmaya ceza yazarlardı. Bazen hiç konuşmadığın halde senin Türk olduğunu anlıyorlar ya, pat diye gelip cezayı yazıyorlar. Bir şey desen dayak yiyeceksin, dörder dörder geziyor polisler, sesini çıkaramıyorsun. [...] İsmi vermek çok kötü bir duygu, benliğini vermiş oluyorsun.” (Kestane)

İsim değişiklikleri ile başlayan süreç Kur'an okumaya, mevlit düzenlemeye, çocukları sünnet ettirmeye, kültürel ve dini kıyafetlerin giyilmesine kadar kamusal ve özel yaşamın tüm alanlarında çeşitli yasaklar ve zorlamalarla devam etmiştir. Ayva'nın *“Anneannem anlatır, zorla domuz baktırmışlar. Domuzlara yemek verirken ‘Allahım sen yarattığın için veriyorum’ diye içinden söylemiş.”* anlatısı bu zorlamaların insanların anlam dünyasını şekillendiren değerler üzerindeki etkileri berrak şekilde göstermektedir. Meşe'nin *“Bizim cerrah vardı, böyle sünnetçi. Bir akşam adamı organize ettiler. Bizim köyde var on iki çocuk, dört beş kilometre öte aralıkla hep Türk köyleri. Adam bir gece tak tak tak hepsini kesti, gitti ama sonra bu adamı yakaladılar. Her ay köye sağlık memurları gönderdiler, anaokullarında çocukların hepsinin pipisine bakarlardı hani kim sünnet oldu diye.”* anlatısı özel yaşama müdahaleyi belirgin şekilde gösteren bir başka örnektir.

“Şalvar giymek çok cezalıydı. Türkiye’de pek yok, gene Anadolu’da var kırsal kesimlerde ama bizim köylerde yaşlılar devamlı şalvarla gezerlerdi. Onları da yasakladılar. Hatta evlere baskın yaparlardı hani evde de şalvar giymesin kimse diye.” (Dişbudak)

“Bizim Türk köyünde kimse kimsenin Bulgarca adını bilmiyor, zaten kimse kabullenemedi. Bunlar ne yaptılar biliyor musun? Herkes birbirinin ismini öğrensin diye evlerin dış kapılarına Bulgarca adlarını yazdılar insanların. [...] Herkes kendi arasında Türkçe konuşuyor zaten, dört beş sene geçse de kimse unutmaz. Bizim ağırımıza giden şey mevlitleri yasaklamaları oldu. Bizde herkes mevlit okutur.” (Meşe)

“Bayramlarda şeker meker geziyoruz mesela, onu yasakladılar. Hayvanların ahırında kurban kestiğimizi biliyorum ben gizli saklı, gece bile kurban kesen olurdu. Sünnetler gizli gizli yapılırdı.” (Kestane)

“Bakkala ekmek almaya gidiyorsun, mecbur Bulgarca konuşacaksın. Satan da Türk olurdu ama gözcü var, onu da mecbur ediyorlar. Türkçe söylersen

sana bir şey vermiyordu, Bulgarca söyleyeceksin. Benim annem mesela Bulgarca bilmezdi, onunla birlikte giderdik. [...] Böyle şeyler olmasaydı zaten kimse her şeyini bırakıp da gelmezdi.” (Fındık)

Kamusal alanda ve özel alanda gündelik yaşama bu denli hâkim olma iddiası ise dünyanın herhangi bir yerinde başarısız olmaya mahkûmdur. Direniş ve sivil itaatsizlik eylemleri kadar mevcut sistemin sürdürülemez olduğunu fark eden ancak açıkça kamu otoritesine karşı gelmeyen ya da gelemeyen kimi aktörlerin göz yuman tavırları da katılımcıların anlatılarında yer almaktadır. Bununla birlikte, dejenere olmuş sistemde etkili bir konum elde etmenin aracı olarak sivil itaatsizliğin yaşanmadığı mekân oluşturabildiğini gösterme çabasının da bu tavırlarda belirleyici olabileceği vurgulanmaktadır.

“Türkçe konuşmak kesinlikle yasaktı. Böyle arkadaş arasında bile konuşsan disiplin cezası veriyorlar. Bir bayram günüydü, biz de bayramlaşıyorduk. Müdür Gagauz, Türkçe biliyordu. Bir kere yakaladı bizi, konuşmalarımızı biliyor. ‘Başlayacağım sizin bayramınızdan’ dedi, ‘Bir daha duymayayım’ dedi affetti o zaman sağ olsun.” (Dişbudak)

“Mesela rapor verecekler, köyde herkes Türkçe konuşuyor ama laf gelmesin diye ‘Herkes Bulgarca konuşuyor.’ diyorlar. Şalvar yasaktı ama bizde herkes şalvar giyerdi. Soruyorlar ‘Köyde şalvar giyen var mı?’, ‘Yok.’ diyorlar. İlçe ile gönderiyor, il merkeze gönderiyor ama hepsi yanlış. Onlar da düşünüyor ki tamam bunlar Bulgar oldu, başardık.” (Meşe)

Nihayetinde Bulgaristan Türkleri, Türk olmanın bedelini ata topraklarını bırakmak ve göç etmek zorunda kalarak ödeyeceklerdir. Mekâna duydukları aidiyet ve yaşamları boyunca elde ettikleri bütün kazanımları geride bırakmanın zorluğu, birinci kuşaklar kadar ikinci kuşakların da anlatılarında görülmektedir. Ebeveynlerinin yaşadıkları zorlukların yükünü paylaşan ikinci kuşakların anlatıları, ortaklaşan deneyimleri resmetmektedir:

“Onların [Bulgaristan hükümetinin] amacı bence bizim burayı [Türkiye’yi] görüp çile çekelim de Bulgaristan’ın kıymetini bilelim idi. Bizim çoğumuzun döneceğini düşünüyorlardı. Bize ‘Hepiniz döneceksiniz. Türkiye Bulgaristan kadar iyi bir ülke değil. Orada başaramazsınız.’ dediler.’ Orada büyümüş yetişmişsin. Deden bile orada büyümüş, dedenin dedesi orada büyümüş. Hani

bir arsa sahibi olmuşsun, evini yapmışsın, yüz senedir orada bir düzenin var. E şimdi diyorsun ki hepsini bırakıp Türkiye’de sıfırdan başlayacaksın, zor! Çok zor!” (Meşe)

“Babamlar evlenmişler, ben doğmuşum. Ya daha yeni işte evine koltuğunu almış, televizyon almış, eşya almış derken hop göç! Yeni evli çift, daha yeni çocukları olmuş. Her şeyini bırakıp sıfırdan başlamak çok zor yani. Bunlar böyle konuşulunca her zaman duygulanıyorum, empati kuruyorum, onları anlamaya çalışıyorum. Çok zor hikayeler, Allah kimseye yaşatmasın.” (İncir)

“Şu an burada nasıl oturuyoruz, yaşıyoruz. İşte hepsini böyle bırakıyorsun, çıkıyorsun. Televizyon, hayvanlar, her şey... Şu kapıyı çekip gidiyorsun...” (Karaçam)

Göç etmek, aslında kimsenin başvurmak istemediği son çare olarak görülmüş ve bazen de Fıstıkçamı’nın “*Babam köyde ziraat teknisyeniydi, baya da adı geçen bir adamdı. Hiç öyle kolay kolay Türkiye’ye gelecek insanlardan değildi ama Sahilçamı’nı aniden yolladılar, o gelince biz de apar topar karar verdik, geldik. Hatta babamın Bulgar bir arkadaşı vardı, ‘Ruşen abi senin yaştın çok, sen Türkiye’ye gidip ne yapacaksın? Bırak gençler gitsin, sen kal’ demiş. Belki yine gelinirdi ama böyle ani olmazdı.*” anlatısında olduğu gibi koşulların zorlaması ile ortaya çıkmıştır. Sarıçam’ın “*Bazen diyorum keşke orada kalıp hakkımızı savunsaymışız ama başımıza neler gelirdi bilmiyorum.*” ifadesi ise yüzleşmek istenmeyen gerçeği bir kez daha hatırlatmaktadır. Hayatta olan Türkler kadar vefat etmiş olan Türklerin mezar taşlarındaki Türkçe isimlere dahi tahammül edemeyen anlayışın Bulgaristan Türkleri eğer göç etmeselerdi neler yapabileceği açıktır. Ayva’nın “*Şimdilerde ‘Biz soykırım yapmadık!’ diyorlar. E ama yapmışsın! İşte orada [mezarlarda] yazıyor, Ahmet Ahmetov, Mehmet Mehmetov. E onlar da bizden yani!’*” ifadesindeki haklı serzenişi Kamusella’nın (2020) ve Kaya’nın (2024) vurguladığı, yaşanan olayların doğru şekilde kavramsallaştırması ve etnik temizlik olarak anılması gerekliliği ile paraleldir. Özkan (2024) mağdurların bu zor deneyimlerle baş edebilmek için kurduklarını belirttiği sessizlik kültürünün hem yaşananların görünür kılınmasını engellediğini hem de bu zor yaşantıların psikososyal yönden ortaya çıkardığı sorunların çözümsüz kalarak sonraki kuşakları da etkileyen yeni sorunlar üretmesini mümkün kıldığını vurgulamaktadır.

4.1.1.3. Meçhule Özlem: “Türkiyecilik” Umudu

Sistematik baskı, şiddet, asimilasyon politikaları ve sosyal dışlanmanın sonucu olarak Bulgaristan, aslında kendi vatandaşları olan Bulgaristan Türkleri açısından yaşanabilir bir mekân olmaktan çıkmıştır. Lee’nin (1966) itme-çekme kuramında yer alan faktörlerin bu örnek olayda görülebilmesi mümkündür. Soğuk Savaş sırasında farklı kutuplarda yer alan ve bu nedenle sınır geçişlerinin neredeyse hiç olmadığı, Bulgaristan Türklerinin göçün öncesinde Türkiye’ye ilişkin bilgilerinin pek fazla olmadığı göz önüne alındığında itici faktörlerin etkisi daha iyi anlaşılabilir. Elbette mevcut göç birikimi nedeniyle daha önce Türkiye’ye göç etmiş akrabaları ya da sosyal çevrelerinden insanlar olabilir ancak bilgi ve deneyimin kısıtlılığından ötürü Bulgaristan Türkler için meçhule özlem duyan insanlar ifadesini kullanmak mümkündür. Nitekim Dişbudak’ın göçten otuz yılı aşkın zaman sonra kurduğu “[...] bir şey bilmiyorsun ki Türkiye hakkında, [...] çok kötüyse intihar ederim diye düşünüyordum.” ifadesi, Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri için ne ölçüde meçhul olduğunu keşfetmemizi sağlamaktadır. Diğer görüşmelerde de benzer anlatılarla karşılaşmıştır:

“[...] çok merak ediyordum. Babama diyordum ki ‘hadi baba götürüver beni sınıra kadar da sınırdan bakalım ne biçimmiş bu Türkler. Kim salacak seni? O zaman sınıra bile yaklaştırmıyorlardı.’ (Gürgen)

“Biz Türkiye’yi çok bilmezdik. Halen daha Osmanlı’yla uğraşıyorlar, Osmanlı’yı yerden yere vururlardı. [...] Eskiden izin de vermezlerdi, öyle gidip gelmez olmazdı.” (Sahilçamı)

“Mesela rahmetli babamın hayali vardı, Türkiye’ye gitsek diye çok hayal ederdi. Ona nasip olmadı, bize nasip oldu. O şeyde çok etkilendi babam, isim değişikliği oldu ya. Ondan çok etkilendi. [...] Yani biz burayı hep şey zannederdik, cennet burası. [...] Türkiye’den bir şeyler satılırdı, biz orada böyle bu Türkiye’den geldi falan diyorduk, çok büyüttürdük aklımızda.” (Defne)

“Biz o zaman bilmiyoruz ki ne olacağız yani. Ne olursa olsun da kurtulalım diye geldik. [...] Hep Türkiyecilik konuşulurdu, bir gün biz buradan gideceğiz diye hep o konuşulurdu.” (Kızılçam)

Karakılıç (2007, s.131) da Bulgaristan Türklerinin göç etmeye zorlanmış olduğunu ifade etmektedir. Ancak bana göre hatalı, ya da en azından eksik, bir tahlille bu göçün arkasında idealize edilmiş bir anavatan olarak Türkiye imgesinin etkili olduğunu savunmaktadır. Bu görüş, insanların meçhul bir geleceğe özlem duymasına neden olan itici faktörleri göz ardı etmektedir. Sahilçamı'nın *"Bu adlardan [isim değiştirmelerden] sonra biz göçmeyi istiyorduk. Ben o zaman her Allah'ın akşamı yattığım zaman Türkiye'ye kaçıyordum. Ya öküzde ya uçarak sınırı geçiyordum."* ve Fındık'ın *"Bizim zaten isimlerimiz değişmeseydi kimse yurdunu bırakıp da gelmez yani, hani isimlerimizi değiştirmeleri bize çok zor geldi."* ifadeleri etnik mensubiyetlerle işaret edilen göç davranışının yalnızca duygusal bağlarla ortaya çıkmadığını göstermektedir. Dişbudak ve Purkis (2016, s.372) de hayali cemaatler (Anderson, 1993) kavramına atıfla Bulgaristan Türklerinin Türkiye'yi hayali anavatan olarak gördüğünü belirtmektedir ancak itici faktörleri, sosyal bağlamdaki güç eşitsizliklerini göz ardı ederek göçün temel motivasyonunu bu bağ ile açıklamak her şeye rağmen yeterli de değildir, uygun da değildir:

"Bizim kökenimiz Bulgaristan, asıl kökenimiz Konya Karaman. Zamanında Osmanlı dağıtmış oralara. Oradan da biz hep Türkiye'ye gideriz gözüyle baktık. Böyle zaten herkes doğar, büyür, yaşlanır hep Türkiyecilik konuşulurdu. [...] Oradayken vatan hasreti deyip burayı özliyorduk, hiç görmediğimiz halde çok meraklıydık buraya." (Gürgen)

"O zaman o kadar zor gelmemişti çünkü vatanımıza gidiyoruz diye düşünüyoruz. [...] Çok büyük cesaret o yıllarda her şeyini bırakıp gelmek, kolay kolay yapılacak bir şey değil yani. Ama memleketine geliyorsun, hayalimiz oydu." (Karaçam)

"Önceden Viyana'ya gönderdikleri insanlar var, onlara 'Bak burada durun, Türkiye o kadar zengin bir ülke değil. Siz burada iki sene, üç sene toparlayın biz size bakacağız.' demişler ama onlar 'Hayır, biz anavatana gideceğiz.' diyorlar. Kimsenin zenginlikle şöyle [parayla] derdi yoktu, bizim derdimiz anavatana gelmek. Bu ülkeyi hiç görmeden sevdik ve istedik, bak hiç görmeden!" (Meşe)

İki ülke arasındaki insan hareketliliğinin kısıtlandığı ve basın yayın yoluyla etkileşimin Bulgar otoritelerin kontrolüne tabi olduğu bu dönemde, Bulgaristan Türkleri için zaten meçhul bir mekân olan Türkiye hakkında sıklıkla kötü imgeler kullanılmaktadır. Özkan (2010, s.67) bu dönemde Bulgaristan eğitim müfredatında Türk ve Osmanlı kelimelerinin sıklıkla barbar, vahşet ve katliam gibi olumsuz kavramlarla kullanıldığını belirtmektedir. Gücün baskıcı kullanımı (Dominelli, 2002, s.17) için etkili bir örnek olarak, insanların neyi bilip bilmeyeceğini belirlemenin yanı sıra neyi nasıl bileceğini kontrol etmenin de kullanıldığı görülmektedir:

“Bulgaristan’da bizi yetiştirirlerken mesela tarih öğretmenimiz bize sürekli Türkleri kötülüyordu. İşte onlar barbar insanlar, kötü insanlar, işte kadınları kaçırmıyorlar, kadınlara şunları yapıyorlar gibi. E bir korkuyla geliyorsun ondan sonra.” (Sarıçam)

“Bana bir Bulgar, ‘Türkiye’yi size burada aşışılabilir ama Türkiye cennet gibi ülke’ dedi. [...] O zamanlar en kötü filmleri gösteriyorlar bize orada, hani Türkiye’yi kötü görelim diye. Yol filmini hiç unutmuyorum mesela. Hani ‘bakın Türkiye nasıl, orada güzel kızları çalışıyorlar, oraya gittiniz mi kapanacaksınız’ falan diye.” (Kestane)

“Bir de korkutuyorlardı bizi. Yani annem dul olduğu için, dul kadınsın iki kızla nereye gidiyorsun gencecik kadınsın falan. [...] Buraya geldik, dayım evden çıkmamıza bile izin vermiyordu. Çünkü onu da korkutmuşlar. Bize o zaman söylememişlerdi de anneme ‘sen dul kadın iki çocukla gidiyorsun, bir tane adam sizin üçünüzü de karısı yapar’ demişler. Dayım o yüzden ilk başta bizi buraya getirmek istememiş.” (Defne)

Şeftali de anneannesinin hakkını *“Bulgaristan’da ‘Türkiye Arabistan gibi, işte bir adam üçünüzü birden karısı olarak alacak’ diye korkutmuşlar. Anneannem tamamen Türkiye aşkına kaçıp gelmiş yani, ‘Ne olursa olsun gideceğim’ demiş. Başında bir erkek olmadan bence büyük cesaret. Ben böyle bir şeye şimdi cesaret edebilir miyim bilmiyorum.”* ifadesiyle teslim etmektedir. Ayva’nın *“Üzülüyorum, çünkü annem babam yirmi üç, yirmi dört yaşlarındayken ülkelerini bırakıp gelmişler. Babam evin karşısındaki fabrikada müdür imiş, annem de orada çalışıyormuş. İki katlı evleri var, kurulu düzenleri*

var. Cebine iki ekmek parası kadar alıp tasını tırağını toplayıp ülke değiştirmek, sil baştan hayat kurmak bana şimdi ne kadar zorsa onlara on kat daha zordur.” ifadesi de Bulgaristan Türklerinin hangi koşullarda nelerden vazgeçerek g ettiğini, hayata sıfırdan başlamanın zorluğunu ve aynı zamanda ebeveynlerinin yaşam deneyimlerine duyduğu saygıyı göstermektedir.

Kimlik ve kültürün insanlar açısından önemini kavrayamayan ya da Bulgaristan Türkleri gitseler de kalsalar da kazanan oldukları senaryoda asimilasyon politikalarını pervasızca uygulamaya koyan Bulgar otoritelerinin, bütün baskılara rağmen Bulgaristan Türklerinin her şeylerini bırakıp g etmeyeceklerini ya da g etseler de geri dönmek zorunda kalacaklarını düşündükleri bazı katılımcıların anlatılarında görülmektedir:

“Beden eğitimi ğretmenimiz vardı, o gizli ajanmış mesela biz bilmiyorduk. Geldi böyle yanıma, ‘Bak Sahilçamı, seni severim’ dedi. ‘Sen şimdi buradan Türkiye’ye gideceksin, git gr, ona göre kararını ver’ dedi. [...] Onlar zaten, ‘Gitsinler, yarısı dönecek nasılsa’ diye düşünüyorlarmış.” (Sahilçamı)

“Bizim isimlerimizi değiştirdiklerinde düşünmeye zamanımız kalmadı zaten, millet yıkıldı. [...] İçişleri Bakanı geldi ne istiyorsunuz siz diye. Biz bir şey istemiyorduk ki, ismimizi istiyoruz, haklarımızı istiyoruz ama nafile. Bunlar malı mlk bırakır gider diye beklemiyorlardı, bu zenginliğe kıyamaz sandılar bizi.” (Gręen)

“Biz evlerimizi bırakıp buraya geldik. Mesela onun [Kızılçam’ın] ğretmen arkadaşları var Bulgarlar, komisyon kurmuşlar hani köyde kimler gitti, kimler kaldı diye tespit etmek için. Bunlar kafadan deli demişler, bütün her şeylerini bırakıp gitmişler demişler. [...] öyle kapını çekip geliyorsun, kimse zorda kalmasa bırakıp gitmez yani.” (Karaçam)

İnsanların yaşamında gn ortaya çıkaracağı zorlukları tahmin eden ve geri dönme isteği duyacaklarını düşünen Bulgar otoriteler, uygulamaya koydukları demografik dönüşüm planındaki kazanımları kaybetmemek amacıyla ge zorladıkları Bulgaristan Türklerine haklarından feragat ettiklerini ve gönüllü olarak g ettiklerini beyan ettikleri belgeler imzalatmışlardır:

“Gelenlere de kâğıt imzalattılar hani Türkiye’de yapamazsan, üç aydan önce de geri dönmezsen buradaki haklarını bırakıyorsun, geri döndüğünde mesleğini yapamazsın. O aldığın eğitimler, çalıştığın her şey siliniyor. [...] Üç ay geçti, ‘Ben daha öğretmenlik yapamayacağım, dönmem’ dedim. Buraya ne için geldik? Bu kadar zorluk çektik, boşuna mı?” (Kızılçam)

Meşe bu demografik dönüşüm planının yalnızca 1989 göçünde değil, önceki dönemlerde gerçekleşen göçlerde de amaç olduğunu belirtmektedir. Öte yandan, failin tek başına Bulgaristan olmadığını, Bulgaristan’ın ekonomik, askeri ve politik olarak iş birliği içinde olduğu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin de bu süreçlere önemli etkisi olduğunu vurgulamaktadır:

“Bizim mücadelemiz Türklük mücadelesi, ne kadar çağdaş olsa da herkesin bir örf adeti, inancı var. Bizim insanlarımız devlete karşı gelmezdi ama onların işi gücü bizi takip etmekte. İşte Türkiye’den kiminle bağlantılı? Türkiye’de akrabaları var mı? Kim geliyor, kim gidiyor? Onlar yönlendirdi bizi göçe. [...] Bulgar’ın bir hedefi var, Türkler çoğalacak diye korkuyorlar. Ondan işte on senede bir Türkiye’ye göç yapıp durmuşuz. [...] Bu Bulgar’ın kendi kendine yapacağı iş değildi. Türk korkusu var zaten yapamaz ama benim kanaatime göre Rusya’ya güveniyordu. [...] Tabi orada Türk Cumhuriyetleri var, burada deneyip dünya nasıl karşılayacak diye baktılar.” (Meşe)

Bütün baskılara rağmen göç etmek Bulgaristan Türklerinin ilk tercihi değildir ve Türkiye göç etme arzusu olan bir anavatan imgesiyle değil, bulundukları yerde onların haklarını koruyacak bir güç olarak tahayyül edilmektedir. Göçün kaçınılmaz hale geldiği durumda ise başlarına daha kötü şeylerin gelmesini engelleyen koruyucu güç ve kendilerini kabul eden kurtarıcı olarak Türkiye’ye ve Türk hükümetine minnet ve saygı ifadelerini kullanmaktadırlar:

“Pomakların ismini değiştiriyorlar, ‘Pomak oldukları için değiştiriyorlar’ diyoruz. Hala jeton düşmüyor. Yani sıra bize gelecek diye düşünmüyoruz. ‘Bizim devletimiz var, bizimkini değiştiremezler’ diyoruz.” (Kızılçam)

“Orada insanlar pek tepki gösteremedi. Herkes şaşkın, böyle bir şey oldu ama umudumuz hep Türkiye idi. Bir gün gelir Türkiye bize sahip çıkar diye inandık ama bu mesele aşağı yukarı 1989’a kadar sürdü işte. Halen tüylerim diken diken oluyor. [...] Bizim ümidimiz Türkiye’ye gelmekti.” (Meşe)

“İnsanları zorunlu göçe tabi tuttun, e sınırın her tarafı insan yani. O zaman Jivkov emir vermiş, ‘Uçakla geçin, biraz zehir salıverin’ diye. Genelkurmay Başkanı karşı çıkmış. ‘Türkiye ile sınır komşusuyuz, karadan da havadan da yirmi dakikada ülke elden gider’ demiş. E asker ne olduğunu daha iyi biliyor yani.” (Karaçam)

“Önce ilk grup geçti, biz hiç sınırdaki beklemedik. Sonra ama dokuz gün sınırdaki kalanlar vardı. O zaman Jivkov ‘Onların üstüne bomba yağdırın’ demiş ama askerin başı onaylamamış.” (Fıstıkçamı)

“Orada kalsaydık bize huzur vermeyeceklerdi, kesinlikle iç savaş falan çıkardı.” (Ladin)

“O dönemde Özal’dan falan Allah razı olsun. Bizi kabul ettiler, yardım ettiler yoksa biz orada kalsaydık hepimiz ölecektik yani.” (Sarıçam)

Bulgaristan Türklerinin özlem duydukları meçhul anavatan, umduklarını bulamadıkları bir mekân olduğunda ise göç etmenin zorlayıcı yanı daha da artmaktadır. Nükteli şekilde ‘Dönmez’ soyadını almasına rağmen meçhul anavatanın zorlukları karşısında aile üyelerinin ısrarları ile Bulgaristan’a geri dönen Dişbudak ve Purkis’in (2016, s.376) araştırmasındaki gibi bir örneğe sahip olunmasa da bu araştırmanın katılımcıları da beklentiler ile karşılaştıkları gerçeklik arasındaki büyük boşluktan sıklıkla yakınmaktadır.

“İşte Orhangazi’ye kamyonu indirdik. Mesela o sabahı hiç unutmuyorum, halen oradan geçtikçe hatırlıyorum. Sabah saat dört falandı herhalde, uyku sersemi indik. Kaldırıma oturdum, böyle bir baktım ‘Allah’ım biz nereye geldik!’ dedim. Yani böyle ev yok, bir şey yok. Bir endişelendim, ağladım. E şimdi koca şehirden böyle küçük bir yere.” (Defne)

“İlk zamanlarda biz buraya düşman olduk, önceden gelip görseydik daha farklı gelirdik. [...] Bir baktık herkes birer birer dönüyor.” (Kızılçam)

“Türkiye’ye geldiğimde en çok sevindiğim şey domuz eti olmamasıydı. ‘Burada temiz et yiyeceğiz, hiç sorgulamayacağız’ diye seviniyordum, bir karşılaştık ki televizyonda haberler çıktı, hasta eşekler, hasta atlar bilmem nerede markette satılıyor. ‘Burası daha da betermiş’ dedim, yine rahatlıkla kıyma alamadık. Zaten alamıyorsun, maaşı aldıkça iki yüz elli gram alıyorsun çocukların canı istemiş diye. Onun da temiz olduğunu sanırdım ben, öyle değilmiş.” (Gürgen)

Defne’nin *“Haziran’da okullar bitiyor, bir ay vardı okulu bitireceğiz. ‘Okullar bitseydi’ dedik, dayım ‘Şimdi gittik gittik, gidemedik kalıyoruz’ dedi. [...] Sonra ama hiç tereddüt etmedik. ‘Ne yapacaksınız ki zaten okulu, zaten gidiyoruz’ dedi dayım, orada o şartlarda okulu kim arayacak?”* anlatısı ise meçhule özlem duyan ancak her şeyi geride bırakıp göç etmenin yıkıcı etkisini kabullenerek geleceğe dair beklentilerini de düşüren bu insanların deneyimlerini daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Meçhule dair en zorlayıcı deneyimlerden birini ise Kızılçam ifade etmiştir. Baskı ve şiddetten kurtulmak için umut beslenen meçhul anavatanın, diğer her şey gibi kendilerini ne ölçüde ve ne zamana kadar kabul edeceğinin de meçhul olduğu gerçeği ile karşılaşmaktadır:

“Bizim geçtiğimiz gece Babaeski’ye teyzelere geldik. Bir açtık TRT’yi [Türkiye Radyo Televizyon Kurumu], rahmetli Özal ‘Sınırlarımız kapanmıştır’ diyor. Ben bağır çağır yerlere atıyorum kendimi ‘Anneler orada kaldı’ diye.” (Kızılçam)

4.1.2. Ne Oralı Ne Buralı: Yerini Bulmaya Çalışan Köksüz Ağaçlar

Bu alt temadaki kategoriler Bulgaristan Türklerinin göçün ardından yaşamlarını yeniden inşa etme çabaları sırasında karşılaştıkları zorlukları, beklentilerinin aksine kimliklerinin yine ayrımcılığa maruz kalmalarına neden olduğu bazı deneyimleri ve terk etmek zorunda kaldıkları mekâna, geçmiş yaşamlarına özlemlerini göstermektedir. Bu çerçevede, “Göçmenliğin Kaderi: Piyasanın Sömürü Çarkında Öğütölmek”, “Planlı Sömürüden Plansızlığın Sömürüsüne Gündelik Yaşam Deneyimleri”, “Geçmişe Özlem: ‘İnsan doğduğu yeri de unutamıyor!’” ve “İspat Çabası: ‘Biz de Türk’üz, biz de Müslümanız!’” başlıkları ile dört kategori ele alınmaktadır.

4.1.2.1. Göçmenliğin Kaderi: Piyasanın Sömürü Çarkında Öğütülmek

Kavramsal tartışmaların sürdüğü sosyal uyum açısından önemli göstergelerden birinin, göç sonrasındaki akut kriz döneminin ardından insanların yeniden çalışma yaşamına katılımı olduğu belirtilmektedir (Ager ve Strang, 2008; Phillimore ve Goodson, 2006). Kuşkusuz ki bu gösterge önemlidir ancak özellikle de kitlesel göçler söz konusu olduğu zaman göçmenlerin istihdama katılım süreçlerinde olumsuz deneyimlerini, yerleştikleri ülkelerdeki iş gücü piyasasına ve çalışma koşullarına etkilerini yalnızca sayısal veriler ile takip etmek yeterli değildir. Bulgaristan Türkleri, kısa sürede Türk vatandaşlığına kabul edildiklerinden dolayı kayıtsız çalışma sorunu yaşamaları da göçmen emeğinin sıklıkla karşılaştığı ücretlerini alamamak (Coşkun ve Yılmaz, 2018, s.286; Güzel, Selçuk ve Aygüler, 2024, s.471) gibi güçsüzleştirici deneyimler yaşamışlardır:

“Biz geldik, otele girdik hemen temizlikçi olarak. İki üç ay orada çalıştık ama baktık adam doğru düzgün ödeme yapmıyor, orayı bıraktık.” (Kızılçam)

“Baya sıkıntı yaşadık, kolay değil. Ezildi insanlar yani, fabrikalara girdiler, maaşlarını alamadılar. Bizim milleti çok kullandılar gerçekten. Çalışyorsun, ‘Hadi, öbür ay vereceğim’ diyor. Üç oluyor, beş oluyor, maaş alamıyorsun. Hadi emeğim kalmasın diye devam ediyorsun ama insanın ailesi var, çocuğu var. Onlar ne yiyip ne içecek? Orasını düşünen yok!” (Gürgen)

Beşerî sermayeleri kuvvetli, yasal statüleri uygun ve dil bariyeri de olmayan Bulgaristan Türkleri için Türkiye’de istihdama katılımda yaşadıkları en büyük zorluk, herkesin devlet tarafından yapılan planlamaya uygun şekilde iş gücü piyasasına katıldığı bir ülkeden piyasa ekonomisine dayalı ve devletin düzenleyici rolünün olmadığı bir ülkeye göç etmiş olmalarıdır. Katılımcılar gerek işe giriş süreçlerindeki gerekse çalışma yaşamında diğer işçilerle ilişkilerindeki farklılığın zorlayıcı doğasına vurgu yapmaktadır:

“Öyle hükümetin, devletin o zaman bize iş bulması falan, yok öyle bir dünya! Gidiyorsun, başvuruyorsun, işveren seni beğenirse. Herkes ekmeğini kendisi çıkarıyor. Mesela biz [...] otururken çapaya gittik, hani böyle insanlar gündelikçi alıyorlar o zaman. Biz komünizm sisteminde yetişmişiz, öyle bir sistemden böylesine geliyorsun. Bir kafan karışmış zaten, çok farklı bir şey.” (Sarıçam)

“Bizim orada [Bulgaristan’da] bir işe başlarsın, seni eğitirler, gösterirler. Yanında arkadaşına sorarsın, yardımcı olur. Başlıyorsun bir işe, ‘Bu işi yapacaksın’ diyorlar. Bir şey soruyorsun, ‘Öğren, yap’ diyor, yardımcı olmuyor. Biz öğrenince öyle yapmadık, her gelenin elinden tuttuk, öğrettik. Buranın yerlileri¹² neden öyle yapıyor bilmiyorum. Yanlış yaptığını görse bile ‘Yanlış yapıyorsun, dur!’ demez. Herhalde işini elinden alacaksın diye düşünüyor.” (Gürgen)

Bu süreçlerde; başka bir yerden gelmiş olmaları, çalışma ilişkilerini ve iş gücü piyasasının niteliklerini bilmiyor olmaları ve formel olarak eğitim ve yetkinliklerinin belgelenmesine ya da denkliklerine itimat edilmemesi gibi güçlüklerle de karşılaşmışlardır. Gürgen’in *“Yaşın kaç? Otuz beş. Sen treni kaçırmışsın, hadi dön bakalım. İşe zor kabul ettiriyorsun kendini, nasıl olacak?”* anlatısında olduğu gibi kimi zaman yaşları kimi zaman ise Kızılçam’ın *“Girdik şefin yanına, soruyor işte ‘Sen ne iş yaptın?’, ‘Cep diktim’. ‘Sen ne iş yaptın?’, ‘Ben yaka taktım’. ‘Sen ne iş yaptın?’, ben bilmem ne yaptım. Herkes işi biliyor, eyvah dedim kapının önü adam yığılı koyun seçer gibi seçiyorlar. Beni almayacaklar diye korktum.”* anlatısında olduğu gibi rekabetin yaşandığı iş piyasasında yetkinliklerini ispat etmeleri gereklidir. Dişbudak’ın *“İş arıyorum, bir yerde müdür bana çarpım tablosu sordu. ‘İki kere üç kaç yapar?’ dedi, benim bir tepem attı. ‘Sen benimle dalga mı geçiyorsun?’ dedim, ‘İşe alacaksan al, almayacaksan benim gururumla oynama!’ diye başladım ağlamaya. Lise mezunuyum deyince uyduruyorum sanmış, sonra benden özür diledi ama insan güceniyor. Öyle çocuk gibi, ben neden yalan söyleyeyim?”* anlatısı ile daha olumsuz deneyimlerin de yaşanabildiği anlaşılmaktadır. Bulgaristan Türkleri, bir an önce gelir sağlama amacı ile yetkinliklerine uygunluğunu gözetmeksizin ve bütün kötü muamelelere rağmen, ev sahibi toplum üyelerinin tercih etmeyeceği alt kademe işler de dahil olmak üzere, ilk fırsatlarında istihdama katılırlar (Ciğerci Ulukan, 2008, s.195).

“Biz geldik, sağlık memuru var, hemşiresi var, öğretmeni var. En başta iş bulamadı kimse. Öğretmen gitti kömür taşımaya, gitti siva yapmaya. Her şey

¹² Yerliler ifadesi, katılımcının doğrudan kullandığı şekilde aktarılmıştır.

gittik. Çünkü biz oradan boş elle geldik, paramız yok, pulumuz yok, hiçbir şeyimiz yok.” (Meşe)

“Ben vidanjörde çalışıyordum, yazın sahil boyundan pislik çekiyorduk. Kışın da Karadeniz’e kömür getiriyorduk. Her akşam rüyamda görüyordum böyle benim boğazımı sıkıyorlardı. Sanki böyle beni boğacak gibi, kabuslar görüyordum. Başlıyordum dua okumaya, öyle olunca bırakıyordu beni. Şimdi bile tüylerim diken diken oldu.” (Sahilçamı)

Her şeye rağmen, ekonomik kazanımlarını geride bırakıp başka bir ülkede yeni bir yaşam kurma çabasında olan Bulgaristan Türkleri çareyi yalnızca kendi çabalarına ve emeklerine güvenmekte bulmuştur. Çalışkanlıkları, güçlenmelerini sağlayan bir kaynak olarak daima atıf yaptıkları özelliklerinden biri olsa da bunun nasıl suistimal edildiğini ve yaşamlarına nasıl bir etkisi olduğunu da etkileyici şekilde anlatmaktadırlar:

“Perşembe günü biz bir başladık işe, cumartesi günü akşam beşe kadar bizi salmadılar. İhracata çalışıyoruz ya, mecbur o işi yetiştirmen lazım yoksa ceza ödeyecek. Kapıları kilitleyip mecburi çalıştırıyorlardı. Ruh gibi böyle rüyada mısın neredesin anlamadan çalışıyorsun.” (Fındık)

“Çok sıkıntı çektik ama Allah’a şükür. Biz daha gelir gelmez iş bulduk, deri fabrikasında başladık. Orada kaç sene çalıştım? Bayağı çalıştım ama gece gündüz çalışmak! Sabah bir giriyorduk sekizde, gece ona on ikiye kadar. Pazarları da çalışıyordum, hiç durmak yok. Bir buradan evin kapısından, bir de fabrikanın kapısından!” (Sahilçamı)

“Buraya geldik, ilk anladığımız şey hani kendin yaparsan varsın. Kimse sana hazır bir şey vermez, çalışırsan hakkını alırsın. Biz işten hiç vazgeçmedik. Ne derlerse desinler ne yaparlarsa yapsınlar vazgeçmedik. Çünkü biz çalışmak zorundaydık.” (Sarıçam)

“Çoğu şey zorlamadı da bizi mesailer çok zorladı. Adam ‘Bunun yetişmesi lazım’ diyor, yükleniyor mesaiye. Sabah sekizde iş başı yapıyorsun, gece vardiyasına da kalıyorsun. Sonra ertesi akşam altı buçukta ancak çıkıyorsun mesela.” (Kestane)

Bulgaristan Türklerinin yaşamlarını hızlıca yeniden kurmak için yaptıkları bu fedakârlık Türkiye'deki çalışma yaşamını da derinden etkilemiştir. Tarihsel olarak sermaye ve işçi sınıfı arasındaki doğal gerilim, iş gücünün artışı ile sermaye lehine koşullar yaratır (Castells, 1979; Castles, 2010; Portes, 1981) ve ev sahibi toplum çalışma koşullarındaki olumsuz değişimde çoğu zaman olduğu gibi (Aygüler, Buz ve Güzel, 2021, s.351; Cigerci Ulukan, 2008, s.204) kurbanı suçlama eğilimindedir.

“Biz biraz da para kazanalım diye mesaiye kalmaya başladık. Elde yok, avuçta yok. Para kazanmak istiyor herkes. E iş de çok, ihracat çalışıyoruz o zaman. Biz mesaiye kalmak isteyince yerliler ‘Siz geldiniz bizim de huzurumuzu kaçırdınız!’ dediler. Biz mesaiye kalınca onlar da kalmaz zorunda kalıyorlardı. ‘Bizim rahatımızı da bozdunuz!’ diye hep kızıyorlardı, bağırtıyorlardı bize.” (Fındık)

“Bizim orada bir tane çaycı vardı, ‘Daha dün geldiniz, nasıl yaptınız?’ diyor. ‘E yapacağız be!’ dedim, ‘Gece gündüz çalışıyoruz, kimsenin eve uğradığı yok.’ [...] Kısıkaniyorlardı bizi, dün geldiler evleri var diye. E sen çalış senin de olsun, değil mi?” (Sahilçamı)

Çalışma yaşamı ile bağlantılı bu gerilimlerin kaynaklarından biri de toplumsal cinsiyet ile ilişkilidir. Birçok Balkan ülkesine nispetle daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet ilişkilerine sahip olan Bulgaristan'da (Brunnbauer, 2009) yetişen Bulgaristan Türkleri, iş gücüne ve kamusal yaşama katılımda kadınların aktif rolünü kabul ederler (Todorova, 1993). Ancak Türkiye'de kadınların iş gücüne katılmaları ev sahibi toplum ile aralarında gerilimlere neden olmuştur (Karakılıç, 2007, s.114; Kılıçlı, 2017, s.71; Şencan, 2013, s.140).

“Öyle ‘Siz niye buraya geldiniz?’ diyen olmadı da kazanıyorsun ama nereden kazanıyorsun lafları oldu. Öyle dedikodular çıktı yani, sanki böyle başka işler yapıyorsun da oradan kazanıyorsun gibi. Ama herkes işinde gücünde, öyle insanlar da vardır ama bir iki kişinin şeyini hepimize yapıştırıyorlardı. [...] Bir de kadınlardan bile ‘Siz gelmeden önce biz çalışmazdık, siz geldiniz artık biz de mecbur çalışıyoruz.’ diye kızanlar oldu.” (Fındık)

“Muratlı'da sıra dükkanlar var böyle kahveler falan, akrabalar ‘Onların önünden geçme sakın’ derlerdi. E durağa gideceksin, mecburen geçiyorsun.

Bir de o zamanlar hani erkekler daha kötü bakarlardı, yani hiç görmemiş gibi diyeyim. Biz işten eve, evden işe giderdik.” (Dişbudak)

“Türkiye’de o zaman ‘Kadınları niye çalıştırıyorsunuz!’ diye bize kızılıyordu buranın yerlileri. Bir elin nesi var, iki elin sesi var. Doğru mu? Ama bunun yüzünden Bulgaristan’dan gelen kadınları kötü belleme vardı.” (Kestane)

“Şimdi yerliler ‘Abla keşke öyle arkanızdan konuşmasaymışız da biz de çalışsaymışız’ diyorlar. E biz üç vardiyaysa üç vardiya, ikiyse iki yapıyoruz. Sabaha kadar mesaiye kalınacaksa kalıyoruz ama bunlar arkamızdan kötü konuşuyorlar. Sonra anladılar öyle olmadığını kendilerini düze çıkarıyorlar. Hani ‘Evler oldu da bunlar sanki alın teriyle mi yaptı?’ diyorlardı. E ben gece gündüz işteyim, çocuklarımı görmedim. Çocuklar uyurken bıraktım, uyurken buldum.” (Gürgen)

Katılımcılar, o dönemde bu denli yoğun çalışma temposunun güçlenmelerine ekonomik yönden katkısı olduğunu ancak buna şartların ortaya çıkardığı zorunluluklar nedeniyle katlandıklarını belirtmektedirler. Nitekim ilerleyen yaşlara geldiklerinde herkesin önemli sağlık sorunlarına sahip olmasını bu çalışma koşulları ile ilişkilendirmektedirler:

“Ben girdim fabrikaya, hep on iki saat mesaiydi. Benim bacaklarımda halen problem var, o zaman da öyle şişerdi somun gibi. Sabahları işe zor giderdim. Ben burada yaşayamayacağım diye düşündüm, bayağı da süre alışamadım. Evdekilere ‘Ben burada yaşamak istemiyorum, dönelim’ dedim. Çok zordu yani.” (Dişbudak)

“Bu kadar çalışmak da biraz korkudan. Bir daha nereden iş bulacağım? Nereden para kazanacağım? Ev yapacağız, para lazım. O yüzden de deli gibi çalıştık ama şimdi herkes tedavi görüyor. Kolum kalkmıyor, bu kışın hep iğne yaptırdım tedavi için.” (Fıstıkçamı)

Bütün bu zorlayıcı yaşantılar aslında Bulgaristan Türklerinin yalnızca gelecekteki fiziksel sağlıklarını tehlikeye atmamıştır. Göçün öncesindeki, sırasındaki ve sonrasında bütün zorlayıcı deneyimlerin Bulgaristan Türklerinin ruh sağlığı sorunları açısından önemli bir risk altında olduğunu göstermektedir. 1989 tarihli göçün yaşandığı dönemde Türkiye’nin

sosyal, ekonomik ve politik yönden durumu ve sosyal hizmetlerin bugüne nazaran çok da gelişmemiş olduğu göz önüne alınarak haksız eleştirilerden kaçınmak gereklidir. Ancak insanların bütün bu zorlayıcı deneyimlere rağmen nasıl yalnız bırakılmış olduğunu tarihe not düşmek ve bunlardan sosyal hizmetler sistemimizi güçlendirmek için ders almak da gereklidir.

“Ne psikolojisi? Psikoloji sizin jenerasyonun şeyi [meselesi], biz bilmiyoruz. Sizin sayenizde onu çocuklarımızı yetiştirirken öğrendik. Öyle bir destek asla olmadı, zaten o zaman Türkiye’de de yaygın bir şey değildi. Biz fabrikalara gir, on iki saat çalış, çalışmaktan kafamızı kaldıramadık ki! Bir yandan da o sayede atlattık o dönemi.” (Sarıçam)

“Psikoloji fabrikada! Sabah işe gideceksin ki para kazanacaksın. Acaba beni işten çıkarırlar mı falan diye o yıllarda kamçı sırtımızdan inmedi. Çalış, çalış, çalış. Kapitalizmin çarkına soktular bizi.” (Ladin)

Bulgaristan Türkleri, yaşadıkları zorlukların fiziksel ve ruhsal sağlıklarına etkilerini geç de olsa fark etmişlerdir ancak bundan da önce, özellikle de çalışma koşulları nedeniyle, çocukları ile nitelikli etkileşim kuramadıkları için duydukları üzüntüyü belirtmişlerdir. Kaderli Yapıcı’nın (2008, s.97) tezinde de belirtildiği gibi, genellikle ailenin gelir getirici bir işte çalışabilecek tüm üyeleri istihdama katılmış ve çocukların bakım yükü bir önceki kuşağa devredilmiştir. Katılımcıların anlatıları ise bakım yükünü devretmenin ötesinde çocukları ile etkileşim kurma ve sağlıklı bir ebeveyn çocuk ilişkisi kurma imkânlarının olmadığını belirterek bunun eksikliğinden duydukları üzüntüyü ve pişmanlıklarını belirtirler.

“Şimdi Vişneyle görüşünce o diyecek ‘Anasız babasız, ilgisiz büyüyen çocuktuk’ diye. O kadar kızgın o konuda ama ne yapacaksın, o zaman da para lazım. Biz onlar için yaptık hep bunları. Kimse çocuklarını göremedi, hep mesai hep mesai. Biz altı sene İstanbul’da durduk, çocuklarla annem ilgilendi. Giyimde çalışırdım o zaman, hafta sonları evdeydim o zaman da çocukları parklarda gezdirirdim iyi kötü. Çocukları tamamen ihmal etmiş oldum ama yapacak bir şeyimiz yoktu, mecbur.” (Fıstıkçamı)

“Babam çalışıyor, hanım çalışıyor, annem evde çocuklara bakıyor. Patron sağ olsun yol gösterdi de o zaman bu arsayı aldık, evi yaptık. Çocukları annemle babamla buraya gönderdik, biz İstanbul’da kaldık. Altı sene böyle geçti.” (Sahilçamı)

“Bize haber geldi ‘Dereköy çok kalabalıkmış hiç oraya yönelmeyin direkt Kapıkule’ye gidin’ diye. Hava çok sıcaktı, sürekli de yoldayız. Turgut kırk günlük bebektir, her yeri pişti. Kayınvalidem kudurdu ‘Biz niye geldik? Çocuklarımıza bakılırdı ötede [Bulgaristan’da]’ diye. Sonra ben gelir gelmez çalışmaya başladım, kayınvalidem doktora götürdü. Ben ilgilenemedim bile.” (Kızılçam)

“Çocuklarla vakit geçirmek mümkün değildi ki, hep çalışmak zorundaydık. Başka şansımız yoktu, hayata tutunmak zorundayız.” (Sarıçam)

Başka ülkede yaşamlarını sıfırdan inşa etme çabası ebeveynleri kolay olmayan bir seçim yapmaya zorlamış ve anlatılardan anlaşıldığı gibi tercihlerinin maliyeti beklediklerinden de ağır olmuştur. Zorlayıcı yaşam deneyimlerinin sonraki kuşaklar üzerindeki olumsuz etkisini önlemek için işlevsel aile içi iletişim tarzlarının benimsenmesi ve duygusal olarak erişilebilir olma gibi bazı temel beceriler ile çocuk ve ebeveyn arasında güvenli bağlanma stillerinin geliştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Chokshi, vd., 2023; Greenfeld, Reupert ve Jacobs, 2022; Ngameni vd., 2024; Veronese, Mahamid ve Bdier, 2023).

“Bazıları maddi olarak daha güçlü gelmişler ama öyle olmayanlarda hem anne babalar hem de çocuklar çok sıkıntı çekiyorlar. Yani ablam daha çok yaşadı ama biz de yaşadık. Ablam mesela ‘Okulda herkes börek yerd, ben yiyemezdim.’ der ya da mesela birisi bir şey ikram ettiğinde mutlaka bana da getirirdi hani ‘Sen de tat, bak böyle bir şey varmış.’ derdi. [...] Böyle ‘Sen göçmensin’ diye dışlandığımız çok olmadı ama maddi olarak imkân olmadığı için çok şeyden eksik kaldık. Okulda herkes fotoğraf çekilecekti mesela bir tek ben çekilemedim. Niye? Yok, cebimizde para yok, ona veremeyiz.” (Vişne)

“Bizim insanlarımız bunları yaşamışlar. Oradaki [Bulgaristan’daki] yaşamlarını, her şeylerini bırakıp gelmek zorunda kalmışlar. Burada tekrar hayat kurmaya çalışmışlar. Göç edenlerin çocukları da bu zorlukları yaşamış

yani. Çünkü mesela benim annem de babam da hep çalışmak zorundaydı. Biz ablamla hep yalnızdık. Babamlar bizi hiç okula götürmemiştir mesela, biz hep ablamla giderdik. Onlar çalışmak zorundalardı, o yüzden pek ortalıkta yoklardı.” (Elma)

“Çocukluğumda ailemle ilişkim çok iyiydi desem, hatta vardı desem yalan olur. Sürekli çalıştıkları için göremezdim bile. Mesela ben altı yaşlarındayken bir akrabamızın yanına gittiğimizde bakalım diye albüm çıkartmışlar, ben ‘Benim hiç annemle fotoğrafım yok’ diye ağlamışım. [...] Annem sürekli mesaideydi, onunla az vakit geçirirdik. Bir şey alınacağı zaman annem hep ‘İki üç saat mesai paramla alırım bunu’ diye düşünürdü. Ben çocuk aklımla ‘İhtiyacım yok, almayalım’ derdim ki annem mesai yapmasın da benimle kalsın. Onu almasam daha iyi olur diye düşünürdüm. [...] Mesela okula hiç uzun saçlı gittiğimi hatırlamıyorum, çünkü tarayamıyordum. Annemin de öyle bir zamanı yoktu. O yüzden saçlarım hep kısaydı [gözleri dolarak anlatıyor]. Annem yoktu yani aslında, böyle ilgilenecek ‘Ah çocuğum böyle olsun, şöyle olsun’ diyebilecek şekilde yaşamıyorduk.” (Ayva)

4.1.2.2. Planlı Sömürüden Plansızlığın Sömürüsüne Gündelik Yaşam Deneyimleri

Bulgaristan’da Türklere yönelik asimilasyon politikalarının başladığı 1984’den itibaren Türkiye’nin farklı tarihlerde çeşitli vasıtalarla sürece müdahil olmak için çaba gösterdiği bilinmektedir (Konukman, 1990; Şimşir, 2009). Ancak soydaşlarının haklarını korumaya çalışan ve gerekli olduğu durumlarda da anavatana gelmeleri yönünde çağrılarda bulunan Türkiye’nin Bulgaristan Türklerinin kültürel kimliklerine ve gündelik yaşamlarına ilişkin aslında yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Henüz Türkiye’deki ilk günlerinde karşılaştıkları ve kendileri için beklenmedik olan yemek menüleri Bulgaristan Türkleri için Türkiye’nin aslında kendilerini tanımadığını, kendilerine dair yeterli hazırlıklara sahip olmadığını gösteren ilk emare olarak ifade edilmiştir. Bu ve benzeri örnekler, Türkiye’deki gündelik yaşam deneyimleri hakkında sıklıkla vurgu yaptıkları plansızlığın örnekleridir.

“Gelenlere yemek hazırlıyorlar sınırda, nohut yapmışlar. Biz nohut bilmeyiz. Nohut yemeğini gören yemiyor. Biri sormuş ‘Ya niye bu insanlar yemeklerini yemiyorlar?’ diye. ‘Biz bunu bilmeyiz’ demişler, ‘E ne bilirsiniz siz?’ demiş. ‘Fasulye biliriz’ deyince de ‘Yapın ulan hepsine fasulye’ diye emir vermiş yanındakilere.” (Kızılçam)

“Bizimkiler kahveye bayılır. Annemler çayı Türkiye’ye ilk geldiklerinde içmişler. Sınırdan geçtikten sonra ikram etmişler. Annem hep anlatır, demiş ki ‘Bu sıcakta bir de bunu mu ikram ediyorsunuz? Bu nasıl bir ülke!’ falan diye.” (Şeftali)

Kaderli Yapıcı (2008, s.322) da pirinç pilavı örneği ile benzer bir durumla karşılaşmış ancak buna pek de önem atfetmeyerek Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye ilişkin yüksek beklentilerinin neden olduğu tepki olarak yorumlamıştır. Ancak bu tepkiler yalnızca bir gün sınırda karşılaştıkları yemeklerin niteliğiyle ilgili değil, aslında Türkiye’de birer yabancı olduklarını hissettiren, hatırlatan olaylara karşı ortaya çıkmaktadır.

Bu ‘naif’ hatalardan daha önemlisi ise tez boyunca bahsedilen ve ruh sağlıklarını açıkça tehdit eden zorlayıcı yaşam deneyimlerine rağmen Bulgaristan Türkleri için psikososyal destek amacıyla akut süreçte herhangi bir hizmetin olmamasıdır. Sarıçam’ın “[Psikolog, psikiyatr, sosyal hizmet uzmanı] yok yok, hayır. Hiçbir şey yoktu [sınırdan] sadece gümrükçüler vardı, hatta gümrükçülerle de benim bir olayım var da anlatmayayım o biraz şey...” anlatısı psikososyal destek hizmetlerinin var olmamasının yanı sıra göç yönetiminde rol alan kimi kamu görevlilerinin, Bulgaristan Türklerinin psikososyal iyilik hallerine yeni tehditler de oluşturabildiğini göstermektedir.

Bulgaristan Türkleri, yeniden bir yaşam kurma telaşı sırasında psikososyal ihtiyaçlarının kendileri de farkına varamadıklarını vurgulamaktadırlar. Nitekim bir önceki başlıkta ele alınan psikolojinin ne olduğunu anlamaya fırsatları bile olmadan kendilerini fabrikalarda bulan insanların anlatılarını hatırlamakta yarar vardır. Buna ek olarak, insanları zorlayan şeylerin çalışma koşulları ya da psikososyal destek ihtiyaçları kadar Türkiye’de gündelik yaşamda plansızlığın egemen unsur olması da yer almaktadır. Özlem duydukları meçhul anavatandan beklentileri yüksek olan Bulgaristan Türkleri için barınma ve istihdam gibi en temel alanlarda dahi devletten destek görememenin önemli bir dönüm noktası olduğu

anlaşılmaktadır. Parla (2005; 2006; 2009; 2019) da Bulgaristan’a geri dönüşlerde önemli etkenlerden biri olarak gündelik yaşamın kaotik yapısını vurgulamaktadır.

“Orada [Bulgaristan’da] her şeyi devlet ayarlıyor, herkesin evi var, işi var ama şimdi sen her şeyini bırak Allah uğruna buraya gel, hiçbir şeyin yok. Herkesin orada bir düzeni vardı, hayvanı vardı, evi vardı, her şeyi vardı. Hiç bilmeden bırakıp geliyorsun, bu bizim Türkiye sevgimizden ama biz sandık ki boş yerlere bizi koyacaklar. Öyle gidiyoruz, bizi yazlıklara gönderiyorlar. Tamam sevgi mevgi ama herkes bizi kendi ailesinin içine sokacak hali yok ya! İnsanlar çadırlarda yattılar, okullarda yattılar. E bunun hastası var, yaşlısı var, yatalak hastası var, küçük bebeği var. Hani çoğu kişi geri dönenlere hain dediler, onlara da kızmamak lazım. Neler yaşadıklarını anlamak lazım.” (Meşe)

“Tuttuğumuz evde banyo yoktu, mutfak yoktu. Böyle bir şey dökmüşler tezgâh gibi yapmak için, onun yanında da böyle yalak gibi bir şey yapmışlar. Rahmetli annem bir küçük tüp koydu oraya, bir de arasına perde gerdi. Biri orada yıkıyor, sen burada yemek yapıyorsun. [Gözleri dolarak anlatıyor.] Öyle şartlarda yaşadık yani.” (Sarıçam)

“Kaç kişi kaldık? Aşağı yukarı kırk kişi, yedi aile kaldık iki katlı evde, zor. Babamlar gelirdi, bir çuval ekmek. Nasıl yetecek? [...] Okullara yerleştik, sıraların üstünde yorgan döşek yaptık. Banyo yapacak yer yok, tuvalette yıkıyorsun. Okullar açılacak, kira bulamıyorsun. Yok.” (Kızılçam)

Farklı yönetim biçimlerinde yaşama deneyimi olan Bulgaristan Türkleri, bu plansızlığın nedenlerini, belki de yabancı olduğunu ya da önemsenmediğini hissetmekle baş etmek amacıyla, Türkiye’nin sosyalizmle yönetilmemesine bağlamaktadırlar. Bu çerçevede, sosyalizme planlamacı ve faydalı bir nitelik atfederlerken aslında göçü yaşayan insanların gündelik yaşamda devletin belirleyici ve destekleyici rolüne ne kadar ihtiyaç duyduğunu gösteren önemli anlatılar paylaşmaktadırlar:

“İnsanların durumları iyiydi, her şey devletin ama evdekilerin yüzde sekseni çalışır. Herkesin işi gücü olur, boş insan bulamazsın orada [Bulgaristan’da] sistem iyiymiş yani. Mesela ne bitirmişsin, diyelim ticaret lisesi. Devam

ediyorsan üniversiteye kaydını yapar ama o gelecek yoksa da nerede çalışacaksan işini hazır eder mesleğine göre. Nerede ihtiyaç varsa orada çalışmaya başlarsın, çoğunlukla da zaten yaşadığın yerde sana uygun iş olur. Adam ona göre planlamasını önceden yapıyor zaten. [...] Biz oradan geldik, hayal kırıklığı yaşadık. Burada işin başında kim varsa düzen ona göre, kim kime dum duma.” (Karaçam)

“89’da buraya göç ettiğimizde on sekiz yaşındaydım, liseyi yeni bitirmiştım. Benim için yıkım noktası oldu mesela, hayallerim vardı hani üniversiteye gitmek istiyordum. İyi de bir öğrenciydim, okumak istiyordum. Kapitalist sisteme girdiğimizde bir afalladık, ne yapacağız bilemedik. Öyle bir imkân da yoktu, kimse de yol göstermedi bize.” (Sarıçam)

Deneyimden gelen bilgileri doğrultusunda farklı bir merceklerle gündelik yaşamı tahlil etme imkânı olan Bulgaristan Türkleri için devletin gündelik yaşama müdahil olmaması ve bu denli hâkim plansızlık örüntüsü, toplumsal ilişkilerde de dezavantajlı insanlar aleyhine sömürünün çeşitli biçimlerini mümkün kılan bir ortam yaratmaktadır:

“Biz göçmenler çok saf, temiz kalpli insanlarız. İlk geldiğimiz zaman böyle herkese inanıyorduk. Bize patron öğretti, ‘Burada babanıza bile bir bardak suyu parayla vereceksiniz, burası Türkiye’ dedi. Biz hep Bulgaristan usulü gittik. [...] İnsanlar eşyalarını pazara çıkartmış. Şimdi Bulgaristan’da yirmi leva iyi para, burada yirmi bin deyince insanlara çok para geliyor. Televizyon kaç? Yirmi bine. İyi de sen yirmi bine bir şey alamıyorsun ki! Öyle aldanan çok oldu. İnsanlar oradaki dürüstlüğü burada bulamadı. Sonradan tokadı yiye yiye herkes akıllandı, alıştı.” (Gürgen)

Elbette hiçbir devlet mekanizması kişiler arası ilişkileri düzenleyecek şekilde gündelik yaşama müdahil olamaz ancak göç yaşayan toplulukların ekonomiden barınmaya hemen hemen hiçbir konuda toplumsal yaşamın normlarına dair bilgisi olmayacağı malumdur. Bu çerçevede, göçmen topluluklara finansal okuryazarlık becerileri kazandırmaktan göç yaşayan toplulukların akıbetini takip etmeye, barınma ve istihdam gibi sosyal politikanın temel alanlarında güç eşitsizliğine dayanan olası sömürücü ilişkileri önlemek amacıyla bazı tedbirler alınması gereklidir.

“Yahu ağılı bile kiraya veriyorlardı, millet ahırda yatıyor, kira parası alırlardı. Devlet bize kira yardımı veriyor ya, buradakiler de fırsatçı ‘Devlet size para veriyor zaten’ diye iki katını alıyorlar, sana para kalmıyor yine.”
(Sahilçamı)

Oldukça ilginç ancak bir o kadar da anlaşılır şekilde, yaşadıkları bütün zorluklara rağmen Bulgaristan Türkleri, Meşe'nin *“Biz geldik, tamam ben de başta biraz hayal kırıklığına uğradım ama üç yüz elli bin, dört yüz bin insan geldi. Dünyanın neresine gidersen git, bugün Amerika'ya da gitsen Avrupa'ya da gitsen bu kadar şey yapamaz. Türkiye gibi bir ülke, bize o zaman her şeye rağmen yardımcı oldu. Yemek verdi, doktora hastaneye parasız gittik, bir sene kira yardımı yaptılar.”* anlatısında olduğu gibi devletin kendileri için elinden gelen her şeyi yaptığını ve dünyanın neresinde olursa olsun bu denli büyük bir göç hareketinde devlet kapasitesinin sınırlı olacağını vurgulamaktadırlar. Bu ifadeler, uyum sağlamaya çalışan ve toplum tarafından kabul görmek için çaba sarf eden insanlar için baş etme stratejisi olarak yorumlanabilir. Karaçam'ın *“Burada ne ile karşılaşacağız bilmiyorduk. Hükümet o zaman yardımcı olmaya çalıştı ama kolay iş değil. Hısım akraba hep sahip çıktı sağ olsunlar.”* anlatısı da benzer bir tutumu işaret etmektedir. Kamunun sosyal koruma ve sosyal hizmetlerdeki rolünü aile, akraba ve hemşehri ağlarına devretme çabasında olduğu bir dönemde, Bulgaristan Türkleri de bu anlatıyı benimseyen uyumlu insanlar olmayı tercih etmekteledir.

4.1.2.3. Geçmişe Özlem: *“İnsan doğduğu yeri de unutamıyor!”*

“Yurdunu kaybeden adam için hürriyetin bile bir manası kalmadığını şimdi anlıyorum. İçinde doğduğum, gülüp oynadığım yerlerde benim dilim konuşulmuyor artık. Bir zamanlar, o topraklarda dilimi konuşan insanların ne olduklarını da bilmiyorum. Son fırtına, ağacı devirdi. Bizler, uçurduğu birkaç yaprak, boşlukta yolunu şaşırmış, ümitsiz ve şaşkın, meçhul bir geleceğe doğru, yalpa vurup duruyoruz.”

Cengiz Dağcı (2016)

Dağcı'nın yazdığı bu satırlar ilk kez 1957 yılında yayınlandığında, henüz bu araştırmada konu edinilen 1989 göçünü yaşayanların önemli bir bölümü hayatta dahi değillerdi. Bu etkili betimleme, bireyin kimliğini belirleyen önemli unsurlardan olan mekân üzerindeki kontrol gücünü kaybetmesinin insanlar için ne anlam ifade ettiğini anlamak açısından bir

fırsattır. Yurdunu kaybetmek, bir zamanlar doğduğun ve büyüdüğün mekânlarda varlığını sürdürmenin olanaksız hale gelmesi ne büyük kederdir! Ladin'in *"Oraya gittik, evimizde bir Bulgar ailenin yaşadığını gördüm. Köyün nüfusu yarı yarıya azalmış. Çok kötü hissediyor insan kendini, Allah kimseyi böyle olaylarla karşılaştırmasin."* anlatısı, özlem duyulan geçmişin artık ulaşılamayacak kadar uzakta olmasının zorluğunu göstermektedir.

Freud'un, kayıp yaşayan kişinin, kaybettiği kişiye dair görsellerle bağ kurması şeklinde dikkat çektiği akut süreçteki baş etmeye Volkan (1999) kaybın niteliğinin değiştiği ve çevresel faktörlerin de eklendiği bağlantı nesneleri ve bağlantı fenomeni kavramları ile ek yapmıştır. Volkan'a (1999, s.174) göre; bir şarkı, bir koku ya da bir jest veya mimik bağlantı fenomeni olabilir ve insanın geçmişe dair özlemini canlandırabilecek bir işlev görebilir. Kariyeri boyunca çatışma çözümü ve yerinden edilmiş insanlarla çalışmalar yapan Volkan, *nostalgia* adını verdiği bu fenomenin patolojik ve aynı zamanda yaratıcı olabileceğini vurgulamaktadır. Örneğin Dişbudak için bir iş görüşmesinde kendisinden özgeçmişini istemeleri geçmişe duyduğu özlemi canlandırmaktadır: *"Yeni geldiğimiz zaman iş ararken hemen bizim köylülerin çalıştığı bir fabrikaya gittik, tanıdık diye yardımcı olacaklardı. Müdürle görüşmek için gittim, 'yaz özgeçmişini' dedi. Ben o an duygulandım, bir şeyim yok ki. Ağlamaya başladım."* Bulgaristan Türklerinin anlatılarında bu özlem duygusu fazlasıyla hissedilmektedir:

"Orada zulüm gördük ama sonuçta orada doğduk, orada büyüdük. Orada ilklerimizi yaşadık. Orayı hiçbir zaman unutamıyorsun. Hani maalesef orayı hala vatanın gibi de görebiliyorsun. Bu nasıl bir şey biliyor musun? Hani böyle köksüz ağaç gibi. Ne oraya ait hissediyorsun kendini ne de buraya. [...] Büyüdüğün sokaklar, büyüdüğün okul, gençliğinin geçtiği yerler, her şey değişmiş. Ne oraya aitsin ne de buraya. Oraya gidiyorsun eskiyi bekliyorsun, yok. Ona üzülüyorsun. Buraya geliyorsun, bir hayat kurmaya çalışıyorsun. Ben hala öyleyim hani, oralı mıyım, buralı mıyım?" (Sarıçam)

"Biz geri dönmeyi hiç düşünmedik ama insan doğduğu yeri de unutamıyor. Bir gönlümüz gene orada. Çok şükür vatandaşlığımız var, her şeyimiz var. Kimse de kara gözünün üstünde kara kaşın var demiyor, kimse bir şey demez. Gidiyoruz, geliyoruz." (Kestane)

“Elazığ’da babamın akrabaları vardı, onlar 30’larda gelmişler. Bize çok gelirlerdi ötedeyken, babamla da mektuplaşırlardı. İnan ki dünyanın neresine gitmişler ama oraları hep rüyasında görürmüş. Babam ‘insan doğduğu, büyüdüğü yeri özleyiyor’ derdi. Ben sonradan hak verdim, buraya gelince. Halen rüyalarımda arkadaşlarımı görüp etkileniyorum, hep orada görüyorum kendimi.” (Gürgen)

Özlem duygusu, rüya ve hatırlama arasındaki ilişkiye dair benzer anlatılar literatürde yer almaktadır (Cingöz, 2019; Dişbudak, Akgün ve Balmumcu, 2012; Eklemezler, 2018, s.74). Dişbudak, oğlu Erik ile yaşadığı anıyı paylaşarak Bulgaristan’a ve geçmiş yaşamına dair özlemini içtenlikle dile getirmektedir:

“Geçen A’dan Z’ye Sofya diye bir belgesel seyrettik, çocuğum da buradaydı. Orada gösteriyorlar böyle ne zulümler yapmışlar diye. Oğlum başladığı bize bağarmaya ‘size bu kadar şey yaşatmışlar, siz yine Bulgaristan’a gidip gidip para harcıyorsunuz’ diye. Ben de biliyorum ama insan gene şey yapamıyor. Doğduğun ev, büyüdüğün yer orası, gençliğin orada geçmiş. İnsan özlem duyuyor işte. [...] Ben [göçten sonra] ilk kez gittiğim zaman bayağı duygulanmıştım, ağlamıştım mesela. [...] Şimdi giderken bile köyün adını tabelada gördüğümde halen ağlamaya başlıyorum, duygulanıyor insan.” (Dişbudak)

Sahilçamı’nın ise Bulgaristan’da sahip olduğu köpekleri yıllar sonra Türkiye’de tanınması ve onlarla bağ kurması da içerdiği anlam ile önemli bir anlatı sunmaktadır:

“Bulgaristan’da köpeklerim vardı, birisi buraya getirmiş. Görür görmez tanıdım, ‘bu benim köpeğim’ diye [adamın yanına] gittim. ‘Nereden biliyorsun?’ dedi, ‘Sen getiren adama sor’ dedim. Adam sordu öğrendi, gerçekten de benim köpeğimdi. [...] Bir kez de Bulgaristan’a bayramda el öpmeye gittiğimizde gördüm. Çocuklara ‘bak bu köpek bizimdi’ dedim. Çocuklar kucaklarına aldılar köpeği, sevmeye başladılar. Adam ‘al, ben bakmak istemiyorum’ dedi bize verdi. Biz de aldık, çocuklar kaç zaman ne kadar güzel baktılar.” (Sahilçamı)

Görüşmeler sırasında sıklıkla ikinci kuşakların birinci kuşaklar için, birinci kuşakların ise kendi ebeveynleri için üzüntü duydukları gözlemlenmiş ve tanık olunmuştur. Böylesine zorlayıcı yaşam deneyimlerine sahip olup nasıl hayatta kaldıklarına, yeniden bir yaşam kurduklarına dair hayranlıkları ve minnetleri de anlatılarda görülebilmektedir. Üstelik yaşlılar için mekânın anlamı ve mekândan ayrılmanın olumsuz etkileri birçok araştırmada da vurgulanmaktadır (Esendemir ve Gündüz, 2023; Özmete ve Dinç, 2020).

“Bizim büyüklerimiz, onlar göç zamanında bizim yaşlarımızdaydılar. Şimdi mesela bu evi yapıyorsun, bu arabayı alıyorsun, belirli yatırımların var. Bir akşam saat on ikide gelip sana diyorlar ki her şeyini bırakıyorsun, küçük bir kamyonetle bir bavulla ülkeyi terk ediyorsun. Bir hayata sıfırdan başlıyorsun. Çok büyük darbe, yani bizim annelerimiz babalarımız bu yıkımı yaşadılar. [...] Bir kez hayat tepetaklak oldu, bu yeniden olabilir diye de korkuyorum aslında. Biz geldiğimizde hayata daha yeni adapte oluyorduk, mal mülk bir şey edinmemiştik, okuldan yeni mezun olmuştuk. Şimdi anne babalarımızı daha iyi anlıyorum. O insanlar her şeylerini bırakıp bir bavul alıp başka bir ülkeye gittiler. Kim ister böyle bir şeyi? Kaç yıllık emeği var.” (Sarıçam)

“Orada komşusunu, her şeyini tanıyordu. Buraya geldi, yabancı bir ortam, kimseyi görmüyor. Yaşlılar burayı çok şey olarak görmediler yani. [...] Ben çalışırken bir dayı vardı iş yerinde. Altıncı kattan ev bulmuşlar, kiraya çıkmışlar. ‘Bizi koydular buraya yukarıdan bakıp duruyoruz’ diyordu. Kimse ne selam veriyor ne bir şey diye adam üzülüyordu. Yabancı bir ortama giriyorsun, kimse seni tanımıyor.” (Sahilçamı)

“Yaşlılara çok zor geldi. E biz işe gittik, onları çocuklarla eve kapattık. Ne kadar da olmasa onunla sohbet ediyorsun, bununla sohbet ediyorsun. Eve gelince anlatıyorsun ama o çıkamıyor ki bir yere. Onlara çok zor geldi. Bir de onların daha fazla yaşanmışlıkları var, özlüyorlardı oraları. [...] Köyden gelip apartmanda oturmak çok zor. Biz sevmiyoruz, yaşlılar nasıl sevsin? Onlar evin önünde gezmezlerse, şöyle bir oturup sohbet etmezlerse olmaz. Psikolojik olarak tamamen çöktüler.” (Kızılçam)

“Bulgaristan’da evlerimiz büyüktü. Herkes yolda giderken ‘Bulgaristan’da çok rahattık, iki göz olsun kendimizin olsun’ diye düşünürdü. Kolay bir şey değildi alışmak, bayağı bir süreç yani. Öyle hemen sevdim diyemem, hiç yalan söyleyemem yani. Zaten çoğu insan da döndü yani, özellikle yaşlılara çok zor geldi.” (Dişbudak)

Aidiyet duydukları mekânlardan zorla ayrılmalarının yanı sıra bütün hak ve kazanımlarını terk etmek zorunda kalmaları ve Türkiye’de yaşadıkları statü kayıpları yalnızca yaşlıları değil, tüm aile üyelerini etkilemiştir. Fıstıkçamı’nın *“Vişne ne kadar ağladı öyle ‘eve gidelim, [...] dedeme gidelim, ben oyuncaklarımı istiyorum’ diye. Hani bolluktan yokluğa, bizim orada durumumuz iyiydi.”* anlatısı ekonomik kayıpların aile üzerindeki etkisini etkileyici bir örnekle göstermektedir. Dişbudak da *“Benim babamın özel şoförü vardı mesela. Üç köyün idaresine bakardı, kooperatifin sorumlusuydu. Sırf çocuklarım için deyip o yaşantısını bıraktı, ben babama çok üzülürüm. Geldi buraya, emir altında çalıştı. Bahçıvanlık yaptı, çok zorluk çekti. O da kaderine boyun eğdi bir yerde.”* suçluluk duygusunu da ifade ederek ebeveyninin yaşadığı zorluktan bahsetmiştir. Ayva ise göçün ailesinin ekonomik refahına olumsuz etkisiyle kendi yaşamının da olumsuz etkilediğini ifade etmektedir: *“Annemin babamın daha farklı bir hayat yaşamasını isterdim. Annem babam yani sürekli çalışan, sürekli didinen, işte çocuklarına bir şeyler almak için birçok şeyden feragat etmek zorunda kalan insanlardı. Babamın durumu Bulgaristan’dayken iyiymiş, orada işveren konumundaymış ama burada maddi olarak çok farklı konumdayız. Ben mesela tatil için bir otele ilk kez evlenince, balayında gittim. Ailemle tatile gitme fırsatım hiç olmadı. [...] Farklı bir hayatımız olsun isterdim.”*

Mekânla kurdukları duygusal bağ ve kaybettikleri haklar ve statüler ile bağlantılı özlem duygusunun yanı sıra kadınların kamusal alandaki etkin ve özgür katılımlarına dair özlem birçok katılımcının anlatısında görülmektedir:

“Tabi komünist bir ülkede, kadın erkek ayrımı olmayan bir ülkede yetişmişiz. Kadınlar daha özgürler, daha açık giyiniyorlar, daha serbestler. Biz buraya geldiğimizde bazı olaylar yaşanınca benim için yıkıcı oldu.” (Sarıçam)

“Bizim mesela elbiselerimiz astarsızdı, hani böyle şeffaf gibi. Kimse astarlı giymezdi ama kimse de kimseye bakmazdı. Şu anda bile, git Bulgaristan’a

öyledir ama ben burada kızımı uyarıyorum, ‘bak bu kıyafet mahalleye uymuyor’ diyorum.” (Dişbudak)

“Benzinlikte pompalarda arabalara benzin veriyordum, Allah Allah nasıl bakıyorlar böyle. Ailecek arabadalar, nasıl şaşıyorlar. Bulgaristan’da pompalarda erkek yoktu, her taraf kadındı. Bize gayet normal geliyor ama onlar bize böyle bakıyorlardı, sorsan Trakyalılar.” (Kızılçam)

90’lı yıllarda Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin daha katı ayrımlara sahip olduğu düşünülürse kadınların geçmişe özlem duymaları daha kolay anlaşılabilir. Öyle ki, sadece çalışma yaşamına katılmaları dolayısıyla fabrika işçisi olarak vardiya sisteminde geceleri de kamusal alanda yer almaları haksız ithamlara maruz kalmalarına neden olmuştur. Pek çok araştırma da benzer deneyimler vurgulanmaktadır (Apaydın, 2022, s.107; Durmaz, 2019, s.119; Eklemezler, 2018, s.72; Kümbetoğlu, 1997; Parla, 2007; 2009). Bunların olumsuz etkileri olsa da Bulgaristan Türk’ü kadınların boyun eğmeyerek güçlendikleri bir süreç de vardır ve bu ilerleyen başlıklarda ele alınmıştır. Üstelik bu konuda geçmişe özlem duyanlar yalnızca kadınlar değildir, erkekler de özlem duymaktadır. Bulgaristan Türk’ü erkeklerin de bu konuda gözlemleri, deneyimleri ve düşünceleri önemlidir:

“89’da bir geldik, burada çalışan kadına iyi gözle bakmazlardı. Trakya’da da olsa böyleydi, uygun görmezlerdi. Affedersin hani terbiyesiz, uğursuz bir insan gibi bakıyorlardı. Bunlar böyle ama biz farklı alışmışız. Yolda giden insana kim ne yapsın? Sen namusunla işe gidersin, hiçbir şey olmaz. Ama bizim Türk milletinin kafası başka yerde.” (Meşe)

Kızılçam ve Gürge’nin anlatılarında ise muhtemelen şahit oldukları bazı sosyal sorunlar karşısında, deneyim sahibi oldukları ve farklı bir toplumsal sözleşmeyle devlet-vatandaş arasındaki ilişkilerin düzenlendiği sosyalist rejimin iyi müdahale mekanizmalarına sahip olduğunu düşündükleri, bazı pratiklere özlem duydukları görülmektedir:

“Komşumuzun kızı evlenmişti, eşi lise mezunuydu. Fabrikaya işçi giriyor. Müdür görüyor ki bu çocuk akıllı, ‘Sen üniversite okumak ister misin?’ diyor. O da ‘İsterim’ demiş. Her şeyini fabrika karşılıyor. Gitti, okudu, geldi. Aynı yerde işi hazır. Böyle akıllı çalışan çocukları da bırakmıyorlardı.” (Kızılçam)

“O yıllarda Bulgaristan’da çok rahattık. Herkes işinde gücünde, herkesin parası pulu var. Herkes çalışırdı, muhtarlıktan gelip kontrol ederler. Bir de mesela benim komşum vardı, adam parayı içkiye harcardı. Öyle durumlarda maaşı ona vermezler, karısını çağırıp ona verirlerdi.” (Gürgen)

4.1.2.4. İspat Çabası: “Biz de Türk’üz, biz de Müslümanız!”

Bulgaristan Türkleri için güçsüzleştirici deneyimlerden biri, özlem duydukları meçhul anavatanlarının kendilerine topyekûn kucak açmadığını fark etmeleridir. Etnik ve dini yönden Türk toplumu ile benzerliklerine ve kültürel aidiyetlerine rağmen özellikle göçün hemen ardındaki ilk dönemde karşılaştıkları ayrımcı söylem ve davranışlar, Bulgaristan Türkleri için bugün dahi sesleri titreyerek anlattıkları üzücü hatıralardır:

“Öyle şeyler yaptılar ki, ağladığım bile çok oldu. Ötede [Bulgaristan’da] hep ikinci sınıf insandık, Bulgarlar öndeydi. Buraya geldik, burada da aynı. Bu dünyada hiç yerimiz yokmuş, şimdi bile duygulanıyorum.” (Dişbudak)

“Babam hep ‘Ne bir bayrağım oldu ne bir vatanım oldu. Oraya gittim Türk dendi, buraya geldim Bulgar dendi. Yatacak yerimiz yok, artık Allah nereye sığdırırsa’ der. Bir tarafımız hep buruk böyle.” (Ayva)

“Bize orada Çingene diyorlardı. Türkiye’ye geldik, gavur da dendi Bulgar da dendi. Yani öyle, hiçbir yerden olamadık. [...] Halen Bulgar diyen var bize, yani kaç yıldan beri öğrenemediler. Bulgar vatanını bırakıp niye gelsin? Bulgar’ın ne işi var burada? Biz memleketimiz diye, vatanımız diye geldik. Türklüğümüzü korumak için geldik.” (Kızılçam)

Katılımcıların hemen hiçbiri Türkiye’de kimliklerinin bu denli reddedileceğini tahmin edemediklerini belirtmektelerdir. Türkiye’ye dair kapsamlı bilgileri olmasa da Türk ve Müslüman oldukları için zulme uğrayan ve çareyi anavatana dönmekte bulan Bulgaristan Türkleri için Türkiye’de de “Bulgar”, “dinsiz” ve “gavur” gibi pejoratif ifadelerle karşılaşmak yıkıcı bir deneyim olmuştur. Üstelik Ayva’nın “İstanbul’dayken bir ahşap evin ikinci katında kirada kalıyorduk. Oradaki çocuklara poşete işeyip bağlayıp camdan içeri atıyorlardı. Hani ‘Burada kalmayın, sizi istemiyoruz’ diye. Evi yakmaya bile çalışmışlardı.” anlatısı, söylemin de ötesine geçen bazı deneyimleri göstermektedir.

Görüşmeler sırasında başka katılımcıların da benzer nitelikte bazı deneyimler yaşamış oldukları hissedilmiş olsa da bunları paylaşmayı tercih etmedikleri fark edilmiştir. Öte yandan, bu ayrımcı söylem ve muameleler ile mücadele etmek ve de bunların olumsuz etkileri ile baş etmek Ladin'in "*Psikoloji fabrikada*" ifadesinde olduğu gibi, Bulgaristan Türklerinin kendilerine bırakılmış gibi gözükmetedir:

"Buraya [Türkiye'ye] geldiğimiz ilk zaman bize burada 'Siz Bulgar'sınız, dinsizsiniz' diye şey yapıldı. Hani burada da ikinci sınıf muamelesi görüyorsunuz. Allah'tan hani haklarımızı savunabildik. Ben mesela öyle durumlarda nüfus cüzdanımı çıkartıyorum 'Bu ülke beni vatandaşı olarak kabul etmiş, ben de buranın vatandaşıyım. Aynı haklara sahibiz!' diyorum." (Sarıçam)

"Fabrikada bir gün birisi 'Dün geldiniz, her şeyinizi devlet karşılıyor' dedi. 'Sen biliyor musun, benim dedem Çanakkale'de şehit olmuş. Sen ne demek istiyorsun?' deyince hemen sesini kesti. Kökenimizi bilmeden konuşuyor. 'Bize bir kaşık suyu çok gördüler orada [Bulgaristan'da], biz o yüzden geldik' falan dedim. Ondan sonra bize şey yapmadılar. [...] Çok çalışmak bizi zorlamadı. 'Sen Bulgar'sın', 'Bulgarlar geliyor' falan diye konuşanlar oldu, bizi onlar üzerdi. Bazen göz yumduk, ses çıkarmadık ama biz Türk'üz. Bulgaristan Türk'ü demesi lazım bize. Halen bazıları dikkat etmiyorlar, bazı milletvekilleri bile halen Bulgar diye söylüyor. Belki fark etmiyor, kötü niyetle söylemiyor ama biz hemen alınıyoruz böyle şeylere." (Kestane)

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de yaşadıkları ayrımcılığın önemli nedenlerinden biri de Bulgaristan Türkleri için hayata geçirilen sosyal yardımlara ilişkin toplumdaki algıdır. Kira desteği, eğitim desteği ve benzeri nitelikteki sosyal yardımlar ivedilikle hayata geçirilmiş ve TOKİ vasıtasıyla yapılan konutlarla Bulgaristan Türklerinin konut sahibi olmalarına fırsat tanınmıştır. Bunlar ekonomik refahlarına katkı sağlasa da toplumun bu yardımlara ilişkin bilgisinin ve bilincinin geliştirilmesine yönelik çabaların olmaması, Bulgaristan Türklerinin aleyhine olan güç ilişkilerinde ayrımcı söylemlerle muhatap olmalarına neden olmuştur:

“Ben devletten Allah’a şükür bir kuruş para almadım. Ha konutlar yaptılar ama onu da sonuçta parasız vermediler, herkes ödemeyle aldı. Tabi bir de kura vardı, yüzde üçüne dördüne verildi. Yüzde doksan yedisine verilmedi. Mesela benim yok. Şimdi buradaki arkadaşlara sorsan devlet size evinizi de yaptı, işe de soktu derler. Hiç alakası yok.” (Kayın)

Benzer muameleler ile ikinci kuşak Bulgaristan Türkleri de karşılaşmış ve henüz gelişim dönemlerinde ayrımcılıkla karşılaşmak onlar için kuşkusuz yıkıcı bir deneyim olmuştur. Bulgaristan’da şiddete varan deneyimlere sahip olan ebeveynleri bu zorluklarla baş etmek için becerilere sahip olsalar da kendileri henüz ilköğretim yıllarında belki de farkında bile olmadıkları niteliklerinden ötürü ayrımcılığa uğramış ve bunlarla kendileri baş etmek zorunda kalmıştır:

“Mesela Kuzey Yıldızı küpelerim vardı. Ne olduğunu bilmiyorlar ama haç gibi düşünüp kafalarında beni Hristiyan diye kuruyorlardı. Bir iki ay sonra arkadaş ortamında biri ‘Kiliseye mi gidiyorsun?’ dedi. Hayır neden gideyim yani kiliseye, ben göçmenim ya hemen ‘Aman, bu olsa olsa Hristiyan’dır, gavurdur’ o gözle bakıyorlar. [...] İşte ortaokuldayken, lisedeyken Bulgar muhabbeti vardı bir de. ‘Ben Bulgar değilim, Türk’üm. Sen bana nasıl Bulgar dersin? Biz bunları yaşadık, sen ne yaptın? Sen ne kadar Türk’sen ben de Türk’üm’ derdim, böyle hınçla o zamanlar neler yaşanmış öğrenirdim.” (Ayva)

“Bu insanların zamanında oralara göç eden Türkler olduğunu bilmiyorlar. Yani bilmeyen insanlar da var. Herkes her şeyi bilmeyebilir ama adam halen Bulgar olduğunu düşünüyor yani. Ben artık çoğu zaman düzeltmiyorum insanları.” (Elma)

“Ben ilk defa ilkokulda anladım göçmenliğin ne demek olduğunu. İlkokulda çok başarılı bir öğrenciydim, hocam beni çok severdi. Notlarım hep doksan beş, yüz arasında değişirdi. Bir kez bir arkadaşım, herhalde ondan yüksek not aldım diye kıskanıp beni böyle omzumdan itti ve ‘Sen niye buradasın ki zaten, sen Bulgar değil misin oraya gitsene!’ dedi. Ben hayatımda ilk defa böyle bir şey yaşamıştım. Hani tanışırken insanlar Antepliyim, Düzceliyim falan der ya

ben Bulgaristanlıyız demenin normal olduğunu düşünmüştüm. O zaman ilk defa dışlandığımı hissetmiştim. Bir çocuğun ama öyle düşünebilmesi mümkün değil, muhtemelen ailesinde öyle konuşuluyordu ve o da öyle öğrendi. [...] O zamanlar haberlerde şey çıkıyordu işte Bulgaristan'dan birileri telefonla buradaki insanları arayıp dolandırıyorlarmış. Bana 'Sizinkiler bizimkileri dolandırmış' diyorlardı. Ben de hani gerçekten böyle kuzenim falan birine bir şey yapıyor sandım ama daha kötüsüymiş. Ben göçmen olduğum için sanki Bulgaristan'da yapılan her şeyden ben sorumluymuş gibi bana böyle söylüyorlarmış!' (Şeftali)

Ayva'nın başka bir anlatısı Şeftali'nin anlatısındaki akran zorbalığı kadar önemli bir mesele olan öğretmenlerin ayrımcı tutumlarını göstermesi açısından önemlidir:

"Bir ortama girdiğimizde hemen şivemiz değişir ama okul ortamında ya da çalışma hayatında falan düzeltmeye mecbur kalıyoruz zaten yoksa dalga geçiliyordu. Mesela ben okuldayken salatalığa salatalık demezdim. Çünkü annem de krastavička derdi, öyle öğreniyorsun yani. Suğan mesela, öğretmen 'Öyle denmez, soğan diyeceksin' derdi. Bütün sınıf gülerdi, sonra da böyle kısık sesle söylemeye çalışıyorsun işte her şeyi. Halbuki Türkiye'de bile bölge bölge ne kadar farklı şiveler var ama bir tek bize farklı davranırlardı. [...] Ablam anlatır mesela, defterine tetradka yazmış, Bulgarcada defter demek. Öğretmen bunu görünce 'Sen gavursun' deyip defterlerini çöp kovasına atmış." (Ayva)

Bulgaristan'da kimliklerine yönelen saldırılara direnen ancak sonunda yaşadıkları yerleri terk edip göç etmek zorunda kalan Bulgaristan Türkleri için kimliklerinin Türkiye'de de koşulsuz kabul edilmemesi hiç şüphesiz zorlayıcı deneyimlerdir. Bunların temelinde yer alan önemli nedenlerden birinin, özellikle 90'lı yıllardaki Türk toplumunun toplumsal cinsiyet normları ile sosyalizm altında yetişmiş ve göç sonrasında yaşamlarını yeniden kurarken hanedeki tüm bireylerin emeğinden yararlanmaya ihtiyaç duyan Bulgaristan Türklerinin daha eşitlikçi toplumsal cinsiyet normları arasındaki gerilim olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim kadınların kamusal yaşamın tüm alanlarına katılmaları hem kadınların hem de onlara 'müsaade eden' erkeklerin ayrımcılıkla karşılaşmasına neden olmaktadır:

“Biz önce Gemlik’e gittik, orada pek iş sahası yoktu. Kaynanamın eltisinin zeytinliğine gittik. Aldık çapaları, işe girişeceğiz. Büyük dayıları vardı, aldı çapayı elimden ‘Gitmeyeceksin!’ diye bağıyor. ‘Kadın çalışmaz! Utanmıyor musun bu gencecik gelini işe yollamaya?’ diye babama da bağıyor. Baktım sorun olacak, mecbur kapanmak zorunda kaldım Gemlik’te ama sonra İstanbul’a gidince attım kafamdan.” (Fıstıkçamı)

“Bizim kadınlarımız en başta çalışmaya başladığında tepki göstermişler. E fabrikada çalışıyorlar, mesai saatleri farklı. Gecenin bir yarısı annem dört on iki mesaisinden çıkınca gecenin karanlığında duraktan eve kadar yürümek zorunda kalıyor. Bu bizim orada görülmüş bir şey değil, problem oluyor.” (Şeftali)

Böyle deneyimler Bulgaristan Türklerinin gündelik yaşamlarını inşa ederken kimliklerini ispat çabasına girişmelerine neden olmuştur. Özellikle ikinci kuşak Bulgaristan Türkleri bu çabaların olumsuz etkilerini fazlasıyla hissettiklerini belirtmektedir:

“O kadar baskı yapmışlar ki, hani işte ‘Siz Bulgar’sınız, sizde bunları yapmak ayıp değil’ falan diye. Bulgarlarda böyleymiş, onunla bununla yatıyorlarmış. Sizde de öyle rahatlık var mı diye bana da öyle bakıyorlardı. Okul eteğimden başka eteğim yoktu o yüzden. Buradan giderken saçım açıksa babam balkondan bakardı, ‘Saçını topla! Nereye gidiyorsun sen?’ derdi. [...] Lisedeyken birinin düğünü vardı, makyaj yaptım. Babam ‘Hangi elinle yaptın?’ dedi, ‘Bu elimle’ dedim, elime vurdu. Hani makyaj yapma, dikkat çekme diye. Öyle korumaya çalışıyorlardı.” (Ayva)

“Annem dört yıldır falan psikolojik destek alıyor, artık bastıramadığı şeyler var. ‘Büyük bir şehirden, özgür bir hayattan bir anda Türkiye’ye geldim ve uyum sağlayamadım.’ der hep. Orada çok rahatmış, spor yapabiliyorlar, saat geç oldu diye dertleri yok, hava karardı eve gidelim diye güvenlik dertleri yok. Bu büyük değişim sıkıntı yaratmış. Burada insanlar baskı yapmışlar, hadsizlik yapıp ‘Kaç yaşında annesin, saçın açık olur mu?’ diyorlar mesela. Annem de artık yaşını başını aldı, yoruldu, bunlarla savaşamaz oldu. Aslında sevmiyor ama ‘Yani tamam, kapandım, alın!’ demek için kapattı saçlarını.”

[...] Anneannem halen Müslüman olduğunu ispatlamak için bizim üstümüzde baskı kurar. Erzurumlu ya da Bayburtlunun gözünde biz Müslüman değiliz, onlar bize Bulgar göçmeni deyip geçiyor. Anneannem halen bu baskılarla savaşımaya uğraşıyor oturup Kur'an öğreniyor. İşte mesela bir cemaat olduğunda ilk anneannem gitmeye çalışıyor. Hani 'Bizi artık kabul edin, biz de varız, biz de Türk'üz, biz de Müslümanız falan bunu göstermek için.' (Şeftali)

Şeftali'nin anneannesi ile ilgili bir başka anlatısında ise anneannesinin kimliğini koruma isteği kadar toplumsal ilişkilerde inşa etmeye çalıştığı Türk ve Müslüman kimliğinin zarar görmemesini sağlama çabası da görülmektedir:

"Annemin ismini [...] yapmışlar ama Türkiye'ye gelince Türk ismini geri almışlar. Bir kez çok ısrar edip anneannemin Bulgarca ismini öğrenmiştim ve çok beğenmiştim. Çünkü hani kimsede duymadığım için farklı ve güzel gelmişti. Bir kez o isimle seslendim ama anneannem çok sinirlendi. 'Benim ismim [...], hiç kimseye benden bu şekilde bahsetmeyeceksin!' diye beni uyarmıştı." (Şeftali)

Defne, Şeftali'nin de etkisiyle hem annesinin hem kendisinin bu ispat çabasına girdiğini fark ettiğini ve bugünkü farkındalığı ile deneyimlerini aktarırken insanların hayatlarının her alanında farklılıklarına vurgu yaparak kendilerini dışladıklarını belirtmektedir:

"Annemle babamın öyle namaz, oruç şeyleri yoktu. Annem buraya gelince öğrendi namaz kılmayı, Kur'an okumayı. Mesela annem açıldı orada, elbise giyerdi, şeydi ama biz buraya gelince annem kapandı. [...] Ben de mesela [...] kapalıyım, orada kısa kolluyla bile gezmey, üstüme dar bir şey giymem. Çünkü oradaki insanların kafası öyledir, evlenir evlenmez pardösü giyerler, çember¹³ takarlar. Evli kadın oradan belli olur derler. Gelir gelmez evlenince ben de onların etkisiyle kapandım. [...] Eskiden insanları gözümde çok büyütürmüşüm, mesela burada büyümediğim burada okumadığım için ben Türkçe okumayı doğru dürüst bilemiyordum. Dalga geçerlerdi. Şeftali birinci sınıfa başlayınca onunla ben de öğrendim. [...] Bizde biraz şive var ya,

¹³ Katılımcı burada çember ifadesini başörtüsünü nitelemek amacıyla kullanmaktadır.

bizimle çok dalga geçerlerdi. Öyle patavatsız insanlar vardır ya, mesela gelirdi ‘Ay canım siz de değiştiremediniz konuşmanızı bir türlü’ derdi. Bazen ‘R’leri vurguluyoruz, bazen ‘H’leri yutuyoruz ama yapacak bir şey yok anlaşıyoruz işte. Aynı dili konuşuyoruz aslında.” (Defne)

Türk ve Müslüman kimliklerine ilişkin bunca ispat etme çabalarına rağmen bu kimliklerin kanıtlanması da bazı durumlarda yeterli değildir. Göçün henüz Soğuk Savaş’ın sürdüğü yıllarda yaşanması Bulgaristan Türklerinin Doğu Bloku mensubu bir ülkeden gelen ve Türkiye’de komünizm, sosyalizm fikirlerini yayabilecek insanlar olarak algılanmalarına da neden olmaktadır:

“Babam orada [Bulgaristan’da] komünist parti üyesiydi. Türkiye’ye geçince ilk babamın ismi geçiyor, polisler onu aldılar ilk önce. [...] Süleyman abim de üyeymiş. Onu buraya göndermiyorlar mesela en başta ama o kaçıp bir şekilde geliyor. Buraya geldikten sonra ona kimlik vermediler, öğretmenlik yapmasına da izin vermediler.” (Fıstıkçamı)

Günün sonunda fert olarak müstakilen etnik ve dini kimliğini ispat çabası başarılı olsa ve politik olarak ‘sakıncasız’ olsa da Türkiye’ye gelen her Bulgaristan Türk’ü bir diğerrinin yaptığı eylemin sonucundan etkilenmektedir. Bu toptancı anlayış Bulgaristan Türkleri için gündelik yaşamlarında alışveriş yapmak gibi sıradan meselelerden kolektif kimliğin niteliğine kadar geniş yelpazede bir alana etki etmektedir:

“Eşim de geldi, evlendik. Mesela koltuk alacağız, gittik böyle çok meşhur bir mağaza var o zaman Muratlı’da, ‘Koltuk alacağız.’ dedik. O zaman elden taksitle alma vardı, adam bize vermedi. Şahit [kefil] istedi, ‘Dolandıranlar var, sonra ödemiyorlar.’ dedi. Satmadı bize koltuk.” (Dişbudak)

“Her toplumun içinden bir kişi, iki kişi, üç kişi yanlış insan çıkabilir ama sen bu yanlış insanlardan bütün toplumu karalayamazsın. Almanya’ya git bak, çok başarılı Türkler var ama çok da yaramaz insan var. Şimdi bütün Türkler mi kötü? Biz de öyleyiz!” (Meşe)

Birinci kuşak ve ikinci kuşağın yaşadığı farklı niteliklere sahip ayrımcı pratiklere karşın anlatıların ortaklaşması kolektif kimliğin nasıl inşa edildiğine dair izler ortaya koyarken

bir yandan da kişiler arası ilişkiler üzerindeki belirleyiciliğini göstermektedir. Şeftali, Türkiye’de doğmasına ve ulusötesi göç deneyimine sahip olmamasına rağmen annesinin ‘orada’ ve ‘burada’ olma deneyimlerini kendi kimliğinin bir parçası olarak anlatmaktadır:

“Biz yıllardır çabalıyoruz. Başka ülkeden geldik, tamam ama biz Türk olduğumuz için geldik. Burada yine yabancıyız, yine var olamıyoruz. Hiçbir şekilde kaldıramıyorum. Atalarım kendilerini koruyabilmek için orada [Bulgaristan’da] o kadar çabalamış, Türkiye’ye gelip bu muameleyi görmek benim ağırımaya gidiyor.” (Şeftali)

Geçmişte yaşanan zorlukların yükünü onları doğrudan deneyimlememiş olanlar ve hatta o zorluklar yaşanırken henüz hayatta dahi olmayanlar da paylaşmaktadırlar. Bu zorluklar; ebeveynlerinin zorlayıcı yaşantılardan ne ölçüde etkilendiği, bilinçli ya da bilinçsiz bu deneyimleri ne ölçüde ve nasıl çocuklarına aktardığı, dahil olunan topluluğun zorlayıcı deneyimler ile bağlantılı ritüelleri ve dahil olunan aile ve topluluğun içinde bulundukları toplum nezdindeki kabulü ve etkileşimlerin içerisinde geçtiği sosyal bağlam gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Neyse ki güçsüzleştirici deneyimler miras alınabileceği gibi güç kaynakları ve güçlenme deneyimleri de kuşaklararasıda aktarılabilir (Benovska, 2024; Gillen vd., 2024; Kelstrup ve Carlsson, 2022). Bir sonraki başlıkta Bulgaristan Türklerinin güç kaynakları ve güçlenme deneyimleri ele alınmaktadır.

4.2. BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÜÇ KAYNAKLARI VE GÜÇLENME DENEYİMLERİ

Bu tema, tüm bu zorlayıcı yaşantılar karşısında Bulgaristan Türklerinin güçlenmeyi nasıl başardıkları ve bu süreçteki içsel ve dışsal güç dinamiklerinin neler olabileceği sorusuna yanıt aranması ile ortaya çıkmıştır. Katılımcıların anlatıları büyük ölçüde göç sonrasında Türkiye’deki gündelik yaşam deneyimleri ve dayanışma pratikleri ile kamusal ve ulusötesi alandaki deneyimlerinde ortaklaşmıştır. Bu doğrultuda, üç alt tema oluşturulmuştur. Bunların ilkinde, anavatana kavuşma sevincini, “*Osmanlı torunu, Türk oğlu Türk’üz*” ifadesi ile somutlaşan güç kaynakları, çalışkanlığın bir gurur vesilesi oluşu ve kadın hakları bağlamında kamusal yaşamdaki kazanımlarından vazgeçmemeleri, boyun eğmemeleri ele alınmaktadır. Bütün bu alanların sürekli müzakere edilen ve kanıtlanması gereken sosyal olgular olmasından dolayı makbüllüğün sınırında dans

etmek başlığı tercih edilmiştir. İkinci alt temada ise, Bulgaristan Türklerinin yeniden inşa ettikleri yaşamlarında gerek aile içi gerekse topluluk dayanışmasının güçlenme süreçlerindeki etkileri ele alınmaktadır. Son olarak, Türkiye’de ve Bulgaristan’da kamusal alanda temsil kabiliyeti ve kudreti ile ulusötesi alanda hareketliliğin güçlenme süreçlerindeki etkileri tartışılmaktadır.

4.2.1. Makbullüğün Sınırında Dans Etmek

Bu alt temadaki anlatılar büyük ölçüde göç sonrasında Türkiye’deki yaşam deneyimlerine ilişkin olsa da Bulgaristan Türklerinin kendilerinden bahsederken övgü ile vurguladıkları çalışkan olmaları gibi özelliklerinin Bulgaristan’da yetişmelerinin ve kültürlenmelerinin sonucu olduğunu kabul ederler. Makbullüğün sınırında bazı alanların sürekli müzakere edildiği ve sınırlarının yeniden tanımlandığı bu süreçte, gruplar arası etkileşimle yeni bir kültürlenme sürecinin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede; “Anavatana Kavuşanlar: *‘Osmanlı torunu, Türk oğlu Türk’üz*”, “Gurur Vesilesi: Kalkınmaya Katkı Sunan Çalışkan Muhacirler” ve “Boyun Eğmemeyi Öğrenenler: *‘Annem ve anneannem hayatımda tanıdığım en güçlü kadınlar’*” başlıkları ile üç kategori oluşturulmuştur.

4.2.1.1. Anavatana Kavuşanlar: “*Osmanlı torunu Türk oğlu Türk’üz*”

Meçhule Özlem: *‘Türkiyecilik’* Umudu başlığında ele alındığı gibi, hayal edilen anavatan olarak Türkiye’nin varlığı Bulgaristan Türklerinde oldukça yaygın rastlanan bir anlatıdır (Parla, 2005; Mehmed, 2015, s.169; Korkmaz ve Cingöz-Ulu, 2021, s.2205). Sorunların çözümünde bazen koruyucu bazense kurtarıcı bir imge olarak anavatan hayali kurmanın güçlendirici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, anavatana kavuşmanın da yeni yerleşilen mekânlarda ortaya çıkan sorunların çözümü ya da en azından etkisinin azaltılması açısından önemli bir güç kaynağı olduğu da vurgulanabilir. Örneğin Meşe’nin “*Doğruya doğru, şimdi Türk’üz Müslümanız her şey tamam ama bir fark vardı gene. Başka bir yerden gelmişiz, başka bir sistemden gelmişiz. Bize biraz zor geldi. Ama o milli duygular hepsini yatıştırdı. Mesela bir örnek vereceğim: İlk geldiğimiz 30 Ağustos’ta tanklar geçiyor, askerler geçiyor. Biz bütün göçmenler ağlamaya başladık. Çünkü biz hep Bulgar’ın askerini, tüfeğini gördük. ‘Bu bizim’ diyemezdik, anlıyor musun? Ama burada kendi askerini görüyorsun, tanklar Türk tankı, askerler Türk askeri. Zamanın kaymakamı da bir konuşma yapmıştı ‘Siz böyle demokratik rejimde yaşamaya layıksınız.’ deyince bizim insanlar ağlamaya başladılar. Çok duygusal şeyler.*” anlatısı, gücün kaynağı olarak

duyguların önemini ortaya koymaktadır. Şeftali de Meşe'nin milli bayram ve duyguların güçlendirici etkilerine ilişkin ifadelerini destekleyen ve karşılaştırma imkânı da sunan bir anlatı paylaşmaktadır:

“Anneannem altıncı sınıfta bandoya yazdırdı beni, sırf böyle beni üniforma ile görmek için. Bando da pahalıydı, normalde hiç yapmayacakları şey ama böyle beni ağlaya ağlaya izlerdi. Böyle milli bayramlarda falan ablam bayrak taşırdı, biz hazırlıklar yapardık. Bizi hep ağlayarak izlerdi. Buradaki insanlar önemsemezdi, ‘Of yine geldik’ der gibi halleri olurdu. Yerli insanlar bunların kıymetini bilmezdi ama bizim için çok önemliydi.” (Şeftali)

Hiç kuşkusuz göç eden topluluk için etnik ve dini temelli aidiyetlerinin yerleşilen ülkenin ekseriyeti ile paralel olması, kimliklerini yeniden inşa ederken bir ortaklaşma stratejisi yürütebilmelerine de imkân sağlamaktadır. Etnik ve dini aidiyetlerine yönelik baskının olmadığı bir mekânda huzurla yaşama arzularının da uyum ve kabulü geliştirmek için içten gelen bir güç olarak motivasyon yarattığını söylemek mümkündür.

“Babam yatağa düşene kadar evde namaz kılmazdı. Yatağa düşünce de zaten kırk gün yattı, öldü. Ama hep ağladı, ‘Açın camı, ezan sesini duyayım’ derdi. O günlerde burada olmak çok mutlu etmişti onu.” (Kızılçam)

“Biz Türkiye’yi çok seviyoruz, çok değer veriyoruz. Benim annem kaç yaşından sonra Türkçe öğrendi, anneannem Kur’an okuyabilmek için kaç yaşından sonra Arapça öğrendi. Buraya uyum sağlamak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlar. Buradayız, mutlu mesut yaşıyoruz.” (Şeftali)

Öte yandan, Bulgaristan Türklerinin Osmanlı’nın Balkanlara iskân ettiği Türkler olma nitelikleri yüzyıllar sonra dahi olsa anavatanlarına geri dönen insanlar olarak toplumsal kabul görmelerini mümkün kılan güçlendirici bir unsurdur. Bu, Bulgaristan Türklerinin bireysel ve kolektif kimlik inşalarında sahiplendikleri bir nitelik olduğu kadar toplum ve daha da önemlisi devlet tarafından kabul edilen bir özelliktir. Vatandaşlık haklarından ve kamusal hizmetlerden hızlı ve etkin biçimde yararlandırılmalarının bu ortak miras ile mümkün olduğu söylenebilir.

“Kendimi anne babamın yerine koyduğumda çok kötü hissediyorum. Yeni evlenmişsin, evini yurdunu bırakmışsın, akrabalarını bırakmışsın. Mesela bazı akrabalar gelmiş ama hayal kırıklığına uğramış dönmüşler. Bizimkiler o sevgiyle özlemle geldikleri için hiç geri dönmeyi düşünmemişler. Bir de belli yani, biz Türk’üz. Osmanlı torunu, Türk oğlu Türk’üz. [...] Mesela lisede bir öğretmenim, bana ‘Sen Kayserili misin?’ diye sormuştu. ‘Hayır, Bulgaristan göçmeniyim ama kökenimiz Konya Karamanoğulları, o taraftan bağımız var’ dedim. O da beni o taraflara benzetmişti, yani bize hep olumlu yaklaşmışlardı burada.” (İncir)

“O kimlik çıkınca ne ağlamıştım. Daha dönmek yok! Annem geldi, yalvarıyor ‘Ne olur beni yalnız gönderme, birlikte dönelim’ diye. Allah’ım doğru yolu göster diye çok dua ettim, çocuklar için daha iyi olur diye düşündük. Burada kaldık.” (Kızılçam)

“Bizi daha geldiğimizin ikinci ayında nüfus dairesine çağırdılar, kimlik vermek için. Yani ben ilk geldiğimizde Türkiye’yi o kadar beğenmemiştim, ‘Bilmiyoruz’ dedik. Sonra aldık, çok çabuk çıktı kimliklerimiz.” (Dişbudak)

Sarıçam kimi zaman karşılaştığı ayrımcı tutumlar karşısında vatandaşlık haklarına sahip olmanın güçlendirici etkisini gösteren bir anlatı paylaşmaktadır: *“Buraya geldiğimiz ilk zaman işte bize burada ‘Siz Bulgarsınız, dinsizsiniz’ diye şey yapanlar olurdu. Hani burada da ikinci sınıf insan muamelesi gördük ama Allah’tan hani haklarımızı savunabiliyoruz. Ben mesela öyle durumlarda nüfus cüzdanımı çıkartıp ‘Bu ülke beni vatandaşı olarak kabul etmiş, ben de buranın vatandaşıyım. Aynı haklara sahibiz.’ diyordum.”*. Hissedilen aidiyet ve atfedilen değerler, yaşanan bütün zorluklara rağmen Bulgaristan Türklerinin Türkiye’de yaşamayı tercih etmelerine olanak sağlayacak bir güç olarak değerlendirilebilir. Nitekim Gürgen *“Türkiye gün geçtikçe kötüye gidiyor ama şimdi bile deseler ‘Türkiye mi Bulgaristan mı?’ diye, tabi ki Türkiye.”* ifadesi ile ve Dişbudak da *“Türkiye’ye geldiğime hiç pişman olmadım. Tamam, zorluk yaşadık ama çocuklarımız burada büyüdü. Onlar için de daha iyi oldu. Orada kalsaydık çocuklarımız da bu seviyeye gelemezdi, biz de böyle olamazdık.”* ifadesi ile gücün içsel niteliğine etkili birer örnek sunmuşlardır.

Vatandaşlık hakkı gibi diğer kamusal hizmetlerin de Bulgaristan Türklerinin yararına ivedilikle organize edilmesi bu aidiyeti pekiştirmiş ve güçlendirici bir unsur olmuştur. Bu hizmetler arasında vatandaşlık hakkı, diploma denkliği ve işe yerleştirme gibi uzun vadeli sonuçlar doğuran politika ve programların bulunması, Bulgaristan göçmenlerinin devlet tarafından nasıl algılandığını göstermesi açısından da önemlidir. Öte yandan, Bulgaristan Türklerinin akut kriz dönemini atlattıklarına katkı sunacak beşerî sermayelerini kullanma imkânlarını teslim etmesi açısından da mühimdir.

“Fabrikada çalışırken denklik için de müracaat ettik, öğretmenliğimi verdiler ama ben en başta göreve başlamayı istemedim. Şimdi yabancı bir ülkeden gelmişim, başarabilecek miyim acaba diye düşündüm. Okula da gittik baktık, şartlar çok kötü. Ben Bulgaristan’daki gibi sanmıştım. Baktım ki sınıfta soba var, her yer çamur içinde, sınıflar kalabalık seksen doksan kişi. Sonra geçelim görevimizi yapalım, kendi düzenimizi kurarız, her şeyi iyi ederiz diye düşündük. Var gücümüzle çalıştık.” (Kızılçam)

“Ben orada hayvancılık mezunuydum. Baytar değil, hayvan gelişimi ve verimi diye geçiyordu. Burada ziraat teknisyeni diye geçiyor, denkliği öyle aldık. 89’da geldikten sonra babamla Ankara’ya gidip yaptırmıştık, hemen vermişlerdi. Onun sayesinde elimizi kuvvetli hissetmiştik.” (Dişbudak)

“Bizi Isparta’ya göndermek istediler ama babam evden çıkarken ‘Muhakkak halan uğra, sonra devletin gönderdiği yere gidersin’ demişti. Halamlar da bırakmadılar, sonra babamlar da geldi hep birlikte kalmaya karar verdik. Devlet, gelen insanlar açıkta kalmasın diye ilk düşündükleri şey barınacak yer olmuş. İşte illa ki bir projeleri vardır, bizi oraya göndermek istemişlerdi.” (Ladin)

“Biraz süre geçtikten sonra Türk hükümeti öncelik tanıdı. Öğretmenlere, diploması olanlara hep sahip çıktı. Ben bile mesela orman teknisyeniyim, Malkara’da iş verdiler ama annem babam vardı, aileden kopup gidemedim. Bizim burada yüz hanelik prefabrik ev yaptılar, çekilişle verdiler. Hatta bana da çıkmıştı, para da verdik tabi ama cüzi bir şeydi. Yani devlet bize sahip çıktı, onu söylemek lazım. İmkânlar çerçevesinde her şeyi yaptı.” (Meşe)

Sosyal yardımların akut kriz döneminden itibaren sunulmaya başlanması da Bulgaristan Türklerinin güçlenmelerine önemli katkılar sunmuştur. Psikososyal destek adına kayda değer bir ifade olmasa da birçok katılımcı, tüm maddi kazanımlarını terk ederek geldikleri Türkiye’de bir yıl erzak ve kira yardımı gibi basit ve temel ihtiyaçlarının giderilmesinin kendileri için ne kadar önemli olduğunu sıkça vurgulamıştır:

“Bir sene kira desteği verdiler. Konut çıkana çıktı, çıkmayana da arsa verdiler yine. Öyle yardımlar oldu, erzak da verdiler işte un, şeker falan.”
(Sahilçanı)

“Ben hemen işe başladım, fabrikaya girdim. Orada birisi söyledi, Özal birer çuval un verdi iki ay, kira parası verdi, erzak verdi. Allah razı olsun, o zaman için insanı çok rahatlatan şeylerdi.” (Kestane)

“Devletin bize ne katkısı oldu? Bir yıl boyunca kiramızı ödedi. Kaymakamlıktan o paraları alırdık. Onu da ev sahibimiz söylemişti, işte ‘Böyle bir şey var, siz de alın’ diye. Yoksa haberimiz bile yoktu. Bir de her ay kuru fasulye, un, mercimek, sıvı yağ, şeker falan erzak verilirdi. [...] Kırklareli’nde çadır kent vardı, oradakilere devlet daha büyük katkıda bulundu hani komşulardan falan biliyoruz. Onların yemeklerinden sağlık masraflarına her şeyi devlet yapmıştı.” (Sarıçam)

Bulgaristan Türklerinin anlatılarında ortaklaşan bir başka nokta da Turgut Özal’a duyulan minnet duygusudur. Bulgaristan’da yaşadıkları baskı ve şiddet karşısında koruyucu güce sahip Türkiye imajının yanı sıra Özal’ın soydaş söylemini etkin şekilde kullanması ve Bulgaristan’da yaşananları uluslararası toplumun gündemine getirme çabası ile başarısı takdir edilmektedir. Bununla birlikte, bu minnet duygusu ve elbette devlete karşı makbul sınırının dışına çıkmama çabası özellikle psikososyal desteklere dair hissedilen eksiklerin dile getirilmesinin önüne geçmektedir. Çoğunlukla anavatana kavuşmuş olma coşkusu ile hissedilen bu eksiklikler hasır altı edilmektedir:

“Herkes değişik düşünür ama ben rahmetli Özal’ı çok severim. O olmasaydı kimse almazdı bizi.” (Dişbudak)

“Adam [Turgut Özal] nasıl hazırlık yapsın ki? Öyle yıllar sürmedi ki, iki üç ayın içinde yürüdük biz. Yine yapmaya çalıştılar ama kim olsa kadar olurdu yani. Bir aile değil ki otele yerleştiresin, Bulgaristan’ın yarısı geldi.”
(Kızılçam)

4.2.1.2. Gurur Vesilesi: Kalkınmaya Katkı Sunan Çalışkan Muhacirler

Kalkınma açısından önemli bir faktör olan beşerî sermaye, esasen bilgi, beceri ve bireysel yetenekleri işaret ederek uzmanlaşmış insan kaynağını tarif etmektedir (Özyakışır, 2011, s.53). Chiswick ve Miller (2009) göç etmek zorunda kalan bireylerin köken ülkelerinde aldıkları eğitimin ve sahip oldukları beceriler ile iş deneyimlerinin yerleştikleri ülkelerde işgücü piyasasına girerken kolaylık sağlayacağını belirtmektedir. Bulgaristan Türkleri de Bulgaristan’daki eğitimlerine, deneyimlerine ve disiplinlerine vurgu yaparak Türkiye’ye önemli katkılar sunduklarını düşünmektedirler:

“Bizim gelen nesil eğitilmiş, işe yatkın. Hepsi lise mezunu, herkes işi iki günde kavradı yani. Biz bir bakıma Türkiye’nin iyi zamanında da geldik. 90’lar tam Türkiye’nin sanayileşme zamanı, fabrikalar kuruluyor falan. Bizim insanlarımızın hepsi meslek sahibi olduğu için bütün zorluklara rağmen çalıştılar, iyi adapte oldular. Bizim başarılı olmamızın sebebi çalışmak, çalışmak, çalışmak.” (Meşe)

“Bizim gelen nesil çok eğitilmiş geldi. Mesela biz üç abla kardeş, hepimiz lise mezunuyuz. Ben bazılarını kızırıyordum burada, işte okuma yazma bile bilmeyen insan çoktu. 89’da gelen nesil genç, eğitilmiş, becerikli. Yani bence bunun çok faydası oldu Türkiye’ye.” (Dişbudak)

“Bulgar hükümeti Özal kapıyı açınca çok şaşırdı, herkesin böyle kalacağını düşünmemişlerdi. Özal ‘Bu gelen kişiler Türk, Türk ekonomisine çok faydaları olacak, bizim kalkınmamıza yardımcı olacaklar’ dedi. Gerçekten de öyle oldu. Eğitilmiş takım geldi, herkes çalıştı, işini gücünü yaptı. Türkiye’ye çok katkı sağladık biz.” (Karaçam)

Bulgaristan Türklerinin; eğitim düzeylerinin yüksek olması, çalışkan ve itaatkâr olmaları gibi özellikleri nedeniyle Bursa’da işverenler tarafından tercih edildikleri belirtilmektedir

(Nichols ve Suğur, 2004). Erder (2007, s.59-60) benzer bir eğilimin Trakya bölgesindeki işverenler açısından da geçerli olduğunu aktarmaktadır. İncir *“Biz nereye gitsek bizim insanımız iş bulur. Herhalde komünist rejimde, hani böyle sıkı disiplinle yetiştikleri için oradan gelen bir şey var. Kime sorsanız ‘Bunlar göçmen, bunlar temizdir. Her sabah evinin önünü temizler, çalışkandır, hırsızlık yapmaz, haylazlık yapmaz.’ der. Bizimkiler çalışkan oldukları için çok güzel iz bırakmışlar insanların üzerinde”* anlatısı ile topluluk olarak çalışkanlıklarından gururla bahsetmektedir. Kestane de *“Bizim ailede kaç kişi varsa herkes çalışır. Yedi yaşındaki de yetmiş yaşındaki de ne iş bulursa onu yapardı.”* anlatısı ile çalışkanlıklarını vurgulamaktadır. Türkiye’ye ve Özal hükümetine her zaman minnet duysalar da aslında sahip oldukları her şeyi gerektiğinde niteliklerinden daha düşük işler de olsa çalışmayı kabul ederek kendileri inşa ettiklerini iftiharla anlatırlar:

“Biliyorsunuz biz genel olarak çalışkan insanlarız, zaten eğitilmiş olarak da geldik. Hani şimdi kıyaslama yapmak için söylemiyorum ama anladınız ne demek istediğimi. Sonuçta bizim bu ülkeye çok faydamız oldu, zararımız olmadı. O yüzden biz öyle ‘Geldiğiniz yere gidin’ gibi hakaretler duymadık. Çünkü hepimiz hani çoluk çocuk ekmeğimizi kazanmaya başladık, kimseden bir şey dilenmedik. Çok şükür hem maneviyatımızı hem maddiyatımızı kendimiz sağladık.” (Ladin)

“Biz hiç devletten beklemedik. Onlar yine yaptılar ama herkes işini gücünü yaptı, kendisi çalıştı kazandı. Kimse o iş olsun, bu iş olsun demedi. Herkes özveriyle çalıştı. Mesela ben öğretmenim deyip çalışmamazlık etmedim, otele temizlikçi olarak gittim. Sonra fabrikaya girdim çalıştım. Herkes meslek sahibiydi, kendisini yetiştirmişti ama herkes her şeyde çalıştı.” (Kızılçam)

Kalkınmanın ekonomik boyutuna katkılarının yanı sıra Bulgaristan Türkleri, Türkiye’de gündelik yaşama kültürel olarak da katkı sunduklarını düşünmekteledir. Yavilioğlu (2002, s.62) da kalkınmanın yalnızca iktisadi olmadığını, sosyal ve kültürel alanlarda da ilerici bir değişim anlamına geldiğini belirtmektedir.

“Biz bu ülkeye çok olumlu şeyler getirdik. Mesela Mercedes arabası vardı ama ne garajı vardı, ne çatısı vardı, ne çamaşır asma teli vardı. Böyle bizim oturmayacağımız evlerde oturlardı ama rahatsız değillerdi, kültürleri

öyleydi. Bizden gördükçe evlerini yaptılar, içini dışını boyadılar, bahçelerini yaptılar. Daha temiz, daha ferah, daha güzel oldu. Bunlar çok güzel şeyler.”
(Meşe)

“Biz muhacirler geldikten sonra buradakiler evlerine avlu yapmaya başladılar. ‘Siz geldiniz, biz böyle bir şey görmemiştik’ demişlerdi bize. Biz geldiğimizde öyle kötüydü buralar.” (Kayın)

“Öğretmenler bir kitap istiyor, hani şu kadar para ediyor diye söylüyorlar. Çocukların anneleri kollarında bileziklerle günlerde geziyorlar ama bir kitap almıyorlar. Müdür herkesi çağırdı, ‘Yazıklar olsun size’ dedi. ‘Göçmenler her şeyi alıyorlar, bir de bu insanlara kızarsınız’ dedi. Biz her şeyi çocuklarımız için yaptık ama o dönemde buradakiler çocuklara o kadar kıymet vermiyorlardı.” (Kızılçam)

Son olarak, Meşe, aile kültürü ve kadının aile içindeki konumu açısından dönüştürücü bir anlatı sunmaktadır: *“Emeğin ne kadar faydalı olduğunu da gösterdik biz aslında Anadolu’dan gelen topluluğa. Kadınlara sadece çocuk yapma objesi olarak bakmasınlar, ailenin bir parçası olarak görsünler diye. Mesela biz maaşı alırsak, ben hanımdan bir şey saklamam. Bizim insanların yüzde doksan dokuzu böyledir. Ama burada fabrikada çalışan adam ‘Karıya para verilir mi! En fazla yirmi lira pazar parası veririm, para bende durur’ diyor. Bunlar yanlış şeyler, şimdi hep değişti bunlar.”*

4.2.1.3. Boyun Eğmemeyi Öğrenenler: “Annem ve anneannem hayatımda tanıdığım en güçlü kadınlar”

Günümüzde halen gerek akademik alanda gerekse gündelik yaşamda tartışılan toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcı tutumlar, 90’lar Türkiye’sinde bunu deneyimleyen Bulgaristan Türkleri için kuşkusuz daha kesiftir. Aygüler, Buz ve Güzel’in (2021, s.352) Suriyeliler için avantaj olarak bahsettiği toplumsal cinsiyet meselesi, hem göç edilen köken ülkedeki toplumsal cinsiyet rolleri hem de Türkiye’deki yirmi beş yıllık toplumsal dönüşüm göze alındığında anlaşılabilir. Ancak Bulgaristan Türkleri için komünist rejimde işgücünde ve kamusal yaşamda etkin biçimde yer alan kadınlar (Ciğerci Ulukan, 2008, s.228) için bu kazanımları kaybetme riskinden bahsedilebilir. Nitekim görüşmeler sırasında kadınlar, erkekler ve de ikinci kuşaklar sıklıkla bu konuda yaşadıkları zorlukları vurgulamışlardır.

Ancak esas önemli olan husus, tüm zorluklara rağmen boyun eğmeyen ve güç ilişkilerini değiştiren aktörler haline gelmeleridir.

“Biz çalışıyoruz diye o zaman bize kötü gözle bakılıyordu. Hani kötü kelimeler de duyduk, ‘Kadın çalışır mı?’ diye. Dışlanıyorduk, olduk olmadık dedikodular çıkıyordu. Biz her zaman kendimizi savunmak zorunda kaldık ama nedense hiç çalışmaktan vazgeçmedik. Hani ne derlerse desinler diye düşündük. Sonra biz kazancımızı sağladıkça işte mal mülk olarak bir şeyler edinmeye başladıkça yavaş yavaş onlar da çalışmaya başladılar.” (Sarıçam)

“Biz göç etmeden önce burada kadınlar çalışmazlardı. Çoğu erkek eşini çalıştırmıyordu. Biz gelince gördüler, demek ki hanımlar da çalıştığı zaman daha iyi oluyor. Ondan sonra çalışmaya başladılar.” (Kestane)

“Burada bir kişi çalışırdı, beş altı çocuk var, karısını işe göndermiyor. Bizden gördüler ki çalışınca her şey yapılıyor, şimdi Anadolu’dan gelen genç gelinler gece on ikide birde işe gidiyorlar. Bu ne demek? Bence, biz buraya iyi bir kültür getirmişiz demek.” (Meşe)

Fıstıkçami’nin “Ben yirmi yaşındayken iş aramaya İş Kurumu’na gittim. Fabrikada iş yok, bana diyor ki ‘Yaşlı insana bakar mısın?’, ‘Bakmam’ diyorum. ‘Çocuğa bakar mısın?’, ‘Bakmam’ diyorum. Kadın ‘Sen iş aramıyorsun!’ diye bağırırdı bana. Ben öyle iş istemiyorum ki, fabrikada çalışmak istiyorum.” anlatısı kadınlara çalışma yaşamında biçilen sınırları ve kamu kurumlarında dahi var olan ayrımcı tutumları göstermektedir. Buz (2007, s.45) da farklı ülkelerden Türkiye’ye göç etmiş kadınlarla yaptığı görüşmeleri aktararak erkekler ile kadınların işgücü piyasasına katılım imkânları arasındaki farkı vurgulamaktadır. Ebeveynlerinin yaşadıkları bu zorluklardan dolayı ikinci kuşakların da tepki gösterdiklerini söylemek mümkündür. Literatürde sıklıkla yer aldığı gibi, kadınların kamusal alanda etkin olmaları ve ev içi emek dışında çalışma biçimlerini tercih etmeleri iffetsizlik gibi nahoş iddialar ya da imalar ile engellenmeye çalışılmıştır (Eklemezler ve Adiloğlu, 2021, s.80; Hergüvenç, 2020, s.47-48; Karakılıç, 2007, s.114). Birinci kuşak Bulgaristan Türklerinin anlatılarında olduğu gibi, ikinci kuşaklar da bu boyun eğmeyen tutumların toplumsal yapının dönüşümüne katkı sağladığını hayranlıkla vurgulamışlardır:

“Ben kesinlikle bizimkilerin Türkiye’yi çok etkilediğini düşünüyorum. Kadınların çalışmaya başlaması, kadın haklarını geliştirmiş. Anneannem çok baskın bir kadındı, çünkü yaşayacağı her türlü zorluğu yaşamış yani kadın. Hiç kimseyi önemsememiş, hep çalışmış. E sonra yerli kadınlar da görünce para kazanabildiklerini ‘Bizim de elimiz kolumuz tutuyor, biz de fabrikaya girelim’ demişler. Bir şeyler fark edilmiş onlar sayesinde.” (Şeftali)

“Türkiye’de kadınlar muhacirler geldikten sonra çalışmaya başlamadı tabi ama biraz daha bu süreci hızlandırdıklarını düşünüyorum. Şimdi herkes çalışıyor ama annemlerin zamanında daha azmış. Annemle yengem yol parası vermemek için fabrikaya kadar yürürlermiş ama erken çıkmaları lazım tabi. Arkalarından ‘Kötü kadın! Bu saatte, sabahın köründe işe mi gidilir, nereye gidiyorsunuz?’ diye bağırانlar olurmuş. Duymayıp devam ediyorlar, hep çalıştılar, hiç bırakmadılar. Bu çok büyük bir başarı.” (Ayva)

Annesine ve anneannesine hayranlığını “Annem ve anneannem hayatımda tanıdığım en güçlü kadınlar. Bambaşka bir coğrafyaya gelip yaşamak zorunda kalmışlar ve derler ya öldürmeyen şey güçlendirmiş.” ifadesi ile aktaran Şeftali, Türkiye’ye göç ettikten sonra ikinci kez evlenen ve bu nedenle insanların kötü söylemlerine maruz kalan anneannesinin annesine, teyzesine, teyzesinin kızına ve kendisine başörtüsü takmaları yönünde sürekli baskı yaptığını ifade etmiştir. Bu konu daha önceki “İspat Çabası: “Biz de Türk’üz, biz de Müslümanız!”” başlığında ele alınsa da Şeftali’nin, anneannesinin bu tavrı karşısındaki farkındalığı ve tutumu, boyun eğmemenin yalnızca topluma yönelik değil, kendi kararı dışında her türlü baskıya karşı direnebilme gücünü göstermesi açısından önemlidir.

4.2.2. Aile ve Göçmen Topluluktaki Dayanışma Becerisi

Bu alt temada, Bulgaristan Türklerinin göç sonrasındaki gündelik yaşamlarını yeniden inşa ederken güçlenme kaynakları olarak kümelenen iki kategori halinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede; bakım rollerinin yeniden organize edilmesi ve aile içi dayanışmanın güçlenme süreçlerine etkisi “Bakım Rollerinin Organizasyonu ve Aile Dayanışmanın Etkisi” kategorisinde ve göçmen toplulukların bir arada yaşamalarının ayrımcı tutumlarla karşılaşmama ve kolektif dayanışma pratiklerinin etkisi ise “Yeniden Bir Araya Gelmek: Göçmen Mahalleleri” kategorisinde ele alınmıştır.

4.2.2.1. Bakım Rollerinin Organizasyonu ve Aile İçi Dayanışmanın Etkisi

Katılımcıların anlatıları, göç sonrasındaki en önemli güçlenme kaynaklarından birinin aile içi dayanışma pratikleri olduğunu göstermektedir. Bulgaristan’da iken de geniş aile yapısının muhafaza edilmiş olması, çoğunlukla ailenin erkek üyelerinin kök aileleri ile birlikte gündelik yaşamın organizasyonu ve göçün ardından da bu yapının korunması ve Türkiye’de karşılaşılan zorluklara rağmen aile üyelerinin özveri ile birbirlerinden güç almaları görüşmelerde sıklıkla vurgulanmaktadır:

“Bizim başarıya ulaşmamızın sebebi aile içinde birlik beraberlikti. Çünkü yetişme tarzımız da o. Benim annem çocuklarıma bakardı, ailede geri kalan herkes çalışırdı. Bir de yaşlı ninem vardı, bir tek o çalışmazdı. Herkes ailesine katkıda bulunmak için çalışırdı. Öbür türlü başarıma şansın yok. [...] Ben sıra gelirdi çocuklarımı bir hafta görmezdim. İşten geldikten sonra hanımla giderdik, beton dökerdik, bahçe yapardık, tuğlaları çıkarır kat yapmaya başlardık. Hiç durmazdık, anlıyor musun? Mesainin dışında hep bu işleri yapardık. Sağ olsun annem çocuklarıma bakardı. Sadece benim değil, bizde herkesin böyledir.” (Meşe)

“Biz ailece hepimiz çalıştık. Kaynanalarımızdan Allah razı olsun. Onlar çocuklarımıza baktılar, biz çalıştık insan olduk. Geldiğimizde ‘İkişer bavul, birer tabak, çatal, hadi Türkiye’ye’ diye geldik. Çocuklarımıza bakmasalardı biz bu kadar olamazdık. Bulgaristan’da kanundu yani böyle gençler çalışır kayınvalideler çocuklara bakardı. Kız anası da değil, kayınvalide bakardı.” (Gürgen)

“Biz geldikten sonra annem çok kısa bir süre çalıştı. Sonra benim çocuğum olunca annem ona baktı, biz çalıştık.” (Dişbudak)

İncir’in “Annem babam hep işteydi, bize babaannem baktı mesela. Dedem de çalışıyordu, şoförlük yapardı. Kalabalık bir evin içinde büyüdük. Annemin babamın tek amaçları çalışmaktı, işte ev yapmak hani bizi mağdur etmemek için. Babaannem de sağ olsun hiç eksikliklerini hissettirmede bize, ben öyle bir duygu yaşamadım.” anlatısı da benzer bir niteliğe sahiptir.

Bulgaristan’da kadınların çalışma yaşamına etkin katılımını sağlamak amacıyla kreşlerin yaygın şekilde bulunduğu ve yararlanmalarının teşvik edildiği belirtilmektedir (Ciğerci Ulukan 2008, s.183; Şencan, 2013, s.136). Katılımcılardan hiçbiri kreş hizmetlerinden yararlanmamış olsa da var olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, genellikle aile içi rollerin Bulgaristan’da da büyükanne bakımı ile şekillendiği vurgulanmıştır. Kurtuluş (2023, s.213), Bulgaristan Türklerinin geri dönüş nedenlerini keşfetmeyi amaçladığı araştırmasında, kayınvalideleri Türkiye’ye göç etmemiş olan ve çocuklarının bakımı konusunda destekten yoksun olan ailelerin geri dönmek için önemli bir gerekçeye sahip olduklarını vurgulamaktadır. Kaderli Yapıcı (2008, s.97) da göç sonrasında yaşlıların gündelik yaşamının çocuklara bakım vermek üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Bu imkândan yoksun olan ancak geri dönüşü de tercih etmeyen aileler için ise Defne’nin *“İlk geldiğimizde çalıştım ama sonra bir rahatsızlık geçirdim, eşim çalışmamı istemedi. Evde herkes çalışırdı, bende çocuklara bakardım. Ablamın oğlu vardı, kızı vardı. Üç çocukla evde kaldım, hayatımı onlara adadım.”* anlatısında olduğu gibi aile içindeki roller ailenin refahını gözeterek en verimli şekilde yeniden organize edilmektedir. Apaydın’ın (2022, s.108) araştırmasındaki 90’lı yıllarda fabrikalarda kreş imkânının olduğu ve ablası ile kendisinin bu imkândan yararlandığını belirten bir katılımcının anlatısı Türkiye’de sosyal hizmetlerin dönüşümüne ilişkin önceki tartışmaları hatırlatmaktadır (Atasü Topcuoğlu ve Akbaş, 2009; Şahin Taşgın ve Özel, 2011).

Bakım rollerinin yeniden organizasyonunun yanı sıra aile içi dayanışma pratikleri de Bulgaristan Türklerinin refahlarının hızla artmasına katkı sağlamıştır. Gurur duydukları bir haslet olarak vurgulanan çalışkanlık, aile içi dayanışma becerileri sayesinde somut kazanımlara dönüşmüştür. Sıklıkla; arsa almak, ev yapmak ve kiradan kurtulmak şeklinde takip edilen sistematik Ciğerci Ulukan (2008, s.170) ve Kaderli Yapıcı’nın (2008, s.342-350) araştırmalarında da görülmektedir. Bulgaristan’daki evlerine benzeyen müstakil bir ev sahibi olma isteğinin de bunda katkısı olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Bununla birlikte, ev sahibi olma durumuna atfedilen önem kadar eve nasıl sahip olunduğu ve evin niteliği de önemlidir. Çoğunlukla bir büyük ebeveynin erkek çocukları ve onların oluşturdukları çekirdek ailelerin kolektif emeği ile oluşturulan bu evler, sıklıkla bu geniş aileye mensup her müstakil hane için bir kat tamamlanıncaya kadar peyderpey inşa edilmektedir. Bazı katılımcılar ile bağlantı kurulmasını sağlayan kilit bilgi kaynağı ile

göçmen mahallesindeki gezi sırasında geçen “*Burada insanların kaç çocuğu olduğunu evlerin kat sayısından anlayabilirsin.*” anekdotu, bir arada yaşama halini ve aile içi dayanışmayı göstermektedir. Özetle, Bulgaristan Türklerinin; başardıklarının, hayatlarını yeniden kurabildiklerinin göstergelerinden biri olarak ev sahibi olma durumunu kabul ettikleri ve bu başarının kaynaklarından biri olan aile içi dayanışma pratikleri ifadelerinde görülmektedir:

“Biz beş kardeş geldik buraya. Kalabalık olduğumuz için, bir ailede dört beş kişi çalıştığımız için buraya hemen evi yaptık. Bir başladık, patır patır katları çıktık. [...] Herkes çalıştığını veriyor, öyle tutunduk da yaptık bunları. Yoksa nasıl yapacaksın?” (Kestane)

“Geldik, düzeni kurduk, başladık ev yapmaya. Bir de muhacirlerde kat çıkmak vardır. Yerliler ‘Para olsa göğü delecekler’ derlerdi. Biz kadın erkek beraber çalıştık, yaptık.” (Dişbudak)

“Bizim insanımız iyidir. Herkes başardı, herkes hayatını bir şekilde kurdu. Biz gelir gelmez bir düzen kuralım diye başladık. Anne baba çocuklarla kaldı. Geri kalanımız fabrikalarda çalıştık, hep beraber yardımlaşarak yaptık her şeyimizi.” (Sarıçam)

4.2.2.2. Yeniden Bir Araya Gelmek: Göçmen Mahalleleri

Bulgaristan Türklerinin 1989 göçünün ardından gündelik yaşamlarını yeniden organize etmesinde önemli bir güç kaynağı akraba ve hemşehri dayanışma ağları olmuştur. Devlet tarafından iskân uygulamaları kapsamında yönlendirildikleri mekânlar yerine Bulgaristan Türklerinin çoğunluğu devlet desteklerini de göz ardı ederek akrabalarının yanına gitmeyi tercih etmiştir (Hacıoğlu, 2020; İnginar Kemaloğlu, 2012). Bulgaristan Türklerinin göç birikimi düşünüldüğünde 89’da göç edenlerin 50-51, 68 ya da 78 göçmeni akrabalarının olması olasıdır. Kolukırık (2006, s.4-5) ve Apaydın (2022, s.96) da eski ve yeni dönem göçmenler arasında geleneksel dayanışma ağlarının etkinliğini vurgulamaktadır. Kaderli Yapıcı’nın (2008, s.333) araştırmasındaki anlatılara paralel şekilde, Bulgaristan Türkleri sınırda kendilerini farklı şehirlere yönlendiren görevliler olmasına rağmen akrabalarının oldukları yerlere yerleşme isteklerini görülmektedir:

“Biz İstanbul’a Gaziosmanpaşa’ya geldik ama ilk başta kira bulamadık. İki üç ay akrabaların yanında yaşadık. Genelde öyle akraba yanına gidilir zaten. Sonra onlar kira bulmamıza yardımcı oldular, eşyaları almaya taşımaya hep bize yardımcı oldular.” (Fındık)

“Bizim Kırklareli’nde halamız olduğu için ilk onun yanına gitmek istedik. İğnece de böyle küçük hani çiftlikçilikle uğraşan insanlar var, bize yapacak iş yok tabi. Bir mandıra halamların arkadaşıydı, hemen ilk hafta babamı işe şoför olarak aldırıldılar. Halamlarda bir ay, kırk gün kadar kaldık sonra ev tuttuk ama oradaki evler de böyle kerpiç evler. Biz orayı tuttuk ama hani oturulacak vaziyette değildi, sağ olsun bütün akrabalar bir iki oldular o evi bize oturulacak hale getirdiler.” (Sarıçam)

“Gelince biz Kepez’e gittik, 78’de gelen akrabalar vardı. Önce onlarda kaldık, sonra bizi okuldan yararlandırıldılar. [...] Sonra dayım yardımcı oldu, bizi işe yerleştirdi. Ondan sonra kiraya çıktık. Altı ay falan kaldık orada ama sonra iş imkânı yok diye İstanbul’a geldik.” (Fıstıkçamı)

“Bizim Muratlı’da 78 muhaciri bir halam vardı. Bir de annemin ilk göçlerin başladığı zamandan amcaları vardı. Akraba var, tanıdık var diye Muratlı’ya konduk. Ne yapacaksın, insan nereye gider? Tanıdık olunca iyi olur dedik. [...] Amcamların çatısı vardı, orayı açtı bize. Çatı katı değil ama bildiğin çatı. Bir ay kadar o boş çatıda kaldık biz, babam briketlerle bir göz oda yaptı. [...] Sonra Muratlı’da göçmen konutlarına başvurduk, o çıktı. Evimiz halen duruyor.” (Dişbudak)

“Sınırdan geçtik, kamyonunda bir ailenin daha eşyası vardı. Onları İstanbul’da bıraktık. Anneannemler Orhangazi’de diye oraya gidelim, oraya yerleşelim dediler. [...] Zaten kimsemiz yok, onlardan da ayrı kalmayalım istedi annem.” (Defne)

“Zor, kaç kişi kaldık biz, aşağı yukarı kırk kişi, yedi aile iki katlı evde kaldık. [...] Annemler sonradan gelmişti, dayım onları almaya gitmiş. ‘Ben sizi götüreceğim, onlar iyiler gidince göreceksin korkma’ demiş. Binmişler, gelmişler, biz evde yokuz. Evdekiler koymuşlar bal tavaşını su kaynatıyorlar,

çamaşır yıkayacaklar, herkes duş alacak. Halam annemleri görünce 'Atın çatı katına birkaç tane balya, herkes nerede yer bulursa orada yatsın' demiş. Kalender kadındı, hemen elinde baston 'O onu yapacak, bu bunu yapacak'. E kalabalık, organize ediyordu." (Kızılçam)

Özellikle akut dönemde devlet tarafından sunulması beklenen sosyal hizmetler ve sosyal yardımların akraba ya da hemşehri dayanışma ağlarına devredildiği anlaşılmaktadır. Kurtuluş'un (2023, s.203) doktora tezinde yer alan bir anlatıda, çadır kent koşullarının olumsuzluğu ve iskân ile gönderilmek istenilen yere yerleşmeyi tercih etmemeleri nedeni ile 'O zaman kendi başınızın çaresine bakacaksınız!' tutumuyla karşılaşmışlardır. Bu, daralan sosyal hakların aileye, dayanışma ağlarına ve piyasa devredilmesi kolaycılığının somut örneklerinden biridir. Buna rağmen, sosyal ve beşerî sermayeleri kuvvetli bir topluluk olarak Bulgaristan Türklerinin, akrabaları ve hemşehrileri ile birlikte olmalarının güçlenmeleri açısından etkili bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Bu dayanışma pratiğinin yalnızca eski ve yeni göçmenler arasında değil, 89'da göç etmek zorunda kalan topluluk arasında da öne çıktığı görülmektedir:

"Herkes birbiriyle dayanıştı, paylaştı. Biz öyle paylaşmayı seven insanlarız. Nerede çalışırsın, ne yapıyorsun, kaç para alıyorsun? Biz söyleriz. Kimse kimsenin şeyine göz koymaz, herkes birbirine yardımcı olur." (Meşe)

"Herkes mümkün olduğunca yanında bir göçmen arıyor, ona daha çok sarılıyor. Kilitleniyorsun çünkü ilk başta çevrene güvenemiyorsun, soğuk davranıyorsun." (Karaçam)

Bir arada olma isteğinin zamanla aynı mekânda bulunma isteğine dönüştüğü ve akrabaları olsun ya da olmasın insanlar Bulgaristan'dan göç eden diğer insanların yoğun olduğu mahallelerde yaşamayı tercih ettiği görülmektedir:

*"İstanbul'dan Çorlu'ya geleceğimiz zaman annem 'Niye gidiyoruz?' diye sormuş. Babam da 'Orada göçmenler fazla' demiş, hani daha tanıdık bildik insanlar. Yani mesela Kırcaali ile Rusçuk ya da Varna çok uzak yerler ama yine de aynı şeyleri yaşamış, aynı kültürde doğmuş insanlarla yaşamak daha kuvvetli hissettirmiş. [...] Biz şimdi [***] ablalarla daha farklıyız. [***] abla deyince hemen çıkar, [***] abi deyince hemen çıkar. Bir şey olduğunda*

hemen yardıma koşarız. Herkes aynı evde yaşıyor gibi. Bir yere gidiyoruz mesela anahtar orada, ev sizin. Ne bahçeye ektiğin susuz kalır ne bir şey. Evin havalandırılır, buzdolabına bakılır, bir şey bozuldu mu kontrol edilir. [...] Şu sokakta, mahallede herkes kimin kaç torunu var, kaç çocuğu var her şeyini bilir, yardımına koşar.” (Ayva)

“Çocuklar burada büyüdüler, buranın yüzde doksanı göçmendir. En çok da bizim taraftan, Kuzey Bulgaristan, Dobriç, Silistre, oradan çok insan var burada. Herkes herkesi tanır mı? Tanımaz. Benim köyümden dört beş hane var ama bazı köylerden otuz hane, kırk hane var, bazılarından yüz hane var. Aynı köyden olmasa da örf adetini biliyorsun, kapısını açabiliyorsun, güvendiğin insanlar.” (Meşe)

Ünal (2012, s.59-60) ve Kolukırık'ın (2006, s.7) araştırmalarında da bu isteğin yaygın olduğu görülmektedir. Birinci kuşaklar, göçmen mahallesinde bir arada olmanın sonraki kuşaklar için büyük faydaları olduğuna dair düşüncelerini paylaşmışlardır:

“Bizim çocuklar bu sorunları çok hissetmediler, buraya geldiğimizde küçüklerdi. Burada da ortama alışkınlar, hemen hemen herkes göçmen. Burada okuyan çocukların yüzde sekseni de göçmen olur. Herkes birbirini tanır.” (Kızılçam)

“İstanbul'da kalsaymışız belki öyle sorunlar yaşayabilirmişim ama ben altı yaşındayken buraya gelmişiz. Buranın neredeyse hepsi göçmen insanlar, hatta etrafımızdakilerden bazıları akrabalarımız yani. Diğerleriyle de hikayelerimiz benzer, konuşmalarımız benzer. Herkes oradan zorunluluktan gelmiş, herkes hayat kurma çabası içine girmiş. O yüzden ben burada rahat yaşadım.” (Elma)

“Bize babaannem baktı, biz eve bile girmezdik yani. Mahallede hepimiz dışarıdaydık, top oynardık. Babaannem zorla eve çağırırdı. Kardeşimle böyle kapkara olurduk yazın dışarıda oyun oynamaktan. Bir de mahallede bu tarafta herkes Bulgaristan göçmeniydi, herkes birbirini tanıyordu yani bir yerlerden. Böyle birlikte yaşamak çok güzeldi o yüzden.” (İncir)

Göçün ardından kısa sürede evlenip eşinin yaşadığı semte yerleşen Defne'nin kızı Şeftali, diğer Bulgaristan göçmenleri ile bir arada yaşamanın güçlendirici bir etkisi olduğunu ancak kendisinin bundan mahrum olduğunu üzülenek belirtmektedir: *“Benim etrafımda göçmen arkadaşım çok yok. Orhangazi’de göçmen konutları diye bir yer var ama bizim olduğumuz mahalle oraya çok uzak. Orası küçük bir Bulgaristan adeta ama biz ayrı bir yerde oturduğumuz için ben onun zorluğunu çektim diyebilirim.”*. Şeftali'nin bu anlatısı, hiç kuşkusuz yaşadığı ayrımcılık deneyimlerini diğer Bulgaristan Türkleri ile bir arada olmamalarına bağlamasından kaynaklanmaktadır.

4.2.3. Kamusal ve Ulusötesi Alan Deneyimleri

Bu alt temadaki anlatılar Bulgaristan Türklerinin göç sonrasındaki Türkiye, Bulgaristan ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kamusal ve ulusötesi alan deneyimlerine ilişkindir. Örgütlenme ve politika kabiliyetlerinin yüksek olduğu gözlemlenen Bulgaristan Türkleri gücün bu dışsal dinamiğinden etkili şekilde yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede; *“Türkiye’de Kamusal Alanda Temsil: ‘Yaşananların unutulmaması için çabalyoruz’*”, *“Bulgaristan’da Kamusal Alanda Temsil: ‘Artık bizi temsil eden bir parti var’*” ve *“Avrupa Birliği Vatandaşı Olmanın Avantajları: ‘Artık göçmen olduğum için dışlamıyorlar, kışkırtıyorlar’*” başlıkları ile üç kategori oluşturulmuştur.

4.2.3.1. Türkiye’de Kamusal Alanda Temsil: *“Yaşananların unutulmaması için çabalyoruz”*

Yurtdışında yaşayan vatandaşları üzerinde hakimiyet kuran ve onları kendi amaçları doğrultusunda yönlendiren mukadder devlet tasviri ile sınırsızlaşmış ulus devlet kavramı kullanılmaktadır (Glick Shiller ve Fouron, 1998). Ulusötesi alandaki insan davranışları ise ulusötesi etkileşim ve ulusötesi milliyetçilik kalıpları arasında yapılan tercihlerle fırsat ya da tehdit olarak ortaya çıkabilmektedir (Glick Schiller ve Fouron, 1999). Bulgaristan Türklerinin anlatıları, ulusötesi etkileşimler inşa etmek amacıyla kamusal alanda temsil çabası içinde olduklarını göstermektedir:

“Burada siyaset insanları birbirine kırdırdı, şu anda dernek biraz karışık ama göçmen camiası olarak siyasette iyi durumdayız. [Belediye] Başkanı da başkan yardımcısı da göçmen, her yerde göçmenler var. [...] Yönetecek belediye başkanı her zaman birkaç göçmeni yanında bulundurmak zorunda

kalıyor. Çünkü Avrupa Birliği projelerine hâkim oluyor bizim vatandaşlar, diğer taraftan [Bulgaristan'dan] çalıştığımız insanlar var, partnerler var. E dil falan da bildiğimiz için irtibat kuruyoruz. Mesela benim belediye meclis üyeliği yaptığım zaman Bulgaristan ile çok güzel bağlar kurduk. Kardeş belediye olduk, Bulgaristan'daki camilere destek olduk, çocuk parkları yaptık, iftar yemekleri düzenledik. İşte 23 Nisan'da Bulgaristan'dan ve diğer Balkan ülkelerinden çocuklar davet ediyoruz, onları evlerimizde misafir ediyoruz, gezdiriyoruz. [...] Göçün otuzuncu yılında belediyenin de katkısıyla büyük bir sempozyum yaptık, çok güzel oldu. Bizim göçmen iş adamları da yardımcı oldu. Biz burada bu yaşananların unutulmaması için çabalıyoruz, devamlı anıyoruz, yaşıyoruz. Bizden sonra da genç nesil devam ettirecek.”
(Ladin)

“Bizde herkes eğitilmiş, okumuş. Sizin söylediğiniz Bursa'daki derneğin başkanı da mesela profesör, değil mi? Burada ama bir bölünme oldu. Burada bir eğitimi daha yüksek olanlar var, bir de bizim gibi işçi olanlar var. Onlar kendilerini farklı bir sınıfa soktular, buradaki örgütlenmeye hiç girmiyorlar. [...] Babam on yıl belediye meclis üyeliği yaptı. Bizi, göçmenleri temsilen yaptı bu işi. Hatta şu an bizi [89 göçmenlerini] temsilen ilk defa bir belediye başkan yardımcısı var. Artık sesimizi daha fazla duyurmaya başladık, her alanda daha fazla var oluyoruz.” (İncir)

“Herkes birbirini tanıyor ama çok göçmen var, farklı zamanlarda hep göç olmuş tabi. Mesela bir milletvekili vardı, 78 göçmeniydi. Şimdi de seçilen biri daha var, o da 78 göçmeni mesela bunlar bizi mutlu hissettiriyor.” (Sarıçam)

Bununla birlikte, kamusal alanda temsil çabasının yalnızca kendi toplulukları tarafından değil, genel bir gündem olmasının eksikliğini hisseden Şeftali, “Bugün bütün siyasiler kendi memleketlerini yararına bir şey yapıyor, kendi hemşehrisine bir şey sağlamaya çalışıyor. Ben bir göçmen milletvekilinin çıkıp göçmenler için bir şey söylediğini hatırlamıyorum. Herhangi bir milletvekili ‘Bulgaristan göçmenleri için şunu yapacağız’ dedi mi, ben hiç duymadım.” ifadesiyle kamusal alanda temsil edilme ihtiyacına farklı bir perspektif ile vurgu yapmaktadır. Öte yandan ise Bulgaristan ile süren ekonomik, kültürel ve politik bağlar Faist’in (1998) siyasal sınırları aşan bağları işaret ettiği ulusötesi sosyal

alanlar yaklaşımı açısından etkileyici bir örnektir. Mehmed (2015, s.185) de Bulgaristan Türklerinin yaşamının iki coğrafyada birden sürdüğünü vurgulamaktadır.

“Dedem bize oy kullandırmak için gerekirse zorla kaldırır, götürür. Geçen sefer Kırcaali’ye gittik.” (Elma)

“Ben ilk kez 96 yılında gitmiştim, tabi o yıllarda daha çocuktum bazı şeyleri ayırt edemezdim ama biz her yaz giderdik. Bulgaristan çok hoşumuza giderdi, böyle daha Avrupai, insanlar rahat, geziyoruz falan.” (İncir)

“Bulgaristan’daki evimiz halen duruyor. Babamın evi de kayınpederin evi de duruyor. Hatta buradaki sıkıntılar arttıkça istediğimiz zaman gideriz diye evleri toparlıyoruz.” (Kestane)

Kestane’nin anlatısındaki Bulgaristan’a geri dönme vurgusu, otuz yılı aşkın süre sonra ortaya çıkması ve özellikle sonraki kuşaklarda değişen tutumlara işaret etmesi açısından önemlidir. Halihazırda derinlemesine görüşme gerçekleştirilen ikinci kuşak Bulgaristan Türklerinden ikisinin Londra ve Kırcaali’de yaşamaları, Şeftali gibi henüz Bulgaristan vatandaşlığına sahip olmayanların ise vatandaşlık hakkı için girişimlerde bulunması bu tutumu doğrular niteliktedir. Özetle, Dişbudak ve Purkis (2016, s.386) de Bulgaristan Türklerini ağırlıklı olarak Türkiye’yi anavatan olarak görüp Bulgaristan’da yaşamayı tercih etmeyen bireyler olarak resmederken Türkiye’de son dönemde ekonomik ve sosyal dinamiklerdeki yaşanan dönüşümlerin Bulgaristan Türklerinin bu tutumlarını kaçınılmaz şekilde değiştirdiği gözlemlenmektedir. Bulgaristan’da ya da diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yaşama imkânlarının ve bu imkânların güçlendirici etkilerine dair anlatılar aşağıdaki başlıklarda ele alınmaktadır.

4.2.3.2. Bulgaristan’da Kamusal Alanda Temsil: “Artık bizi temsil eden bir parti var”

1989 göçünün ardından Jivkov hükümetinin düşmesi, yeni kurulan hükümetin azınlık hakları ve diğer sosyal haklar konusunda daha demokratik bir tutum benimsemesi ile Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan’da kamusal alanda temsili, haklarının iade edilmesi ve tazmin hakları gündeme gelmiştir (Koçak ve Baklacioğlu, 2023; Özlem, 2008). Bu durumun Bulgaristan Türklerinin geri dönüşlerinde etkili nedenlerden biri olduğu ifade

edilmektedir (Dayıoğlu, 2005). Kızılcıam “Göçmen dernekleri insan haklarına müracaat etmişler. Ondan sonra Bulgar hükümetine baskı yapılırca birçok şeyden faydalandık çok şükür. Çifte pasaportumuz var, emekli maaşları verilmeye başlandı. Bunlar büyük nimetler.” anlatısı ile bu hakları kazanabilmelerini sağlayan kamusal alandaki çabaları vurgulamaktadır. Katılımcılar arasında Bulgaristan’a geri dönmeyi tercih eden olmasa da Bulgaristan vatandaşlığı nedeniyle sahip oldukları haklar ve bunların niteliğinin gelişmesi amacıyla sergilenen çabalara katkı sağladıklarını söylemek mümkündür:

“Eskiden, 90’ların başında ‘Sofya’ya gideceksin, oradan avukat bulacaksın’ diye zorluyorlardı. Şimdi kalmadı onlar, artık bizi temsil eden bir parti var. Onların çabalarıyla hemen çözüyorsun işini, sadece notere gidip yapıyorsun. Sonra her şeyin hazır.” (Ladin)

“Biz değiştirmedik, bazıları değiştirmişler ama benim pasaportta ismim halen Bulgar olarak geçiyor. Ben de yapabiliyordum de işte başta mahkeme vardı, bayağı bir işlem vardı. Yani prosedür, evrak, masraf, bir sürü şey. Değiştirmeye gerek duymadım.” (Dişbudak)

Bulgaristan Türklerinin haklarının iadesi hususunda en görünür olan düzenleme isimleri ile ilgili tasarrufun kendilerine bırakılmasıdır. Ancak göçün karmaşık doğasını teyit eden isim seçme meselesi, Bulgaristan’dan Türkiye’ye göçün önemli bir gerekçesi olarak sunulan zorla isim değiştirme uygulamalarına rağmen Bulgaristan vatandaşlığını yeniden kazanma aşamasında önemsiz bir detay olarak vurgulanmıştır. Ramadan’ın (2019, s.52) araştırmasında da bazı katılımcıların benzer tutumlara sahip olduğu görülmektedir. Bazı durumlarda ise Dişbudak’ın yukarıdaki anlatısında olduğu gibi, isim değiştirme sürecinin bürokratik engeller ile bilinçli olarak zorlaştırıldığı Hacıoğlu (2012, s.498) tarafından da vurgulanmaktadır. Sahilçamı ve Ayva ise gerek Bulgaristan’da gerekse Avrupa Birliği ülkelerine seyahatleri sırasında ayrımcılıkla karşılaşmamak için Türkçe isimlerini tercih etmediklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede, bu anlatılar, baskı ve ayrımcılıktan kurtulma stratejileri ve onları güçlü hissettiren kazanımlar olarak değerlendirilmektedir:

*“Bulgar ismimi aldım, değiştirmedim. Neden değiştirmedik? [***] mesela, Amerika’ya gitti. Şimdi Bulgar ismi olunca bakıyor, ‘Tamam, geç’ diyor.*

Türk olunca ‘Hop! Dur bakayım’ diyor. [...] O yüzden kimse değiştirmek istemiyor.” (Sahilçamı)

“Bizde herkes Türk ismini geri aldı mesela ama ben almadım. Pasaportumda Bulgar adım var. Çünkü Sofya’da okudum, orada yurttta kaldım. Türk olduğumu bilselerdi odaya içki dökerlerdi, ayık kafayla yapmazlar ama içince ne olacağı belli olmaz.” (Ayva)

Sarıçam’ın anlatısı ise isim değiştirme konusunda yaşananların izini görünür kılmak gibi bambaşka bir baş etme ve güçlenme stratejisini göstermektedir:

“Ben mesela halen Türk adımı almadım, Bulgar ismimi kullanıyorum. Bana ‘Neden almıyorsun?’ diyorlar. Ben hani yaşanan o olayların bir kanıtı olarak kalsın istiyorum ve ölene kadar da değiştirmeyi düşünmüyorum. Hakkım var ama değiştirmeyeceğim. [...] Yaşanan bir şeyi unutabilir misin? Unutulursa tekrar yaşanır. Bazıları yaşananları anlatmaya çekiniyor, niye çekinecektim? Bence tam aksine her şey anlatılmalı, gençlerin de bilmesi lazım. Sonuçta bunlar yaşandı.” (Sarıçam)

Ladin, Türkiye’de olduğu gibi Bulgaristan’da da kamusal alana etkin katılımın önemini vurgulamaktadır. Geçmişte yaşanan olayların unutulmaması için düzenlenen etkinlikleri gururla *“Bizim Hak ve Özgürlükler Hareketi partimiz var orada, onların önderliğinde unutulmuyor bu olaylar. Gündemde tutuluyor. Halen daha anma törenleri yapılıyor.”* ifade etmektedir. Bulgaristan’da kamusal alanda ve politikada elde edilen kazanımların Türkiye’deki ekonomik ve sosyal koşulların değişimi ile birlikte Bulgaristan’a ve diğer Avrupa ülkelerine doğru yeni göç hareketleri doğurduğu da sıklıkla vurgulanmıştır. Bu hareketlerin ortaya çıkması olumsuz koşullar nedeniyle olsa da hareketlilik imkânına sahip olmanın dışsal bir dinamik olarak güçlenmelerine katkısı olduğu düşünülmektedir.

4.2.3.3. Avrupa Birliği Vatandaşı Olmanın Avantajları: “Artık göçmen olduğum için dışlamıyorlar, kıskanıyorlar”

Özellikle birinci kuşak Bulgaristan Türkleri için çok da önemli olmadığı sıkça vurgulanan Bulgaristan vatandaşlığının, yaygın şekilde sonraki kuşakların isteği üzerine edinildiği ve büyük ölçüde de onlar açısından tercih fırsatı sağlaması açısından iyi bir tercih yapıldığı

vurgulanmıştır. Sahilçamı'nın *"Ben olaylardan yirmi yıl sonra gittim, o da küçük kızımın sayesinde. Çifte vatandaş olalım diye o istedi."* anlatısı, tam da Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne üye olmasının ardından ikinci kuşakların tutumunu göstermektedir. Dişbudak da *"Çifte vatandaşlığı bile sekiz sene sonra aldım, hemen öyle vatandaş olmadım ama şimdi iyi ki almışım diyorum. Çocuğum gitti oralarda çalışıyor."* ifadesi ile aslında eşinin kök ailesi Bulgaristan'da yaşamaya devam ettiğinden ulusötesi alanda hareketliliğin kolaylaşması amacıyla vatandaşlık hakkından yararlandığını belirtirken mevcut durumda sunduğu imkânlar ile bugün çocuğunun bir Avrupa ülkesinde refah içinde yaşamasını bu kararın doğruluğu ile ilişkilendirmektedir. Halihazırda Bulgaristan vatandaşlığı olmayan Defne'nin kızı Şeftali ise *"Annem hiç Türkiye'den giderim demedi, burada işler kızışana kadar da hiçbir zaman vatandaşlık almaya falan niyet etmemiştik. Babam zaten inanılmaz karşı bu duruma, 'Ben Türk'üm, Türkiye'de kalırım' diyor. Sadece annemle ben başvurduk."* ifadesi ile bu durumun nasıl bir avantaj olarak algılandığını göstermektedir. Öte yandan, Brunarska ve Ivlevs (2024, s.12) ailesi zorunlu göç deneyimine sahip olan sonraki kuşakların göç etme konusunda daha cüretkâr olabildiğini belirtmektedir.

Tunalı (2016, s.177-178), Bulgaristan Türkleri için Avrupa Birliği vatandaşı olmanın ilk yıllarda görece önemsiz bir konumda olduğunu ve bu tutumun son yıllarda değiştiğini göstermektedir. Literatürdeki birçok araştırmada (Seçmez ve İlhan, 2022; Cansız, 2021, s.151-153) da katılımcıların anlatıları ile paralel anlatılar yer almaktadır:

"Şu anda Bulgaristan pasaportu çok değerli, Avrupa Birliği üyesi ya Bulgaristan. E bizim buradaki durumlar şu an maalesef kötüye gidiyor. Bizim ailelerin çocukları, hepsi yurtdışına gitmeye çalışıyorlar. [...] O yıllarda annelerimizin babalarımızın yaşadıkları çok zormuş ama şimdi oranın vatandaşlığına sahip olmamız bizim için bir artı oldu. Çok değerli şu an. [...] Belki de göçmenlik alnımıza yazılmış, bu insanlar otuz yıl önce gelmiş buraya. Şimdi gene Avrupa'ya gitmeye çalışıyoruz." (İncir)

"Ben çevremdeki insanlara hep aklım erdiğince yardım etmeye çalışırım. Ondan beni çok kişi arar sorar. Bak şimdi günde beni kaç kişi arıyor biliyor musun 'Nasıl vatandaş olurum, nasıl gidebilirim?' diye. Bizim gençlerde herkes bir yol arıyor ama Türkiye'yi sevmekten değil, ekonomik şartlar kötüye gidiyor." (Meşe)

“Biz çifte vatandaş olduğumuz için uğraşmıyoruz vize mize öyle şeylerle, şimdi çocuklar şanslı, torunlar bile çok şanslı. İstedikleri zaman Avrupa’ya gidiyorlar. Çevreden duyuyoruz bizim 50’lerde 70’lerde gelenler bir sürü para döküyorlar, vatandaş olmaya çalışıyorlar. Onların da çocukları istiyormuş.” (Kızılçam)

“Benim kızlar mesela bacanağımın çocuklarıyla toplanıp Yunanistan’a günübirlik denize gidiyorlar. Burada onların yaşındaki yeni üniversite bitiren çocuk hangi parayla nasıl gidecek? Zor, ırgat gibi çalışması lazım! Çalışsa da gidemez!” (Kestane)

Anlatılarda açıkça görüldüğü üzere, Avrupa Birliği vatandaşı olma çoğunlukla ekonomik refahla ilişkilendirilmektedir. Tunalı (2018, s.135) ise Bulgaristan Türklerinin etnik ve ulusal aidiyetleri ile Avrupa Birliği’nin sivil değerleri arasındaki etkileşimi Bulgaristan Türklerinin kazanımı olarak değerlendirmektedir. Avrupa Birliği’nin ürettiği refahtan Bulgaristan Türklerinin aldıkları payı nasıl algıladıklarını yıllara göre tartışır ve özellikle ilk dönemlerde hiç de cazip olmayan Avrupa ülkelerinde yaşama tercihinin günümüzde Şeftali’nin *“Arkadaşlarım artık göçmen olduğum için dışlamıyorlar, kısıkanıyorlar. Artık iş buraya geldi, erkek arkadaşlarım esprisine ‘Şeftali lütfen evlenelim’ diyorlar.”* Anlatısı ile görülen ayrımcı söylem ve pratikleri dönüştürücü etkisi önemlidir. Bu güçlendirici etki, Bulgaristan Türklerinin neredeyse istedikleri anda Avrupa’da bir refah ülkesinde ikamet edebilir hale gelme imkânını yaratan Avrupa Birliği vatandaşlığı sayesinde mümkün olmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, Bulgaristan Türklerinin 1989 tarihli göçü örneğinde göç ve göçle bağlantılı zorlayıcı yaşam deneyimlerinin bireyleri doğrudan ve dolaylı olarak nasıl etkilediğini keşfetmeye çalışan bu araştırmanın sonuçları ve ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda geliştirilen öneriler yer almaktadır.

ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Bu araştırma, zorlayıcı yaşam deneyimi olarak göçün yalnızca onu doğrudan yaşayanları değil, sonraki kuşakları da etkilediği düşüncesi ile göçmen kimliğine sahip olmayı anlama gereksiniminin bir ürünüdür. Elde edilen bilgiler; fiziksel, psikolojik, sosyal, kültürel, duygusal, tinsel, ekonomik ve politik boyutlarda aileleri, toplulukları, ulusal toplum ve ulusötesi alanda insanları güçsüzleştiren ve güçlenmelerini sağlayan içsel ve dışsal dinamiklerin etkileşimlerini çok boyutlu analiz etmeyi sağlayan güçlenme yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Veriler; Ankara, İstanbul ve Tekirdağ'da ikamet eden katılımcılar ile yüz yüze, Bursa, Kırcaali ve Londra'da ikamet eden katılımcılar ile Zoom aracılığıyla çevrimiçi olmak üzere otuz üç Bulgaristan Türk'ü ile yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın geçerli ve güvenilir niteliğini geliştirme amacıyla katılımcı gözlem tekniğinden de yararlanılmıştır. Bu çerçevede; Ankara, Bursa, İstanbul ve Tekirdağ illerinde Bulgaristan Türkleri tarafından düzenlenen bilimsel ve kültürel nitelikteki toplantılara, önemli günlere ilişkin kutlama veya anma törenlerine iştirak edilmiş ve Göçmen Konutları gibi özel yapılarda ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları mekânlarda etkileşimleri gözlemlene ve 'içeriden' bakışla anlam geliştirmek mümkün olmuştur. Araştırma sürecinde yanıt aranan sorular; göç ve göçle bağlantılı zor yaşam deneyimlerinin birinci ve ikinci kuşak Bulgaristan Türklerini nasıl etkilediği ve güçsüzleşmelerine neden olan ve güçlenmelerine kaynaklık eden içsel ve dışsal unsurların neler olduğu idi. Bu amaçlar doğrultusunda iki ana tema, beş alt tema ve on beş kategori ortaya çıkmıştır. Bu başlıkta, araştırmanın ulaştığı temel sonuçlar yer almaktadır.

Yapılan çözümlemeler, kimliğin, Bauman'ın (2017) vurgusu ile kimliğin akışkanlığının, göçü ortaya çıkaran sosyal bağlamdaki dönüşümleri ve göçle bağlantılı ortaya çıkan yeni sosyal bağlamların içerisindeki etkileşimleri anlamlandırmada merkezi kavram olduğunu

göstermektedir. Kimliğe atfedilen değerin güç ilişkileri bağlamında insan ömrünü de aşan nitelikte sosyal bağlam içerisindeki değişimi ve dönüşümünün, bireyin kendine atfettiği değeri ve anlamı etkileyip ben imgesini değersizleştirebileceği görülmektedir. Bireyin doğuştan getirdiği kimi özellikler ve mensubiyeti itibarıyla benimsediği kimi değerlere daha geniş toplumsal düzeylerde değersizlik atfedilmesi, bunlardan ötürü ayrımcılığa maruz bırakılması, ötekileştirilmesi ve zorunlu göçe tabi tutulacak kadar toplumun dışına konumlandırılması kuşkusuz güçsüzleştirici deneyimlerdir. Buna rağmen, bu deneyimleri yaşayan herkesin aynı şekilde ve aynı düzeyde etkilenmediği de anlaşılmaktadır. Örneğin kimileri için Türk olmanın bedeli daha ağır olurken kimileri için ise Türkiyecilik o kadar da arzu edilen bir çözüm değildir. Buna rağmen, zorlayıcı yaşam deneyimlerinin herkes üzerinde güvenli kimliğin kaybı, dünyanın iyiliğine ve kişisel değere ilişkin inancın kaybı gibi güçsüzleştirici ve adilane muhakeme yürütme yeteneği ve asla pes etmeme davranışı gibi güçlendirici niteliklerde ortaklaştıkları anlaşılmaktadır. Bunların kolektif zorlayıcı deneyimler sonrası yaygın görülen yansımalar olduğu vurgulanmaktadır (Alexander vd., 2004; Hamburger, Hancheva ve Volkan, 2021; Hamburger vd., 2019). Şüphesiz bunlar göçün ardından ne orali ne de buralı olamama halinden de etkilenmektedir. Nitekim Türk ve Müslüman kimlikleri Bulgaristan'da zamanla nasıl güvensiz hale geldi ise, Türkiye'de bu kimliklere sahip olmaları için 'yeterli' kişisel değere sahip olup olmadıkları da sürekli sorgulanmıştır. Öte yandan, sağlam temeller üzerine inşa olduğunu düşündükleri inanç sistemlerinin altüst olması, değerlerin, ideallerin ve nihayetinde de kimliğin yeniden tanımlanmasını olanaklı kılmaktadır (Herman, 2020). Bu, bir anlamda adilane muhakeme yürütme yetenek ve azminin çıkış noktası olarak, zorlayıcı deneyimlerden öz farkındalık ve eleştirel bilinç kapasitesini geliştirerek güçlenmenin sonucu olabilir (Freire, 2013; Lee, 2001; Riger, 1993; Smith, 2008; Thompson, 2003; Turner ve Maschi, 2015). Aşırı bağımsızlık ve yardım arama davranışından kaçınma literatürde zorlayıcı deneyimler karşısında sıklıkla karşılaşılan bir yanıt olmasına rağmen (Herman, 2020) Bulgaristan Türklerinin birlikte iyileşmeyi, kolektif güç ile güçlenme deneyimlerine sahip olduğu görülmektedir. Aile içi dayanışma pratiklerinden toplumsal örgütlenmeye kadar geniş yelpazede güçlenmelerini mümkün kılan asla pes etmeme tutumu baskındır. Son tahlilde, zorlayıcı yaşam deneyimlerini sonraki kuşaklara aktarmak için bilinçli bir çaba olmasa da kolektif kimliğin ve kolektif eylemin hafızaları daima beslediğini ve neyse ki bunun güçsüzleştirici değil güçlendirici olduğu söylenebilir.

ÖNERİLER

Bu araştırma, süregelen hale gelen sosyal sorunların kuşaklar arasında aktarılabilirliğini ortaya koyması, üreteceği bilimsel bilgi ile ötekileştirilen ve dünya genelinde insandışı varlıklarmış gibi muamele edilen göçmenlere yönelik hizmet önerileri sunması ve sosyal politikalara dair değerlendirmeler barındırması bakımından yalnızca inceleme değil, bir değişim ortaya çıkarma amacı da taşımaktadır. Bu amaçlar, sosyal gerçekliğin çok boyutlu bir bağlamda olduğunu kabul eden, güç ilişkilerini analiz etmeyi ve eleştirel bilincin gelişmesini teşvik ederek güçlenmeyi ve sosyal değişimi amaçlayan güçlenme yaklaşımı ile uyumludur. Bu çerçevede, araştırmanın sonuçlarına dayanarak birtakım öneriler geliştirilmiştir.

Sosyal hizmet uygulamalarına ilişkin öneriler

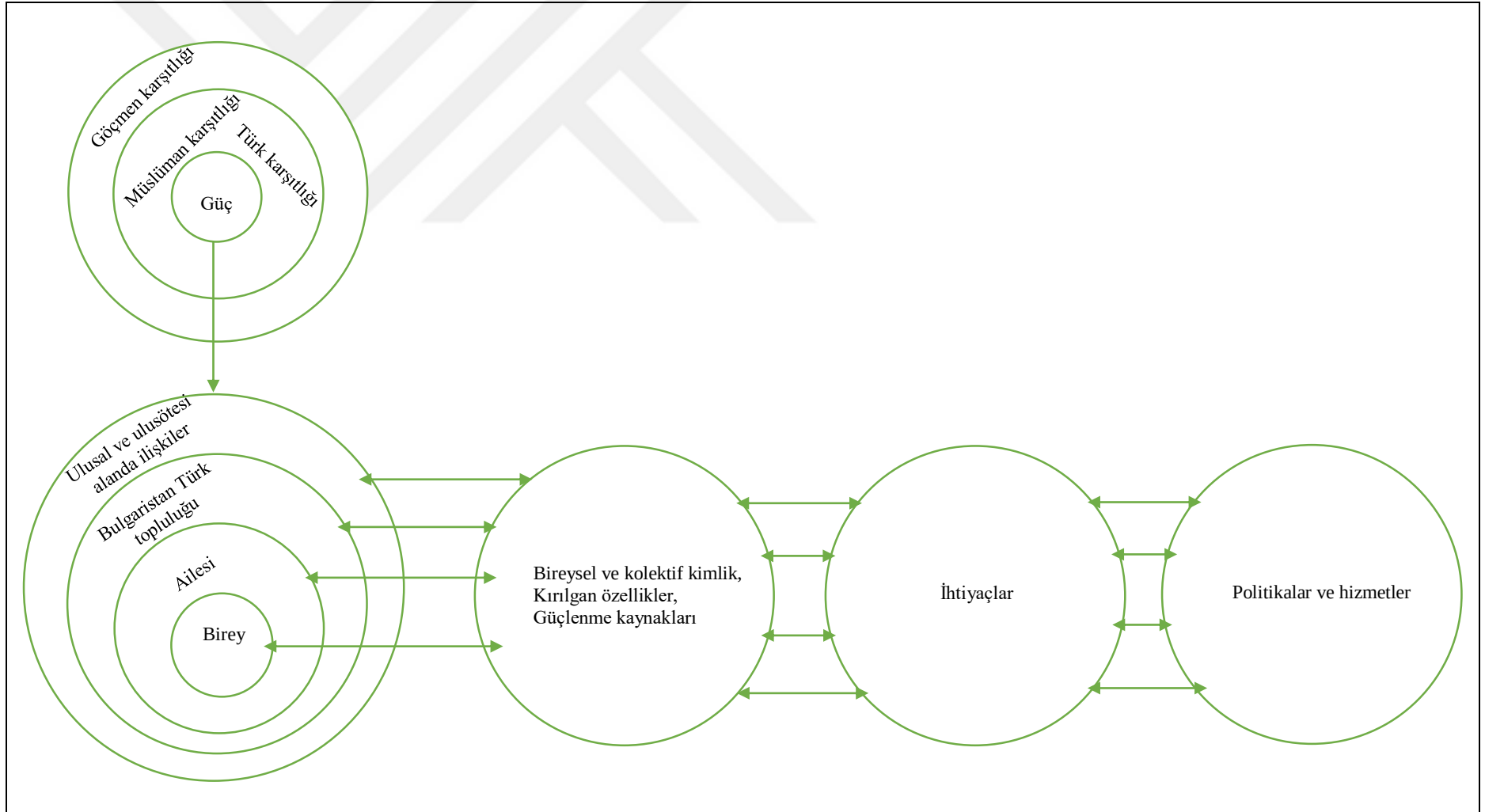
Bulgaristan Türklerinin 1989 tarihli Türkiye göçü örneğinde, zor yaşam deneyimlerinin bireyleri doğrudan ve dolaylı olarak nasıl etkilediği ve bu etkilerin bireyleri, aileleri, toplulukları ve toplumu nasıl dönüştürdüğünü keşfetmeyi amaçlayan bu araştırmada, göç fenomenine ilişkin derinlikli bir kavrayış kazanılması amaçlanmıştır. Baskı, ayrımcılık ve şiddet içeren zor yaşantıların, göç gibi bireyin yaşamını bütün unsurlarıyla değiştiren deneyimlerin ve göçmen kimliğine sahip olmanın güçsüzleştirici ve güçlendirici etkileri kuşaklararası aktarım dikkate alınarak farklı kuşaklarına anlatılarıyla ele alınmıştır. Bu çerçevede, araştırmanın bulguları ve güçlenme yaklaşımının teorik katkısı ile Bulgaristan Türklerine yönelik sosyal hizmet uygulaması için bir çerçeve (Bkz. Şekil 4) önerilmiştir. Çerçevenin merkezinde yer alan güç kavramı, güçsüzleşme ve güçlenme ekseninde çok boyutlu etkileşimlerle Bulgaristan Türkleri için aslında anbean yeniden belirlenmektedir. Birinci veya ikinci kuşak fark etmeksizin Bulgaristan Türklerine yönelik sosyal hizmet uygulamalarında güç ilişkilerinin analizine odaklanan bir perspektifin benimsenmesi önerilmektedir:

1. Güç ve gücün baskıcı kullanımının etnik ve dini kimlikleri ile ‘dışarıdan’ gelenler olarak ve geldikleri yerde göçmen kimliklerine yönelik daima var olan ve olmaya da devam edecek sosyal bağlam,
2. İçsel (fiziksel, psikolojik, duygusal, tinsel) ve dışsal (aile, topluluk, toplum, kültürel, ekonomik ve politik) dinamiklerin etkileşimleri çerçevesinde belirlenen öznel yaşam deneyimleri,

3. Bireyin ve ailesinin kırılgan özellikleri ve güçlenme kaynakları,
4. Bireyin, ailesi ve dahil olduğu toplulukla paylaştığı zorlayıcı yaşam deneyimleri ve bunlardan etkilenme biçimleri,
5. Bulgaristan Türklerinin bireysel ve kolektif kimliklerinin güçlenme süreçlerine etkileri.

Etkili bir sosyal hizmet uygulamasının, güç ilişkilerine odaklanan bu analizle güçlenme sürecinde ihtiyaç duyulan politika ve hizmetleri geliştirmesi ve Bulgaristan Türklerine bu hizmetleri sunması ile mümkün olacağı düşünülmektedir. Otuz beş yıldır sosyal hizmetler tarafından görülmeyen bir grup olma niteliğinin ivedilikle sonlandırılması ve Bulgaristan Türklerinin psikososyal destek ihtiyaçlarını gözeten mekanizmaların hayata geçirilmesi gereklidir. Bu çerçevede, ilk olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın taşra teşkilatı vasıtasıyla Bulgaristan Türklerinin yoğunlukla ikamet ettikleri bölgelerde temel verileri içeren ve psikososyal destek ihtiyaçlarına dair risk unsurlarını gösteren haritalamaların yapılması ve ardından önerilen bu çerçeve ile uygun hizmet modelleri ile bağlantılarının sağlanması önemlidir.

Şekil 4: Bulgaristan Türkleri ile Sosyal Hizmet Uygulaması için Bir Çerçeve



Göç yönetimi ve sosyal refah hizmetlerine ilişkin öneriler

Göç, göçü yaşayanlar için başlı başına zorlayıcı bir deneyimken göç edilen ülkenin göç yönetim kapasitesinin yetersizliği ve gerek akut dönemde temel insani ihtiyaçlar gerekse ilerleyen süreçte sosyal refah hizmetlerine ilişkin eksikler göç eden bireylerin iyilik halini olumsuz etkilemektedir. O dönemki Bulgar hükümetinin demografik kaygıları sonucunda 1984’de başlayan asimilasyon politikaları (Çetin, 2008; Karpat, 2019; Vasileva, 1992) ile aslında bu göç yaşanması beklenen bir sonudur. İlk olarak sorunları engelleme amacıyla tüm bu sürece müdahil olma çabasındaki Türk hükümeti, çabaları sonuçsuz kaldığında açık kapı politikası ile Bulgaristan Türklerine vizesiz geçiş serbestisi tanımıştır (Lütem, 2012; Şimşir, 2009). Beklenen bu göç akımına rağmen Türkiye’nin yeterli hazırlığı yapmamış olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (İnginar Kemaloğlu, 2012; Kaderli Yapıcı, 2008; Konukman, 1990; Kuyucuklu, 1993). Öyle ki, göç yaşandığı sırada UNHCR gibi uluslararası örgütlerin desteğine dahi başvurulmadığı belirtilmektedir (Kirişçi ve Karaca, 2015). 2 Haziran’da başlayan bu süreçte, 9 Haziran’da göçle ilgili koordinasyonu sağlama ve ortaya çıkabilecek sorunları ivedilikle çözme amacıyla görevlendirilen Devlet Bakanı Ercüment Konukman dahi seksen bir günlük kısa bir zaman diliminde üç yüz on binden fazla nüfusun gelmesinin beklenmediğini ve bu denli bir göç akımına karşı hazırlıkların yetersiz kaldığını belirtmektedir. Dolayısıyla yıllardır karşılaştıkları baskı, şiddet ve göçe zorlanma gibi güçsüzleştirici yaşantılara rağmen özlem duydukları anavatan geldikleri zaman insanların karşılaştığı muameleler yeni yaralara neden olmuştur. Özlem duyulan anavatan imgesinin henüz ilk dönemde önemli aşınmalar yaşadığı anlaşılmaktadır ve geri dönenlerin niceliği bunun bir kanıtıdır. Nohut yemeği örneğinde olduğu gibi tüm soydaş söylemlerine karşın kendilerini tanımayan ve kendilerini önemseyerek yeterli hazırlıkları da yapmayan bir yerde olduklarını hissetmişlerdir. Türkiye’de gündelik yaşama hâkim olan plansızlığın etkileri sıklıkla vurgulanmıştır. 1989 tarihli göçün ardından geçen otuz beş yıllık süreçte Türkiye, önemli tecrübeler yaşamış ve göç yönetimi açısından gerçekten önemli kazanımlar elde etmiştir. Yine de bu araştırmanın sonuçları ışığında göç yönetimi ve göçmenlere yönelik sosyal refah hizmetlerine dair bazı öneriler sunulmasına ihtiyaç sürmektedir:

- 2013 yılında 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında kurulan Göç İdaresi Başkanlığı bünyesinde, Türkiye’ye yönelebilecek göçler dikkate alınarak müstakil araştırmalar yapılmalı ve insani yardım süreçleri, göçmen grupların

kültürel özellikleri gözetilerek tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bulgaristan Türkleri, hayalini kurdukları anavatanın kendilerini yemek kültürlerini dahi bilmeyecek kadar tanımadıklarını fark etmelerinin olumsuz etkisini paylaşmıştır. Kültürel yetkinlik ve kültüre duyarlı yaklaşımlar (Gitterman ve Germain, 2008; Kakela, 2020; Sheafor ve Horejsi, 2014, s.91; Teater, 2015, s.16-18; Ortiz-Hendricks, 2003; Uzunasan ve Gökçearslan Çifci, 2019) sosyal hizmet disiplininin göç yönetimi süreçlerine katabileceği önemli bir bileşendir.

- Hiçbir modern devlette kabul edilemeyecek şekilde Bulgaristan Türklerinin; etnik ve dini kimlikleri, kültürel özellikleri ve konuştukları dil itibariyle ev sahibi toplumla benzer niteliklere sahip olması ve bunlarla birlikte sosyal ve beşerî sermayelerinin de kuvvetli olması nedeniyle ev sahibi toplumla entegrasyon problemi yaşanmayacağına dair inanç hâkim olmuştur. Bu çerçevede, Bulgaristan Türklerinin sosyal hizmet ve yardımlara uzun vadeli ihtiyaç duymayacağı düşünülmüş ve tabi sosyal hizmetlerin dayanışma ağlarına havale edildiği dönemde ortaya çıkmasının da etkisi ile politikalar ikircikli oluşturulmuştur. Oysa bütün bahsedilen güç kaynakları olsun ya da olmasın devletin insan haklarından kaynaklanan sorumlulukları ile göç politikalarını bütüncül tasarlaması ve herkes için hak temelli şekilde uygulaması esas teşkil etmelidir.
- Sınırdan ve çadır kentlerde Bulgaristan Türklerine yönelik sağlık hizmetleri sağlanmış olsa da bunlar büyük ölçüde birinci basamak tedavi hizmetleri ile ilaç tedariki ve ücret alınmaması ya da sağlık harcamalarının Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından desteklenmesi şeklinde ele alınmıştır (Konukman, 1990; Maral, 2010). Göç öncesindeki ve sırasındaki zorlayıcı yaşantıların göçmenlerin ruh sağlığına olası olumsuz etkilerine ilişkin göç yönetiminin tamamıyla plansız olduğu görülmektedir. Göçmenlerin sınırdan geçerken veya sonraki akut dönemde psikolog, psikiyatr veya sosyal hizmet uzmanı gibi profesyonellerle temas etmemiş olmaları kabul edilemez bir eksikliklerdir.
- Göçmenlerin ruh sağlığı ihtiyaçlarının karşılanmaması yalnızca kendileri için değil, sonraki kuşaklar için de risk faktörü oluşturmaktadır. Kuşaklararası aktarım literatürü bu etkiyi görünür kılmaktadır (East, Gahagan ve Al-Delaimy, 2018; Eruyar, Maltby ve Vostanis, 2018). Ebeveynler ve çocuk arasındaki etkileşimin niteliği, bağlanma stilleri ve aile içi iletişim tarzları gibi değişkenlerin önemini vurgulayan literatür (Flanagan vd., 2020; Sangalang vd., 2019) dikkate alınarak göçmen popülasyonlara

yönelik, gebelik süreci ile başlayan ve çocukların iki yaşına kadarki gelişim evresini kapsayan bakım becerilerinin, güvenli bağlanma stilleri geliştirmek için ebeveyn çocuk etkileşim becerilerinin ve aile yaşam becerilerinin desteklenmesi gibi koruyucu sağlık hizmetlerin hayata geçirilmesi önemlidir.

- Dünya Sağlık Örgütü'nün (World Health Organization [WHO]) (2013; 2019) göçmenlere yönelik ruh sağlığı hizmetlerinde belirlediği kriterler dikkate alınarak akut dönemden itibaren göç yönetiminde ruh sağlığı hizmetleri etkin biçimde yürütülmelidir. Göç İdaresi Başkanlığı koordinasyonunda Sağlık Bakanlığı bünyesindeki Toplum Ruh Sağlığı Merkezleri ve Göçmen Sağlığı Merkezleri aracılığı ile göçmenlere yönelik ruh sağlığı risk haritaları ve müdahale planları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.
- Göçmenlerin yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmaları, dolayısıyla güçlenmelerini destekleyen önemli bileşenlerden biri istihdamdır. Resmî verilere göre, doksan bine yakın göçmenin istihdam başvurusu olmuş ancak bunların yalnızca yüzde otuz sekizi karşılanabilmiştir (Konukman, 1990). İstihdam piyasasının etkinleştirilmesi amacıyla teşviklerin hayata geçirilmesi önemlidir. Bununla birlikte, yalnızca istihdama katılım yeterli değildir. Bulgaristan Türkleri, çalışkanlık meziyetlerini vurgulamalarına ve bu sayede hızlıca toplumsal yaşama entegre olduklarını vurgulamalarına rağmen çalışma yaşamında karşılaştıkları ayrımcılıklar, kötü muameleler, emeklerinin karşılığı olan ücretleri zaman zaman alamamaları ve özellikle ilk dönemde yetkinliklerine uygun olmayan koşullarda çalışmaları gibi güçsüzleştirici unsurları belirtmişlerdir. Bunlar devletin etkin denetimleri ile giderilebilecek sorunlardır.
- Göçmenlerin, özellikle ilk dönemlerde ihtiyaç duydukları barınma, beslenme, sağlık ve benzeri sosyal politika alanlarındaki kamu desteği ne kadar önemli ise bunların açık, şeffaf ve hesap verebilir şekilde toplumla paylaşılması ve yanlış bilgilendirme etkilerinin (*misinformation effect*) önüne geçilmesi gereklidir. Bulgaristan Türkleri, politik düzeyde soydaş söylemi ile kucaklanırken özellikle kira yardımları ve Göçmen Konutları gibi etkili sosyal politika araçlarının ev sahibi toplumla aydınlatıcı şekilde paylaşılmaması nedeniyle olumsuz deneyimler yaşamıştır.

Sosyal hizmet eğitime ve ileri araştırmalara yönelik öneriler

Kimlik ve güç kavramları sosyal hizmet mesleği ve disiplininin hâlihazırda merkezinde yer almaktadır ancak sosyal hizmet eğitiminde güç ilişkilerinin analizine odaklanan ve

sosyal değişimi hedefleyen özgürleştirici paradigmanın etkinliğinin artırılması gereklidir. Gücün çok boyutlu doğasını anlama, analiz etme ve eşitersiz güç ilişkilerini dönüştürme hedefinin ancak sosyal hizmetin bilgi üretim mekanizmalarında paradigma değişimi ile mümkün olduğu düşünölmektedir. Hâlihazırda sosyal hizmet disiplininin ürettiği bilginin toplumsal değişimden yana değil, toplumsal düzeni muhafaza etmekten yana olduğu haksız bir eleştiri olmayacaktır.

Sosyal hizmet uzmanlarının mesleki sorumlulukları arasında araştırma yapmak da vardır. Türkiye’de sosyal hizmet alanında Bulgaristan Türkleri ile yapılmış bilimsel araştırma bulunmamaktadır. Bununla birlikte, göçmenlerin psikososyal destek ihtiyaçlarına yönelik araştırmalar olsa da kuşaklararası aktarım fenomenini gözeten ve süregelen sosyal sorunları odağına alan sosyal hizmet araştırmasına rastlanmamıştır. Bu durumun önemli bir boşluk oluşturduğu düşünölmektedir. Bu çerçevede, ileri araştırmalara yönelik bazı öneriler sunulmaktadır:

- Bulgaristan Türklerinin Türkiye’de sosyal hizmet ve sosyal politika ihtiyaçlarına ilişkin araştırmalar,
- Başka göçmen gruplar örneğinde psikososyal destek ve ruh sağlığı ihtiyaçlarını kuşaklararası aktarım fenomeni ile ele alan araştırmalar,
- Kuşaklararası aktarım olgusunun hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekteştiğini keşfetmeyi amaçlayan araştırmalar.

KAYNAKÇA

- Acarturk, C., McGrath, M., Roberts, B., Ilkkursun, Z., Cujipers, P., Sijbrandij, M., . . . Fuhr, D. C. (2021). Prevalence and predictors of common mental disorders among Syrian refugees in Istanbul, Turkey: A cross-sectional study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 56, 475-484. <https://doi.org/10.1007/s00127-020-01941-6>
- Adams, R. (1996). *Social work and empowerment* (2. Baskı). Palgrave MacMillan.
- Adiloğlu, S. ve Eklemezler, S. (2018). Bulgaristan göçmenleri ulus-ötesilik ve muhacirliğin yeniden üretimi. *Turkish Studies*, 13(10), 713-735. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13441>
- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life*. (D. Heller-Roazen, Çev.) Stanford University Press.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan: Egemen iktidar ve çıplak hayat* (2.Baskı). (İ. Türkmen, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Ager, A. ve Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166-191. <https://doi.org/10.1093/jrs/fen016>
- Ağanoğlu, H. Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların makûs talihi: Göç* (9.Baskı). İz Yayıncılık.
- Ahlfs-Dunn, S. M., Benoit, D. ve Huth-Bocks, A. C. (2022). Intergenerational transmission of trauma from mother to infant: The mediating role of disrupted prenatal maternal representations of the Child. *Attachment & Human Development*, 24(2), 229-251. <https://doi.org/10.1080/14616734.2021.1933769>
- Akbaş, E. (2014). *Sosyal çalışmada çağdaş eleştirel perspektifler*. SABEV.
- Aksu-Kargın, İ. ve Trix, F. (2021). Stress factors of Syrian refugees in Turkey: Pre-migration, post-migration, and coping with nostalgia. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 181-197. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0094>
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J. ve Sztompka, P. (2004). *Cultural trauma and collective identity*. University of California Press.

- Alford, C. F. (2015). Subjectivity and the intergenerational transmission of historical trauma: Holocaust survivors and their children. *Subjectivity*, 8(3), 261-282. <https://doi.org/10.1057/sub.2015.10>
- Alpak, G., Unal, A., Bulbul, F., Sagaltici, E., Bez, Y., Altindag, A., Dalkilic, A. ve Savas, H. A. (2015). Post-traumatic stress disorder among Syrian refugees in Turkey: A cross-sectional study. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, 19(1), 45-50. <https://doi.org/10.3109/13651501.2014.961930>
- Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki Yayınları.
- Amerikan Psikiyatri Birliği [APA]. (2013). *DSM-5 tanı ölçütleri: Başvuru el kitabı*. (E. Köroğlu, Çev.) Hekimler Yayın Birliği.
- Amir, M. ve Lev-Wiesel, R. (2003). Time does not heal all wounds: Quality of life and psychological distress of people who survived the Holocaust as children 55 years later. *Journal of Traumatic Stress*, 16(3), 295-299. <https://doi.org/10.1023/A:1023756326443>
- Amnesty International. (1986). *Amnesty international report 1986*. Amnesty International Publications.
- Anderson, B. (1993). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) Metis Yayınları.
- Apaydın, M. (2022). *Göç deneyimleri ve kesişimsellik: Bursa'da yaşayan 1989 Bulgaristan göçmenleri üzerine nitel bir araştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arı, K. (1995). *Büyük mübadele: Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arendt, H. (1985). *The origins of totalitarianism*. A Harvest Book.
- Ariely, G. (2021). Collective memory and attitudes towards asylum seekers: Evidence from Israel. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(5), 1084-1102. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1572499>
- Arslan, S. (2021). *Migration, identity and politics: The case of Bulgaristanlı Turks*. [Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Modern Türk Tarihi Enstitüsü.

- Arslan, S. (2023). Balkan ve Rumeli Türkleri Dernekleri: "Evden uzakta evde". U. Sunata (Ed.) içinde, *Türkiye'de Balkanlar* (s. 227-256). İletişim Yayınları.
- Atallah, D. G. (2017). A community-based qualitative study of intergenerational resilience with Palestinian refugee families facing structural violence and historical trauma. *Transcultural Psychiatry*, 54(3), 357-383. <https://doi.org/10.1177/1363461517706287>
- Atasü Topcuoğlu, R. (2016). Göç yazınındaki düzenli ve düzensiz göç kavramları: İnsan hakları temelinde bir kavramsal sorgulama. *İnsan Hakları Yıllığı*, 34, 1-20.
- Atasü Topcuoğlu, R. ve Akbaş, E. (2009). Küreselleşme sürecinde daralan sosyal haklar ve Türkiye'de sosyal hizmet sunumunda yaşanan dönüşümün kuramsal ve politik çerçevesi. *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 175-181). Akdeniz Üniversitesi Yayını.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2019). Media discussion on the naturalization policy for Syrians in Turkey. *International Migration*, 57(2), 283-297. <https://doi.org/10.17645/si.v7i4.2346>
- Avcı, C. (2021). Marteniçka: Bulgaristan'dan Türkiye'ye bir nevrüz geleneğinin göçü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 495-509. <https://doi.org/10.29000/rumelide.886159>
- Aydın, Y. (2021). Türkiye'deki Suriyeli göçmenlere verilen sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi, sorun ve öneriler. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 18, 227-248. <https://doi.org/10.46218/tshd.989589>
- Aygüler, E., Buz, S. ve Güzel, B. (2021). Sosyal uyumun başarılmasının önündeki engeller: Niteliksel bir çalışma. *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 339-356. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0026>
- Bachem, R., Levin, Y., Zhou, X., Zerach, G. ve Solomon, Z. (2017). The role of parental posttraumatic stress, marital adjustment, and dyadic self-disclosure in intergenerational transmission of trauma: A family system approach. *Journal of Marital and Family Therapy*, 44(3), 543-555. <https://doi.org/10.1111/jmft.12266>
- Bailey, R. ve Brake, M. (1975). *Radical social work*. R. Bailey ve M. Brake (Ed.) Pantheon Books.

- Baker Collins, S., Smith-Carrier, T., Gazso, A. ve Smith, C. (2020). Resisting the culture of poverty narrative: Perspectives of social assistance recipients. *Journal of Poverty*, 24(1), 72-93. <https://doi.org/10.1080/10875549.2019.1678551>
- Balcı, L. (2016). Deprem travmasının kuşaklar arası aktarımının ortaokul öğrencileri üzerinden incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Balibar, E. (2004). *We, the people of Europe? Reflections on transnational citizenship*. (J. Swenson, Çev.) Prienceton University Press.
- Bar-On, A. (2002). Restoring power to social work practice. *British Journal of Social Work*, 32, 997-1014.
- Barkan, Ö. L. (1949). Türkiye'de muhacir iskânı işleri ve bir iç kolonizasyon plânına olan ihtiyaç. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 10(1-4), 204-223.
- Barkan, Ö. L. (1952). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13(1-4), 56-79.
- Barkan, Ö. L. (1953). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 209-237.
- Barker, R. L. (2013). *The social work dictionary* (6.Baskı). NASW Press.
- Barlas, D. (1998). *Etatism and diplomacy in Turkey: Economic and foreign strategies in an uncertain world, 1929-1939*. Brill.
- Bauman, Z. (2017). *Kimlik: Benedetto Vecchi tarafından gerçekleştirilmiş söyleşiler*. (M. Hazır, Çev.) Heretik Yayınları.
- Bender, S. M. (2004). Transgenerational effects of the Holocaust: Past, present, and future. *Journal of Loss and Trauma*, 9(3), 205-215. <https://doi.org/10.1080/15325020490458318>
- Benovska, M. (2024). Uncertain identities: Bulgarian Muslims between historical trauma and resilience. *Slovak Ethnology*, 72(2), 198-227. <https://doi.org/10.31577/SN.2024.2.17>

- Berger, J. (1986). *Görme biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) Metis Yayınları.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books.
- Berthelot, N., Ensink, K., Bernazzani, O., Normandin, L., Luyten, P. ve Fonagy, P. (2015). Intergenerational transmission of attachment in abused and neglected mothers: The role of trauma-specific reflective functioning. *Infant Mental Health Journal*, 36(2), 200-212. <https://doi.org/10.1002/imhj.21499>
- Bezo, B. ve Maggi, S. (2015). Living in "Survival Mode": Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor Genocide of 1932-1933 in Ukraine. *Social Science & Medicine*, 134, 87-94. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.04.009>
- Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimlerin kavşağında kimlik sorunu*. Ege Yayıncılık.
- Blackmore, R., Boyle, J. A., Fazel, M., Ranasinha, S., Gray, K. M., Fitzgerald, G., Misso, M. ve Gibson-Helm, M. (2020). The prevalence of mental illness in refugees and asylum seekers: A systematic review and meta-analysis. *PLoS Med*, 17(9), e1003337. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003337>
- Boehm, A. ve Staples, L. H. (2002). The functions of the social worker in empowering: The voices of consumers and professionals. *Social Work*, 47(4), 449-460.
- Bogic, M., Njoku, A. ve Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: A systematic literature review. *BMC International Health and Human Rights*, 15(29). <https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9>
- Bolgün, C. ve Uçan, G. (2020). Birlikte yaşamak mümkün mü? Okur yorumlarında "Suriyeli sığınmacı" söyleminin inşası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 250-269. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.647227>
- Boyar, E. (2007). *Ottomans, Turks and the Balkans: Empire lost, relations altered*. Tauris Academic Studies.
- Braga, L. L., Mello, M. F. ve Fiks, J. P. (2012). Transgenerational transmission of trauma and resilience: A qualitative study with Brazilian offspring of Holocaust survivors. *BMC Psychiatry*, 12.

- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brunarska, Z. ve Ivlevs, A. (2024). Forced displacement and subsequent generations' migration intentions: Intergenerational transmission of family migration capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(10), 2423-2443. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2290443>
- Brunnbauer, U. (2009). "The most natural function of women": Ambiguous party policies and female experiences in socialist Bulgaria. S. Penn ve J. Massino (Ed.) içinde, *Gender politics and everyday life in state socialist Eastern and Central Europe* (s. 77-96). Springer.
- Bulgurcuoğlu, S. E. ve Aykotalp, A. (2021). Medyada "öteki" olmak: Sığınmacılara yönelik söylemin inşası ve yeniden üretimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 483-504. <https://doi.org/10.33417/tsh.837053>
- Buz, S. (2007). Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.
- Cankurtaran, Ö., Akoğlu, G. ve Sakarya, H. (2020). Güçlenmeyi güç, güçsüzlük, baskı ve güç ilişkileri temelinde anlamak. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1913-1939. <https://doi.org/10.33417/tsh.782159>
- Cansız, B. (2021). *Bulgaristan'da yaşayan Türklerin toplumsal, siyasal ve ekonomik durum analizi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cao, R., Li, H. ve Zhang, H. (2022). Intergenerational transmission of violence among substance-abusing Chinese parents: Roles of detachment and social support. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(19-20), NP18713-NP18737. <https://doi.org/10.1177/08862605211037419>
- Castells, M. (1979). Immigrant workers and class struggles in advanced capitalism: The Western European experience. R. Cohen, P. C. Gutkind ve P. Brazier (Ed.) içinde, *Peasants and proletarians: The struggles of third world workers* (s. 353-379). Routledge Revivals.

- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (Cilt II Kimliğin Gücü). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. (2010). Migrants and minorities in Post-Keynesian capitalism: The German case. M. Cross (Ed.) içinde, *Ethnic minorities and industrial change in Europe and North America* (s. 36-54). Cambridge University Press.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2018). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (B. U. Bal ve İ. Akbulut, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castro-Vale, I., Severo, M., Carvalho, D. ve Mota-Cardoso, R. (2019). Intergenerational transmission of war-related trauma assessed 40 years after exposure. *Annals of General Psychiatry*, 18(14). <https://doi.org/10.1186/s12991-019-0238-2>
- Chambers, I. (2019). *Göç, kültür, kimlik*. (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Cheung Chung, M., AlQarni, N., AlMazrouei, M., Al Muhairi, S., Shakra, M., Mitchell, B., Al Mazrouei, S. ve Al Hashimi, S. (2018). The impact of trauma exposure characteristics on post-traumatic stress disorder and psychiatric co-morbidity among Syrian refugees. *Psychiatry Research*, 259, 310-315. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.10.035>
- Chiswick, B. R. ve Miller, P. W. (2009). The international transferability of immigrants' human capital. *Economics of Education Review*, 28(2009), 162-169. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2008.07.002>
- Chokshi, B., Pukatch, C., Ramsey, N., Dzienny, A. ve Smiley, Y. (2023). The genertaional trauma card: A tool to educate on intergenerational trauma transmission. *Journal of Loss and Trauma*, 28(5), 464-471. <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2091315>
- Ciğerci Ulukan, N. (2008). *Göçmenler ve işgücü piyasası: Bursa'da Bulgaristan göçmenleri örneği*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cingöz, Y. (2019). Bir mübadil ailenin bellek-sonrası: Mübadele ve mülksüzleşme. Y. Cingöz (Ed.) içinde, *Mübadil kentler: Türkçe konuşan Rum Ortodokslar* (s. 163-184). Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları.

- Clifford, J. (1983). On ethnographic authority. *Representations*, 1(2), 118-146.
- Coşkun, E. ve Yılmaz, Ç. (2018). Sığınmacıların toplumsal uyum sorunları ve sosyal hizmetlere erişimi: Düzce uydu kent örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 269-305. <https://doi.org/10.26650/jspc.2018.75.0016>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4. Baskı). Sage Publications.
- Cumhur, Ö., Bingöl, S. ve Sevim, N. (2023). Rojen Dağı'ndan Uludağ'a göç: Mekân, aidiyet ve Rojen Pastanesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 34(2), 57-68. <https://doi.org/10.17123/atad.1303098>
- Çağaptay, S. (2002). Reconfiguring the Turkish nation in the 1930s. *Nationalism and Ethnic Politics*, 8(2), 67-82. <https://doi.org/10.1080/13537110208428662>
- Çatır, G. (2012). Zorunlu göç tecrübesinin devlet politikalarındaki yansıması: Bulgaristan'dan Türkiye'ye kitlesel göçün analizi. S. G. İhlamur-Öner ve N. A. Şirin-Öner (Ed.) içinde, *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar ve tartışmalar* (s. 217-232). İletişim Yayınları.
- Çetin, T. (2008). Bulgaristan'daki soydaşlarımızın Türkiye'ye göç etme süreçlerini etkileyen bazı değişkenlerin incelenmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 55-75.
- Dağcı, C. (2016). *Yurdunu kaybeden adam* (21.Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Dahl, R. A. (1961). *Who governs? Democracy and power in an American city*. Yale University Press.
- Dalgaard, N. T. ve Montgomery, E. (2017). The transgenerational transmission of refugee trauma: Family functioning and children's psychosocial adjustment. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 13(3), 289-301. <https://doi.org/10.1108/IJMHSC-06-2016-0024>
- Dalgaard, N. T., Thogersen, M. H., Væver, M. S. ve Montgomery, E. (2020). Family violence in traumatized refugee families: A mixed methods study of mother/child dyadic functioning, parental symptom levels and children's psychosocial

adjustment. *Nordic Psychology*, 72(2), 83-104.
<https://doi.org/10.1080/19012276.2019.1653221>

Dalgaard, N. T., Todd, B. K., Daniel, S. I. ve Montgomery, E. (2016). The transmission of trauma in refugee families: Associations between intra-family trauma communication style, children's attachment security and psychosocial adjustment. *Attachment & Human Development*, 18(1), 69-89.
<https://doi.org/10.1080/14616734.2015.1113305>

Dalrymple, J. ve Burke, B. (1995). *Anti-oppressive practice: Social care and the law*. Open University Press.

Danış, D. ve Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.

Danieli, Y. (1998). *Intergenerational handbook of multigenerational legacies of trauma*. Springer.

Davis, A. ve Garrett, P. M. (2004). Progressive practice for tough times: Social work, poverty and division in the twenty-first century. M. Lymbery ve S. Butler (Ed.) içinde, *Social work ideals and practice realities* (s. 13-33). Palgrave MacMillan.

Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama kampından meclis'e: Bulgaristan'da Türk ve Müslüman azınlığı*. İletişim Yayınları.

Dekel, R. ve Goldblatt, H. (2008). Is there intergenerational transmission of trauma? The case of combat veterans' children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 78(3), 281-289. <https://doi.org/10.1037/a00113955>

Dekel, S., Mandl, C. ve Solomon, Z. (2013). Is the Holocaust implicated in posttraumatic growth in second-generation Holocaust survivors? A prospective study. *Journal of Traumatic Stress*, 26, 530-533. <https://doi.org/10.1002/jts.21836>

Demirhan, H. (2019). Sözlü anlatımlarla 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan'da Türklere uygulanan asimilasyon politikaları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 274-284. <https://doi.org/10.29000/rumelide.656753>

Denov, M., Fennig, M., Rabiau, M. A. ve Shevell, M. C. (2019). Intergenerational resilience in families affected by war, displacement, and migration: "It runs in the

- family". *Journal of Family Social Work*, 22(1), 17-45.
<https://doi.org/10.1080/10522158.2019.1546810>
- Denzin, N. K. (2009). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. Routledge.
- Dişbudak, C. ve Purkis, S. (2016). Forced migrants or voluntary exiles: Ethnic Turks of Bulgaria in Turkey. *International Migration & Integration*, 17, 371-388.
<https://doi.org/10.1007/s12134-014-0411-z>
- Dişbudak, C., Akgün, G. ve Balmumcu, Ö. (2012). Göçmenlerin Türkiye'de "yaşamaya devam etme kararlarının" sosyo-ekonomik belirleyenleri: 1989 Bulgaristan göçmenleri örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1-10.
- Dominelli, L. (1997). *Sociology for social work*. Palgrave MacMillan.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. Palgrave MacMillan.
- Dominelli, L. (2009). Anti-oppressive practice: The challenges of the twenty-first century. R. Adams, L. Dominelli ve M. Payne (Ed.) içinde, *Social work: Themes, issues and critical Debates* (3. Baskı, s. 49-64). Palgrave MacMillan.
- Dominelli, L. ve Gollins, T. (1997). Men, power and caring relationships. *The Sociological Review*, 45(3), 396-415.
- Durmaz, A. (2019). *Bitmeyen muhacirlik: Balıkesir'de göçmen konutlarında yaşayan 1989 Bulgaristan göçmenleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- East, P. L., Gahagan, S. ve Al-Delaimy, W. K. (2018). The impact of refugee mothers' trauma, posttraumatic stress, and depression on their children's adjustment. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 20, 271-282.
<https://doi.org/10.1007/s10903-017-0624-2>
- Eklemezler, S. (2018). *Toplumsal hafıza ve mekân: Bulgaristan göçmeni kadınların deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Eklemezler, S. ve Adiloğlu, S. (2021). "Yakın akraba göçü" ve 1989 göçü süreçlerinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden kadınların çalışma hayatına dair deneyimleri. *Fe Dergi*, 13(1), 71-85.
- Eminov, A. (2000). Turks and Tatars in Bulgaria and the Balkans. *The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 28(1), 129-164. <https://doi.org/10.1080/00905990050002489>
- Erbay, E. (2019). Güç ve güçlendirme kavramları bağlamında sosyal hizmet uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(42), 41-64. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.546674>
- Erder, S. (2007). Yabancılaş kurgulanan ülkenin "yabancıları". F. A. Arı (Ed.) içinde, *Türkiye'de yabancı işçiler: Uluslararası işgücü ve nüfus hareketleri* (s. 1-71). Derin Yayıncılık.
- Erder, S. (2018). *Zorla yerleştirmeden yerinden etmeye: Türkiye'de değişen iskân politikaları*. İletişim Yayınları.
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Orion Kitabevi.
- Eren, H. (1995). *Batı Trakya Türkleri (Lozan'dan günümüze)*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu, A. (2019). *Erken Cumhuriyet döneminde Rumeli nostaljisini anlamlandırmak*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy-Hacısalıhoğlu, N. (2012). 1984-1985 isim değiştirme meselesi ve uygulamaları. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu (Ed.) içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-1989 azınlık politikaları ve Türkiye'ye zorunlu göç* (s. 171-198). Yıldız Teknik Üniversitesi & Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR).
- Erucar, S., Maltby, J. ve Vostanis, P. (2018). Mental health problems of Syrian refugee children: The role of parental factors. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 27, 401-409. <https://doi.org/10.1007/s00787-017-1101-0>

- Esendemir, Ş. ve Gündüz, O. (2023). Türkiye'de sıra ve gurbetin yaşlılar için anlamı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(61), 731-750. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1357882>
- Faist, T. (1998). Transnational social spaces out of international migration: Evolution, significance and future prospects. *European Journal of Sociology*, 39(2), 213-247. <https://doi.org/10.1017/S0003975600007621>
- Faist, T. (2000). Transnationalization in international migration: Implications for the study of citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies*, 23(2), 189-222. <https://doi.org/10.1080/0141198700329024>
- Fargas-Malet, M. ve Dillenburg, K. (2016). Intergenerational transmission of conflict-related trauma in Northern Ireland: A behavior analytic approach. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 25(4), 436-454. <https://doi.org/10.1080/10926771.2015.1107172>
- Fazel, M., Wheeler, J. ve Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: A systematic review. *Lancet*, 365(9467), 1309-1314.
- Fitzgerald, M., London-Johnson, A. ve Gallus, K. L. (2020). Intergenerational transmission of trauma and family systems theory: An empirical investigation. *Journal of Family Therapy*, 42, 406-424. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12303>
- Flanagan, N., Travers, A., Vallieres, F., Hansen, M., Halpin, R., Sheaf, G., Rottmann, N. ve Johnsen, A. T. (2020). Crossing borders: A systematic review identifying potential mechanisms of intergenerational trauma transmission in asylum-seeking and refugee families. *European Journal of Psychotraumatology*, 11(1), 1790283. <https://doi.org/10.1080/20008198.2020.1790283>
- Fonagy, P. (1999). The transgenerational transmission of Holocaust trauma. *Attachment & Human Development*, 1(1), 92-114. <https://doi.org/10.1080/14616739900134041>
- Fook, J. (1999). Reflexivity as method. *Annual Review of Health Social Science*, 9(1), 11-20.

- Fook, J. (2002). *Social work: Critical theory and practice*. Sage Publications.
- Fossion, P., Leys, C., Vandeleur, C., Kempenaers, C., Braun, S., Verbanck, P. ve Linkowski, P. (2015). Transgenerational transmission of trauma in families of Holocaust survivors: The consequences of extreme family functioning on resilience, sense of coherence, anxiety and depression. *Journal of Affective Disorders*, 171, 48-53. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2014.08.054>
- Foucault, M. (2009). *Security, territory, population: Lectures at the College de France 1977-1978*. Palgrave MacMillan.
- Freire, P. (2013). *Ezilenlerin pedagojisi* (9.Baskı). (D. Hattatoğlu ve E. Özbek, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Geray, C. (1970). Türkiye'de göçmen hareketleri ve göçmenlerin yerleştirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 3(4), 8-36.
- Geray, C. (1989). Göçler ülkesi Türkiye ve son göç olayı. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* 110, 3-11.
- Gibson, C. H. (1991). A concept analysis of empowerment. *Journal of Advanced Nursing*, 16, 354-361.
- Giddens, A. (1982). *Profiles and critiques in social theory*. University of California Press.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. University of California Press.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. Say Yayınları.
- Giladi, L. ve Bell, T. S. (2013). Protective factors for intergenerational transmission of trauma among second and third generation Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 5(4), 384-391. <https://doi.org/10.1037/a0028455>
- Gillen, M., Goodman, A., Danaher, F., Bosson, R., Greenwald, M. ve Jasrasaria, R. (2024). Intergenerational trauma and resilience among im/migrant families: Child mental health outcomes and psychosocial mechanisms of transmission. *Health*, 16, 888-920. <https://doi.org/10.4236/health.2024.1610063>

- Gitterman, A. ve Germain, C. B. (2008). *The life model of social work practice: Advances in theory & practice* (3. Baskı). Columbia University Press.
- Glick Schiller, N. ve Fouron, G. E. (1998). Transnational lives and national identities: The identity politics of Haitian immigrants. M. P. Smith ve L. E. Guarnizo (Ed.) içinde, *Trasnationalism from Below* (s. 128-160). Transaction Publishers.
- Glick Schiller, N. ve Fouron, G. E. (1999). Terrains of blood and nation: Haitian transnational social fields. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 340-366. <https://doi.org/10.1080/014198799329512>
- Goffman, E. (2019). *Kamusal alanda ilişkiler: Toplu yaşamın mikro incelemeleri* (2. Baskı). (M. F. Karakaya, Çev.) Heretik.
- Gomis-Pomares, A., Villanueva, L. ve Prado-Gasco, V. (2021). Does it run in the family? Intergenerational transmission of household dysfunctions. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 40, 419-432. <https://doi.org/10.1007/s10560-021-00766-9>
- Greenfeld, D., Reupert, A. ve Jacobs, N. (2023). Living alongside past trauma: Living experiences of Australian grandchildren of Holocaust survivors. *Family Relations*, 72(3), 876-890. <https://doi.org/10.1111/fare.12737>
- Greenfeld, D., Reupert, A. ve Jacobs, N. (2022). Transmission of trauma and resilience in multigenerational families of Holocaust survivors: Two case studies. *Illness, Crisis & Loss*, 32(4), 475-491. <https://doi.org/10.1177/10541373221144673>
- Grinberg, L. ve Grinberg, R. (2004). *Psychoanalytic perspectives on migration and exile*. Yale University Press.
- Gutiérrez, L. M. (1990). Working with women of color: An empowerment perspective. *Social Work*, 35(2), 149-153.
- Gutiérrez, L. M. ve Ortega, R. (1991). Developing methods to empower Latinos: The importance of groups. *Social Work with Groups*, 14(2), 23-43.
- Gutierrez, L. M., Parsons, R. J. ve Cox, E. O. (1998). *Empowerment in social work practice: A sourcebook*. Brooks/Cole Publishing.
- Güngör, A. (2018). Transgenerational transmission of trauma: Investigating cognitive, emotional and behavioral forms of transmission among Marmara earthquake

survivors. [Yüksek Lisans Tezi]. TED University Graduate School of Social Sciences.

Güriz, A. (1975). *Türkiye'de nüfus politikası ve hukuk düzeni*. Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.

Güzel, Ö. ve Akyurt Kurnaz, H. (2023). Anadolu'da kültürel mirasını koruyan Pomaklar: Sosyo-kültürel yaşantıları üzerine bir araştırma. *Milli Folklor*, 137, 199-213. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1058925>

Güzel, B., Selçuk, O. ve Aygüler, E. (2024). Untold struggles: Unveiling employment challenges faced by asylum seekers in Türkiye. *Çalışma ve Toplum*, 2(81), 459-492. <https://doi.org/10.54752/ct.1461345>

Hacıoğlu, A. (2020). Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler. R. Ç. Ulutürk (Ed.) içinde, *Bulgaristan Türkleri'nin Büyük Göçü '89* (s. 35-50). Hiperyayın.

Hacıoğlu, S. (2012). Çifte vatandaşların isim tercihleri. N. E. Hacısalihoglu ve M. Hacısalihoglu (Ed.) içinde, *89 göçü: Bulgaristan'da 1984-89 azınlık politikaları ve Türkiye'ye zorunlu göç* (s. 493-588). BALKAR & BALMED.

Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza*. (2.Baskı). (B. Barış, Çev.) Heretik.

Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (2.Baskı). (B. Uçar, Çev.) Heretik.

Hamburger, A., Hancheva, C. ve Volkan, V. D. (Ed.). (2021). *Social trauma - An interdisciplinary textbook*. Springer.

Hamburger, A., Hancheva, C., Ozcurumez, S., Scher, C., Stankovic, B. ve Tutnjevic, S. (2019). *Forced migration and social trauma: Interdisciplinary perspectives from psychoanalysis, psychology, sociology and politics*. Routledge.

Hegar, R. L. ve Hunzeker, J. M. (1988). Moving toward empowerment-based practice in public child welfare. *Social Work*, 33(6), 499-502.

Heidegger, M. (2018). *Varlık ve zaman* (2.Baskı). (K. H. Ökten, Çev.) Alfa Yayınları.

Hergüvenç, B. (2020). 89 Bulgaristan göçmenlerinin kimlik kurguları üzerinden şehre uyum pratikleri: Sakarya örneği. *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, 3(4), 35-62.

- Herman, J. L. (2020). *Travma ve iyileşme: Şiddetin sonuçları, ev içi istismardan siyasi teröre* (7. Baskı). (T. Tosun, Çev.) Literatür.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan: Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (26.Baskı). (S. Lin, Çev.) Yapı Kredi Yayınları.
- Hocaoğlu-Uzunkaya, A. ve Yılmaz, B. (2021). Göçün kuşaklararası bağlamda psikopatolojik yansımaları. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(1), 167-197. <https://doi.org/10.26650/SP2019-0079>
- Hocaoğlu, B. (2011). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçler ve göçmen yerleşme alanlarında sosyo-ekonomik ve mekansal özellikler*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Husserl, E. (1999). *The idea of phenomenology*. (L. Hardy, Çev.) Kluwer Academic Publishers.
- Ikafa, I., Hack-Polay, D., Walker, J. ve Mahmoud, A. B. (2022). African migrants and stress coping strategies in Australia: Implications for social work. *International Social Work*, 65(6), 1166-1183. <https://doi.org/10.1177/0020872820963435>
- International Federation of Social Workers. [IFSW]. (2014). *Global definition of social work*. Erişim adresi: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> Erişim tarihi: 23.12.2022
- Ivanova, E. (2017). Islam, state and society in Bulgaria: New freedoms, old attitudes? *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(1), 35-52. <https://doi.org/10.1080/19448953.2016.1201992>
- İnalcık, H. (2020). *Tanzimat ve Bulgar meselesi* (6.Baskı). Kronik Kitap.
- İnginar Kemaloğlu, A. (2012). *Bulgaristan'dan Türk göçü (1985-1989)*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Javanbakht, A., Amirsadri, A., Suhaiban, H. A., Alsaud, M. I., Alobaidi, Z., Rawi, Z. ve Arfken, C. L. (2019). Prevalence of possible mental disorders in Syrian refugees resettling in the United States screened at primary care. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 21, 664-667. <https://doi.org/10.1007/s10903-018-0797-3>

- Kaderli Yapıcı, Z. (2008). *Bulgaristan göçleri bağlamında Türk kadınlarının göç anlatıları*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kakela, E. (2020). Narratives of power and powerlessness: Cultural competence in social work with asylum seekers and refugees. *European Journal of Social Work*, 23(3), 425-436. <https://doi.org/10.1080/13691457.2019.1693337>
- Kamil, İ. (1980). *Bulgaristan'daki Türklerin statüsü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kamusella, T. (2020). Between politics and objectivity: The non-remembrance of the 1989 ethnic cleansing of Turks in communist Bulgaria. *Journal of Genocide Research*, 22(4), 515-532. <https://doi.org/10.1080/14623528.2020.1726649>
- Kara, B. H. ve Stuart, J. (2021). The direct and indirect effects of parental trauma on child adjustment for resettled refugees in Australia. *International Journal of Migration, Health and Social Care*, 17(4), 474-486. <https://doi.org/10.1108/IJMHS-04-2020-0035>
- Karakılıç, İ. Z. (2007). *The work strategies and experiences of the wave of 1989 immigrants from Bulgaria settled in Ankara*. [Yüksek Lisans Tezi]. Middle East Technical University.
- Karpat, K. H. (2004). *Balkanlar'da Osmanlı mirası ve ulusçuluk*. İmge Kitabevi.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan günümüze etnik yapılanma ve göçler*. Timaş Yayınları.
- Kartal, D. ve Kiropoulos, L. (2016). Effects of acculturativ stress on ptsd, depressive, and anxiety symptoms among refugees resettled in Australia and Austria. *European Journal of Psychotraumatology*, 7(1), 28711. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v7.28711>
- Kaya, A. ve Erdoğan, M. M. (2015). Giriş. M. M. Erdoğan ve A. Kaya (Ed.) içinde *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (ss. 3-14). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, G. (2024). Uluslararası hukukta etnik temizlik kavramı çerçevesinde 1989'da Bulgaristan'dan Türkiye'ye zorunlu göç. *AHBVÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(3), 263-314. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1406067>

- Kaytan, Ö. (2023). Sense of belonging and transnational way of life among the Turks of Bulgaria. *Balkanistic Forum*, 32(3), 47-65. <https://doi.org/10.37708/bf.swu.v32i3.3>
- Kellermann, N. P. (2001). Transmission of Holocaust trauma - An integrative view. *Psychiatry*, 64(3), 256-267.
- Kelstrup, L. ve Carlsson, J. (2022). Trauma-affected refugees and their non-exposed children: A review of risk and protective factors for trauma transmission. *Psychiatry Research*, 313. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114604>
- Keyserling, H. G. (1928). *Europe*. (M. Samuel, Çev.) Harcourt Brace.
- Kılıçlı, G. (2017). *The mystery of return to Bulgaria: Analyzing self-identity construction of Bulgarian Turkish women through their everyday life experiences on the two sides of the border*. [Yüksek Lisans Tezi]. Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences.
- Kieffer, C. H. (1984). Citizen empowerment. *Prevention in Human Services*, 3(2), 9-36.
- Kierkgaard, S. (2009). *Concluding unscientific postscript to the philosophical crumbs*. (A. Hannay, Çev.) Cambridge University Press.
- Kirişçi, K. (1996). Refugees of Turkish origin: "Coerced immigrants" to Turkey since 1945. *International Migration*, 34(3), 385-412.
- Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish citizenship and immigration practices. *Middle Eastern Studies*, 36(3), 1-22. <https://doi.org/10.1080/00263200008701316>
- Kirişçi, K. (2008). Migration and Turkey: The dynamics of state, society and politics. R. Kasaba (Ed.) içinde *The Cambridge History of Turkey: Volume 4 Turkey in the Modern World* (s. 175-198). Cambridge University Press.
- Kirişçi, K. ve Karaca, S. (2015). Hoşgörü ve çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye yönelen kitlesel mülteci akınları. M. M. Erdoğan ve A. Kaya (Ed.) içinde, *Türkiye'nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye göçler* (s. 295-314). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koçak, H. ve Baklacioğlu, N. Ö. (2023). Fair trial for transnational justice: The case of Belene trial. *Balkanistic Forum*, 3, 154-166.

- Kohn, H. (2017). *The idea of nationalism: A study in its origins and background*. Routledge.
- Kolukırmak, S. (2006). Bulgaristan'dan göç eden Türk göçmenlerin dayanışma ve örgütlenme biçimleri: İzmir örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 1-13.
- Konukman, E. (1990). *Tarihi belgeler ışığında büyük göç ve anavatan: Nedenleri, boyutları, sonuçları*. (K. Doğan, Dü.) Türk Basın Birliği.
- Korkmaz, L. ve Cingöz-Ulu, B. (2021). The immigrant and the citizen: Out-group evaluations and well-being of Turkish immigrants from Bulgaria. *Psychological Reports*, 124(5), 2203-2228. <https://doi.org/10.1177/0033294120954136>
- Kostadinova, T. (1995). *Bulgaria, 1879-1946: The challenge of choice*. East European Monographs.
- Köksal, Y. (2006). Minority policies in Bulgaria and Turkey: The struggle to define a nation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), 501-521. <https://doi.org/10.1080/14683850601016390>
- Köksal, Y. (2010). Transnational networks and kin states: The Turkish minority in Bulgaria, 1878-1940. *Nationalities Papers*, 38(2), 191-211. <https://doi.org/10.1080/00905990903517827>
- Kurtuluş, G. (2019). *1989 Bulgaristan Türklerinin göç hikayeleri: Bir sözlü tarih denemesi*. Karakum Yayınevi.
- Kurtuluş, G. (2023). *1989 Bulgaristan Türklerinin göçü: Geri dönüş süreçleri ve yeni dönemdeki durumları*. [Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuyucuklu, N. (1993). Bulgaristan'dan 1989 göçünün nedenleri, oluşumu ve olası sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(3-4-5), 269-294.
- Küçük, A. (2020). Türkiye'de göç ve sağlık politikaları analizi: "Sıhhat Projesi" örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 473-496. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.576588>

- Kümbetoğlu, B. (1997). Göçmen ve sığınmacı gruplardan bir kesit: Bulgaristan göçmenleri ve Bosnalı sığınmacılar. K. Saybaşı ve G. Özcan (Ed.) içinde, *Yeni Balkanlar-Eski Sorunlar* (s. 229-255). Bağlam Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3, 47-57.
- Lee, J. A. (2001). *The empowerment approach to social work practice: Building the beloved community* (2. Baskı). Columbia University Press.
- Lev-Wiesel, R. (2007). Intergenerational transmission of trauma across three generations: A preliminary study. *Qualitative Social Work*, 6(1), 75-94. <https://doi.org/10.1177/1473325007074167>
- Liddell, B. J., Nickerson, A., Felmingham, K. L., Malhi, G. S., Cheung, J., Den, M., . . . Bryant, R. A. (2019). Complex posttraumatic stress disorder symptom profiles in traumatized refugees. *Journal of Traumatic Stress*, 32, 822-832. <https://doi.org/10.1002/jts.22453>
- Lijtmaer, R. (2017). Untold stories and the power of silence in the intergenerational transmission of social trauma. *The American Journal of Psychoanalysis*, 77, 274-284. <https://doi.org/10.1057/s11231-017-9102-9>
- Lütem, Ö. E. (2012). 1984-89 dönemi Türkiye'nin Bulgaristan politikası ve 89 göçü. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu ve M. Hacısalıhoğlu (Ed.) içinde, *89 Göçü: Bulgaristan'da 1984-89 azınlık politikaları ve Türkiye'ye zorunlu göç* (s. 137-169). Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALKAR) ve Balkanlar Medeniyet Merkezi (BALMED).
- Machiavelli, N. (2015). *Prens* (40.Baskı). (K. Atakay, Çev.) Can Yayınları.
- Maffini, C. S. ve Pham, A. N. (2016). Overcoming a legacy of conflict: The repercussive effects of stress and intergenerational transmission of trauma among Vietnamese Americans. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 25(6), 580-597. <https://doi.org/10.1080/10926771.2016.1182955>

- Mahon, M. (1999). The Turkish minority under communist Bulgaria - politics of ethnicity and power. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 1(2), 149-162. <https://doi.org/10.1080/14613199908413996>
- Mak, C., Lewis, D. C. ve Seponski, D. M. (2021). Intergenerational transmission of traumatic stress and resilience among Cambodian immigrant families along Coastal Alabama: Family narratives. *Health Equity*, 5(1), 431-438. <https://doi.org/10.1089/heq.2020.0142>
- Maral, F. (2010). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 göçü*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- McAuliffe, M. ve Oucho, L. A. (2024). *World migration report 2024*. International Organization for Migration (IOM).
- McAuliffe, M. ve Triandafyllidou, A. (2021). *World migration report 2022*. International Organization for Migration (IOM).
- McCleary, J. S., Shannon, P. J., Wieling, E. ve Becher, E. (2020). Exploring intergenerational communication and stress in refugee families. *Child & Family Social Work*, 25, 364-372. <https://doi.org/10.1111/cfs.12692>
- Mehmed, F. F. (2015). *1989 Bulgaristan-Türkiye göçü: "Yeniden Doğuş Süreci", bellek ve milliyetçilik ilişkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Memişoğlu, H. (1990). Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi (31 Ekim - 3 Kasım 1929). *Belleten*, 54, 309-330.
- Memmi, A. (2009). *Sömürgecinin portresi sömürgeleştirilenin portresi*. (Ş. Süer, Çev.) Versus Kitap.
- Mertz, M. ve Andersen, S. H. (2017). The hidden cost of foster-care: New evidence on the inter-generational transmission of foster-care experiences. *British Journal of Social Work*, 47, 1377-1393. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw132>
- Meurs, M. (2002). Economic strategies of surviving post-socialism. A. Smith (Ed.) içinde, *Work employment & transitions* (s. 213-226). Routledge.

- Meyer, S., Reeves, E. ve Fitz-Gibbon, K. (2021). The intergenerational transmission of family violence: Mothers' perceptions of children's experiences and use of violence in the home. *Child & Family Social Work*, 26, 476-484. <https://doi.org/10.1111/cfs.12830>
- Mipatrini, D., Balcılar, M., Dembech, M., Ergüder, T. ve Ursu, P. (2019). *Survey on the health status, services utilization and determinants of health of the Syrian refugee population in Turkey*. World Health Organization.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publications.
- Mullaly, B. (1997). *Structural social work: Ideology, theory and practice* (2. Baskı). Oxford University Press.
- Mullaly, B. ve West, J. (2017). *Challenging oppression and confronting privilege: A critical approach to anti-oppressive and anti-privilege theory and practice*. Oxford University Press.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (Cilt 2, 7.Baskı). Siyasal Kitabevi.
- Ngameni, E. G., Moro, M. R., Kokou-Kpolou, C. K., Radjack, R., Dozio, E. ve Hussein, M. E. (2024). An examination of the impact of psychosocial factors on mother-to-child trauma transmission in post-migration contexts using interpretative phenomenological analysis. *Child Care in Practice*, 30(3), 274-289. <https://doi.org/10.1080/13575279.2022.2071220>
- Nichols, T. ve Sugur, N. (2004). *Global management, local labour: Turkish workers and modern industry*. Palgrave MacMillan.
- Norredam, M., Garcia-Lopez, A., Keiding, N. ve Krasnik, A. (2009). Risk of mental disorders in refugees and native Danes: A register-based retrospective cohort study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 44, 1023-1029. <https://doi.org/10.1007/s00127-009-0024-6>
- Oliver, M. (1990). *The politics of disablement*. Palgrave MacMillan.
- Orman Genel Müdürlüğü. (2021). *Türkiye orman varlığı 2020*. D. Atar ve M. K. Özkal (Ed.) T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü.

- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı barışı*. Timaş Yayınları.
- Ortiz-Hendricks, C. (2003). Learning and teaching cultural competence in the practice of social work. *Journal of Teaching in Social Work*, 23(1-2), 73-86. https://doi.org/10.1300/J067v23n01_06
- Öksüz, H. (2000). İkili ilişkiler çerçevesinde Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göçler ve göç sonrası iskân meselesi (1923-1938). *Atatürk Dergisi*, 3(1), 169-188.
- Önal, B. (2011). Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkileri. H. Çomak ve C. Sancaktar (Ed.) içinde *Uluslararası Balkan Kongresi: 21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği* (s. 315-327). Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Özçürümez, S., Hoxha, J. ve İçduygu, A. (2021). Does social cohesion solve forced migration riddles? Troubled concepts and constrained practices in Turkey. *Migration Studies*, 9(3), 597-616. <https://doi.org/10.1093/migration/mnaa011>
- Özkan, İ. (2020). Bulgaristan Türklerinde Nevruz ve Hıdırellez kutlamaları. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Özkan, V. (2010). *Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde siyasi otorite ile ulusal Türk azınlığı arasındaki güç ilişkileri bağlamında Belene Toplama Kampı (1985-86)*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, V. (2024). Sessizliğin sosyolojisi: Sosyalist Bulgaristan'da uygulanan etnik soykırım mağdurları örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 38, 822-834. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439747>
- Özlem, K. (2008). Bulgaristan Türklerinin tarihsel süreç içerisinde dönüşümü, AB üyelik süreci ve Türk azınlığa etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 341-371.
- Özmete, E. ve Dinç, B. (2020). Yaşlıların "göç ve yerinde yaşlanma" bağlamında kentsel dönüşüm ile ilgili değerlendirmeleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 197-234. <https://doi.org/10.21560/spcd.v.20i54504.660460>
- Özüorçun-Küçükertan, N. (2013). *Intergenerational transmission of maternal war-related trauma experiences to their offspring's well-being among Turkish*

- Cypriots: Mediator role of parenting styles*. [Doktora Tezi]. Middle East Technical University Graduate School of Social Sciences.
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü: Teorik bir değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 46-71.
- Parla, A. (2005). *Terms of belonging: Turkish immigrants from Bulgaria in the imagined homeland*. [Doktora Tezi]. New York Üniversitesi.
- Parla, A. (2006). Longing, belonging and locations of homeland among Turkish immigrants from Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6(4), 543-557. <https://doi.org/10.1080/14683850601016499>
- Parla, A. (2007). Irregular workers or ethnic kin? Post-1990s labour migration from Bulgaria to Turkey. *International Migration*, 45(3), 157-181. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2007.00414.x>
- Parla, A. (2009). Remembering across the border: Postsocialist nostalgia among Turkish immigrants from Bulgaria. *American Ethnologist*, 36(4), 750-767. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2009.01208.x>
- Parla, A. (2019). *Precarious hope: Migration and the limits of belonging in Turkey*. Stanford University Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative qesearch & evaluation methods* (3. Baskı). Sage Publications.
- Payne, M. (2016). *Modern social work theory* (4. Baskı). Oxford University Press.
- Peconga, E. K. ve Thogersen, M. H. (2020). Post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety in adult Syrian refugees: What do we know? *Scandinavian Journal of Public Health*, 48, 677-687. <https://doi.org/10.1177/1403494819882137>
- Pena-Sullivan, L. (2020). The "wrong kind" of immigrants: Pre-migration trauma and acculturative stress among the undocumented community. *Clinical Social Work Journal*, 48, 351-359. <https://doi.org/10.1007/s.10615-019-00741-z>
- Petkova, L. (2002). The ethnic Turks in Bulgaria: Social integration and impact on Bulgarian - Turkish relations, 1947-2000. *The Global Review of Ethnopolitics*, 1(4), 42-59. <https://doi.org/10.1080/14718800208405112>

- Phillimore, J. ve Goodson, L. (2006). Problem or opportunity? Asylum seekers, refugees, employment and social exclusion in deprived urban areas. *Urban Studies*, 43(10), 1715-1736. <https://doi.org/10.1080/00420980600838606>
- Phillips, S. B. (2015). The dangerous role of silence in the relationship between trauma and violence: A group response. *International Journal of Group Psychotherapy*, 65(1), 65-87. <https://doi.org/10.1521/ijgp.2015.65.1.64>
- Phipps, R. M. ve Degges-White, S. (2014). A new look at transgenerational trauma transmission: Second-generation Latino immigrant youth. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 42, 174-187. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1912.2014.00053.x>
- Pinderhughes, E. B. (1983). Empowerment for our clients and for ourselves. *Social Casework: The Journal of Contemporary Social Work*, 64(6), 331-338.
- Polat, G. (2007). İç göçün çocuk ruh sağlığına etkisi ve sosyal hizmet müdahalesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(1), 89-106.
- Portes, A. (1981). Modes of structural incorporation and present theories of labor immigration. *International Migration Review*, 15((Supp. 1)), 279-297.
- Poulton, H. (1998). *The Balkans: Minorities and states in conflict*. Minority Rights Publications.
- Rajan-Rankin, S. (2015). Anti-racist social work in a 'post-race society'? Interrogating the amorphous 'other'. *Critical and Radical Social Work*, 3(2), 207-220. <https://doi.org/10.1332/204986015X14286590888439>
- Ramadan, N. B. (2019). *Göçün insanlar üzerindeki etkisinin sosyal bağlamda araştırılması: Bulgaristan göçü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 1-25.
- Riger, S. (1993). What's wrong with empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 21(3), 279-292.

- Ritchie, J., Lewis, J. ve Elam, G. (2013). Designing and selecting samples. L. Maruster ve M. J. Gijsenberg (Ed.) içinde, *Qualitative research methods* (s. 79-110). Sage.
- Rowland-Klein, D. ve Dunlop, R. (1997). The transmission of trauma across generations: Identification with parental trauma in children of Holocaust survivors. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 31, 358-369. <https://doi.org/10.3109/00048679809065528>
- Ruppert, F. (2014). *Travma, bağlanma ve aile konstelasyonları: Ruhun yaralarını anlamak ve iyileştirmek* (2.Baskı). (F. Zengin, Çev.) Kaknüs Yayınları.
- Sá, F. H., Waikamp, V., Freitas, L. H. ve Baeza, F. L. (2022). Mental health outcomes in Syrian refugees: A systematic review. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(5), 933-953. <https://doi.org/10.1177/00207640221099404>
- Sagaltici, E., Alpak, G. ve Altindag, A. (2020). Traumatic life events and severity of posttraumatic stress disorder among Syrian refugees residing in a camp in Turkey. *Journal of Loss and Trauma*, 25(1), 47-60. <https://doi.org/10.1080/15325024.2019.1654691>
- Sagi-Schwartz, A., IJzendoorn, M. H. ve Bakermans-Kranenburg, M. J. (2008). Does intergenerational transmission of trauma skip a generation? No meta-analytic evidence for tertiary traumatization with third generation of Holocaust survivors. *Attachment & Human Development*, 10(2), 105-121. <https://doi.org/10.1080/14616730802113661>
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark anlayışları*. (B. Ülner, Çev.) Metis Yayınları.
- Sangalang, C. C. ve Vang, C. (2017). Intergenerational trauma in refugee families: A systematic review. *Journal of Immigrant Minority Health*, 19, 745-754. <https://doi.org/10.1007/s10903-016-0499-7>
- Sangalang, C. C., Becerra, D., Mitchell, F. M., Lechuga-Pena, S., Lopez, K. ve Kim, I. (2019). Trauma, post-migration stress, and mental health: A comparative analysis of refugees and immigrants in the United States. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 21, 909-919. <https://doi.org/10.1007/s10903-018-0826-2>
- Sartre, J. P. (1948). *Existentialism and humanism*. (P. Mairet, Çev.) Methuen.

- Schierup, C.-U. (1999). Memorandum for modernity? Socialist modernisers, retraditionalisation and the rise of ethnic nationalism. C.-U. Schierup (Ed.) içinde, *Scramble for the Balkans: Nationalism, globalism and the political economy of reconstruction* (s. 32-61). MacMillan Press.
- Schiettecat, T., Roets, G. ve Vandenbroeck, M. (2015). Do families in poverty need child and family social work? *European Journal of Social Work*, 18(5), 647-660. <https://doi.org/10.1080/13691457.2014.953916>
- Seçmez, N. ve İlhan, G. O. (2022). Türkiye'de yaşayan 1989 Bulgaristan göçmenlerinin vatandaşlık algısı. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 354-367. <https://doi.org/10.56074/msgsusbd.1175967>
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler*. (D. B. Çiftci, Dü.) Nika Yayınevi.
- Shorter, F. C. (1985). The population of Turkey after the war of independence. *International Journal of Middle East Studies*, 17(4), 417-441.
- Shorter, F. C. (2000). Turkish population in the great depression. *New Perspectives on Turkey*, 23, 103-124.
- Shulman, S. (2002). Challenging the civic/ethnic and west/east dichotomies in the study of nationalism. *Comparative Political Studies*, 35(5), 554-585.
- Smith, J. A., Flowers, P. ve Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.
- Smith, R. (2008). *Social work and power*. Palgrave MacMillan.
- Smith, R. (2010). Social work, risk, power. *Sociological Research Online*, 15(1), 37-46. <https://doi.org/10.5153/sro.2101>
- Snyder, C. (2021). *Intergenerational transmission of childhood abuse and neglect: A study of protective factors*. [Yüksek Lisans Tezi]. California State University.
- Solomon, B. B. (1976). *Black empowerment: Social work in oppressed communities*. Columbia University Press.

- Solomon, Z. ve Zerach, G. (2020). The intergenerational transmission of trauma: When children bear their father's traumatic past. *Neuropsychiatrie de l'enfance et de l'adolescence*, 68, 65-75. <https://doi.org/10.1016/j.neurenf.2020.01.004>
- Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A. ve Ommeren, M. v. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: A systematic review and meta-analysis. *JAMA*, 302(5), 537-549. <https://doi.org/10.1001/jama.2009.1132>
- Şahin Taşğın, N. ve Özel, H. (2011). Türkiye'de sosyal hizmetlerin dönüşümü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 175-190.
- Şencan, M. N. (2013). *Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkü kadınların göç hikayeleri*. [Doktora Tezi]. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşir, B. N. (2009). *Bulgaristan Türkleri* (2.Basım). Bilgi Yayınevi.
- Şirin-Öner, N. A. (2015). Social integration of forced migrants: The case of 1989 emigres from Bulgaria in Tekirdağ. *History Research*, 5(1), 45-60. <https://doi.org/10.17265/2159-550X/2015.01.004>
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W. G. Austin ve S. Worchell (Ed.) içinde, *The social psychology of intergroup relations* (s. 33-47). Brook/Cole Publication.
- Tanoğlu, A. (1952). Bulgaristan Türklerinin son göç hareketi (1950-1951). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 14(1-4), 129-161.
- Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: Uygulama için bir giriş*. (A. Karatay, Dü.) Nika Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2008). *Göç ve ötesi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Thompson, N. (2003). *Promoting equality: Challenging discrimination and operation*. Palgrave MacMillan.
- Thompson, N. (2007). *Power and empowerment*. Russell House Publishing.
- Thompson, N. (2013). *Kuram ve uygulamada sosyal hizmeti anlamak*. (Ö. Cankurtaran Öntaş ve B. Hatiboğlu Eren, Ed.) Dipnot Yayınları.

- Thompson, N. (2016). *Anti-discriminatory practice: Equality, diversity and social justice*. Palgrave MacMillan.
- Thoreau, H. D. (2024). *Sivil itaatsizlik*. (C. Turan, Çev.) Say Yayıncılık.
- Todorova, M. (1993). The Bulgarian case: Women's issues or feminist issues? N. Funk ve M. Mueller (Ed.) içinde, *Gender politics and post-communism: Reflections from Eastern Europe and the former Soviet Union* (s. 30-38). Routledge.
- Todorova, M. (2020). *Balkanlar'ı tahayyül etmek* (6. Baskı). (D. Şendil, Çev.). İletişim Yayınları.
- Tunalı, G. (2016). *Bulgaristan'da AB üyeliği sonrası Türk azınlığın kimlik örüntüleri: Etnik kimlik, ulusal kimlik, Avrupa kimliği*. [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunalı, G. (2018). AB üyeliği sürecinde Bulgaristan'daki Türk kimliğinin söylemsel inşası (1989-2013). *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 117-142.
- Tuncay, T. (2007). Kronik hastalıklarla baş etmede tinsellik. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 17(2), 13-20.
- Tuncay, T. (2009a). *Genç kanser hastalarının hastalık deneyimlerinin güçlendirme yaklaşımı temelinde analizi: Bir model önerisi*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncay, T. (2009b). Genç kanser hastalarında hastalık anlatılarının güçlendirme yaklaşımı temelinde analizi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(2), 69-88.
- Tuncay, T. ve Erbay, E. (2006). Sosyal hizmetin temel hedefi: Sosyal adalet - Güçlendirmeyle retorikten pratiğe. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(1), 53-69.
- Tuncay, T. ve İl, S. (2009). Sosyal hizmet uygulamasında empatiyi yeniden düşünmek. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(2), 39-56.
- Turner, S. G. ve Maschi, T. M. (2015). Feminist and empowerment theory and social work practice. *Journal of Social Work Practice*, 29(2), 151-162.
<https://doi.org/10.1080/02650533.2014.941282>

- Türk Dil Kurumu. [TDK] (2024). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi: <https://sozluk.tdk.gov.tr> Erişim tarihi: 17.11.2024
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2022, 12 19). *Nüfus ve konut sayımı 2021*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866> Erişim tarihi: 20.12.2022
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN DESA]. (2021). *International migration stock 2020*. UN DESA.
- United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR]. (2024). *Global trends: Forced displacement in 2023*. United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR].
- Uzunaslan, Ş. ve Gökçearslan Çifci, E. (2019). Sosyal hizmet uygulamalarında kültürel yetkinliği geliştirmenin önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(1), 213-230. <https://doi.org/10.33417/tsh.516917>
- Ünal, S. (2012). Sosyal-mekânsal-siyasal kümelenme biçimi olarak İzmir kentinde Balkan (Rumeli) kimliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3), 49-77.
- Valtonen, K. (2008). *Social work and migration: Immigrant and refugee settlement and integration*. Ashgate.
- van Ijzendoorn, M. H., Bakermans-Kranenburg, M. J. ve Sagi-Schwartz, A. (2003). Are children of Holocaust survivors less well-adapted? A meta-analytic investigation of secondary traumatization. *Journal of Traumatic Stress*, 16(5), 459-469.
- van Manen, M. (1990). *Researching lived experience: Human sciences for an action sensitive pedagogy*. State University of New York Press.
- Vasileva, D. (1992). Bulgarian Turkish emigration and return. *International Migration Review*, 26(2), 342-352.
- Vatansever, E., Özkök, F. ve Sünnetçioğlu, S. (2023). Bulgaristan göçmenlerinin yeme-içme kültürü ve göç sonrası beslenme kültürlerindeki değişimler. *Sinop Üniversitesi Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergisi*, 3(2), 265-283.
- Veronese, G., Mahamid, F. ve Bdier, D. (2023). Transgenerational trauma and collective resilience: A qualitative analysis of the experiences of settler-colonial violence

- among three generations of Palestinian refugees. *International Journal of Social Psychiatry*, 69(7), 1814-1824. <https://doi.org/10.1177/00207640231175787>
- Volkan, V. D. (1979). *Cyprus-War and adaptation: A psychoanalytic history of two ethnic groups in conflict*. University Press of Virginia.
- Volkan, V. D. (1999). Nostalgia as a linking phenomenon. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 1, 169-179.
- Volkan, V. D. (2017). *Immigrants and refugees: Trauma, perennial, mourning, prejudice, and border psychology*. Karnac.
- Wang, X., Lee, M. Y. ve Quinn, C. R. (2023). Intergenerational transmission of trauma: Unpacking the effects of parental adverse childhood experiences. *Journal of Family Studies*, 29(4), 1687-1703. <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2073903>
- Wiseman, H., Metzl, E. ve Barber, J. P. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation Holocaust survivors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(2), 176-184. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.2.176>
- World Health Organization. (2013). *Mental health action plan 2013-2020*. World Health Organization.
- World Health Organization. (2019). *Comprehensive mental health action plan 2013-2030*. World Health Organization.
- Yalim, A. C., Zubaroglu-Ioannides, P. ve Sacco, S. (2021). Implementation of an initial mental health assessment for newly arrived refugees. *Journal of Social Service Research*, 47(2), 199-206. <https://doi.org/10.1080/01488376.2020.1735603>
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın anlambilimsel tarihi ve kavramsal kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 59-77.
- Yehuda, R., Halligan, S. L. ve Grossman, R. (2001). Childhood trauma and risk for PTSD: Relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD, and cortisol excretion. *Development and Psychopathology*, 13, 733-753. <https://doi.org/10.1017/s0954579401003170>

- Yıldırım, B. (2023). "Yeniden doğuş" adlı asimilasyon sürecinde (1984-1989) gözetiminde işkence ile öldürülmelere bir örnek: Şehit Ali Osman Ali. N. Ersoy-Hacısalıhoğlu, ve M. Hacısalıhoğlu (Ed.) içinde, *Sürgün ve Hafıza* (s. 123-142). YTB Yayınları.
- Yılmaz, R. (2008). *Jivkov döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye göç olayı (Türk basınına göre)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Younghusband, E. (1978). *Social work in Britain, 1950-1975*. Allen & Unwin.
- Zavirsek, D. (2017). The humanitarian crisis of migration versus the crisis of humanitarianism: Current dimensions and challenges for social work practice. *Social Work Education*, 36(3), 231-244. <https://doi.org/10.1080/02615479.2017.1303043>
- Zhang, L., Mersky, J. P., Gruber, A. M. ve Kim, J. Y. (2023). Intergenerational transmission of parental adverse childhood experiences and children's outcomes: A scoping review. *Trauma, Violence & Abuse*, 24(5), 3251-3264. <https://doi.org/10.1177/15248380221126186>
- Zhelyazkova, A. (1998). The social and cultural adaptation of Bulgarian immigrants in Turkey. A. Zhelyazkova (Ed.) içinde, *Between adaptation and nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey* (s. 11-44). International Center for Minority Studies and Intercultural Relations.

EK 1: Birinci Kuşak İçin Derinlemesine Görüşme Yönergesi

1. Kendinizi tanıtabilir misiniz? *(yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma geçmişi, medeni durum ve aile kompozisyonu, aile ilişkilerinin niteliği vb.)*
2. Göç öncesinde Bulgaristan'daki yaşamınızı anlatabilir misiniz? *(nerede yaşadığı, ne iş yaptığı ya da hangi okulda okuduğu vb.)*
3. Göç öncesinde Bulgaristan'daki gündelik yaşam deneyimlerinizi anlatabilir misiniz? *(günlük rutinler, asimilasyon politikasına, baskı ve şiddet ortamına ilişkin duygular, deneyimler, bireysel ve toplumsal mücadele pratikleri vb.)*
4. Göç sırasındaki deneyimlerinizi anlatabilir misiniz? *(göç sırasındaki yaş, ailenin durumu, göç kararı, göç rotası, imkânlar, imkânsızlıklar ve Türkiye'ye yerleşim sırasındaki akut süreci nasıl deneyimlediği vb.)*
5. Göç deneyiminin aile ilişkilerinizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz? *(aile içi rollerde değişimler, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliği vb.)*
6. Göç sonrasında Türkiye'deki gündelik yaşam deneyimlerinizi anlatabilir misiniz? *(farklı/yeni bir mekânda bulunmanın psikososyal etkisi, gündelik yaşamını yeniden nasıl inşa ettiği, kamunun sosyal politika uygulamalarına -sağlık, eğitim, barınma, istihdam, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler- dair düşünceler ve deneyimler, toplumsal etkileşim deneyimleri, baskıcı/ayrımcı pratiklerle karşılaşma ve baş etme pratikleri vb.)*
7. Göçün ortaya çıkardığı zorluklarla baş etmek için sizce nasıl hizmetler olmalıdır? *(kamusal hizmetler, sivil toplum, psikososyal destek hizmetleri vb.)*
8. Görüşmemize eklemek istediğiniz, katkı vermek istediğiniz başka bir şey var mı?

EK 2: İkinci Kuşak İçin Derinlemesine Görüşme Yönergesi

1. Kendinizi tanıtabilir misiniz? *(yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma geçmişi, medeni durum ve aile kompozisyonu vb.)*
2. Ailenizle/ebeveynlerinizle ilişkilerinizi nasıl tanımlarsınız? *(gelişim dönemlerinde ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliği, -varsa- kardeşleri ile ilişkilerinin niteliği, bunlardan nasıl etkilendiği vb.)*
3. Ailenizin göç deneyimi hakkında neler biliyorsunuz, bu bilgiler ışığında nasıl hissediyorsunuz? *(göç öncesindeki, sırasındaki ve sonrasındaki deneyimlere dair bilgi düzeyi ve bilgi kaynakları, bu bilgileri öğrendiği sıradaki yaşı, psikososyal durumu ve bunlardan nasıl etkilendiği vb.)*
4. Ailenizin göç etmek zorunda kaldığı mekânlarda bulundunuz ya da yaşadınız mı, bu deneyimlerden nasıl etkilendiniz, anlatabilir misiniz?
5. Ailenizin göç deneyimi Türkiye'deki gündelik yaşam deneyimlerinizi nasıl etkiledi? *(baskı, ayrımcılığa maruz kalma deneyimleri, bunlardan nasıl etkilendiği, baş etme pratikleri, geleneksel dayanışma örüntüleri, sivil toplum örgütlenmeleri, güçlendirici unsurlar, sosyal destek mekanizmaları vb.)*
6. Görüşmemize eklemek istediğiniz, katkı vermek istediğiniz başka bir şey var mı?

EK 3: Gönüllü Onam Formu

Değerli Katılımcı,

Bu araştırma, göçün kaynaklık ettiği zor yaşantıların nasıl deneyimlendiğini, bu deneyimlerin sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığını ve bu deneyimlerin gündelik yaşam pratiklerini nasıl şekillendirdiğini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sunay İL danışmanlığında Sosyal Hizmet Anabilim Dalı öğrencisi Hakan SAKARYA tarafından doktora tezi kapsamında yürütülmektedir.

Araştırmaya katılımda gönüllülük esas alınmış olup araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izin alınmıştır. Katılım konusundaki kararınız için elinizdeki bu form ile araştırma hakkında sizi bilgilendirmek istiyoruz, bu bilgileri okuduktan sonra araştırmaya katılmayı kabul ederseniz lütfen formu imzalayınız.

Araştırmanın uygulanması, ortalama 60 dakika sürecek ve araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formunun uygulanması ile gerçekleşecektir. Onay vermeniz halinde görüşme sırasında ses kaydı alınacaktır. Araştırma sırasında sizden edinilen bilgiler bilimsel araştırma amaçları dışında kesinlikle kullanılmayacak ve araştırma süresince edinilen bilgilerinizin gizliliği korunacaktır. Bu araştırmaya katılımınız tamamen isteğinize bağlı olup çalışmanın herhangi bir aşamasında rahatsızlık duyarsanız onayınızı çekerek araştırmaya katılmaktan vazgeçebilirsiniz. Katılımınızdan vazgeçmeniz sizin için herhangi bir yükümlülük getirmeyecektir.

Onay vermeden önce araştırma ile ilgili sormak istediğiniz herhangi bir soru varsa çekinmeden sorabilir ve katıldıktan sonra sonuçlar hakkında bilgi almak için aşağıda yer alan e-posta veya telefon bilgilerimi kullanarak bana ulaşabilirsiniz.

Katılımcı Beyanı

Araştırmacı tarafından çalışma hakkında yeterince bilgilendirildim. Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve istediğim zaman yanıtlamayı bırakabileceğimi biliyorum. Verdiğim bilgilerin kimlik bilgilerimi içermeyen bilimsel amaçlı yayınlarda kullanılmasını kabul ediyorum.

Tarih:

Ad Soyad:

Adres:

Telefon:

İmza:

Araştırmacı

Ad Soyad: Hakan SAKARYA

Adres:

Telefon:

E-posta:

İmza:

EK 4: Etik Komisyon İzni



T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00002775318
Konu : Hakan SAKARYA Hk. (Etik Komisyon İzni)

31.03.2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 14.03.2023 tarihli ve E-12908312-300-00002743861 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencilerinden **Hakan SAKARYA**'nın **Prof. Dr. Sunay İL** danışmanlığında hazırladığı “**1989 Bulgaristan Göçü Örneğinde Travmanın Kuşaklararası Aktarımın İncelenmesi**” başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **28 Mart 2023** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Sibel AKSU YILDIRIM
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 1710AE67-D580-4DD1-BF67-829849CA1331

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik

Bilgisayar İşletmeni

Ağ: www.hacettepe.edu.tr

Telefon: .

Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992

Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr



EK 5: Orijinallik Formu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024



HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 20/12/2024	
Tez Başlığı: Bulgaristan Türklerinin Göç ve Kimlik Deneyimleri: Zorlukların ve Güçlenmenin Kuşaklararası Aktarımı	
Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 184 sayfalık kısmına ilişkin, 03/12/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı %4'dir.	
Uygulanan filtrelemeler**:	
1.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
2.	☒ Kaynakça hariç
3.	☒ Alıntılar hariç
4.	☐ Alıntılar dâhil
5.	☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Hakan SAKARYA	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Hakan SAKARYA	
	Öğrenci No	N18243550	
	Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Hizmet Anabilim Dalı	
	Programı	Sosyal Hizmet Doktora Programı	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Sunay İL

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'le de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE UNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF SOCIAL WORK Date: 20/12/2024 Thesis Title (In English): Migration and Identity Experiences of Bulgarian Turks: Intergenerational Transmission of Hardships and Empowerment According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 03/12/2024 for the total of 184 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 4%. Filtering options applied**: ☐ Approval and Declaration sections excluded ☒ References cited excluded ☒ Quotes excluded ☐ Quotes included ☒ Match size up to 5 words excluded I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge. I respectfully submit this for approval. Hakan SAKARYA
--

Student Information	Name-Surname	Hakan SAKARYA	
	Student Number	N18243550	
	Department	Social Work	
	Programme	Social Work PhD	
	Status	PhD ☒	Combined MA/M Sc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Sunay İL

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.